

Zusterschap en daarna

tekst: De Bonte Was en Vrouwenkrant
Pauline Harmsen: hoofdstuk 1, 2 en 3
Frederike van Leeuwen: hoofdstuk 3
Marijke Ekelschot: hoofdstuk 2, 4 en eindredactie
Anneke van Baalen: hoofdstuk 4, bloemlezing en eindredactie
Marieke Griffijn: bloemlezing
Pauline Vos: namenlijst

© copyright Vrouwenkrantteksten en –tekeningen: Vrouwenkrant, Amsterdam 1982
© copyright tekst: feministiese uitgeverij De Bonte Was, Amsterdam 1982
isbn 9070268175

INLEIDING

Wie wil weten wat de radikale vrouwenbeweging in Nederland bezielde en bezielt, kan afgaan op de 'normale' kranten en tijdschriften óf afgaan op de publikaties van de radikale vrouwenbeweging zelf.

In het eerste geval zal zij ervan doordrongen raken dat radikaal-feministen domme, schreeuwerige types zijn wier hoofdbezigheid het is om mannen te haten, onzin uit te slaan en alles wat leuk en mooi is in het leven aan vrouwen te verbieden.

In het tweede geval komt zij terecht in een wirwar van vrouwen kranten, vrouwenhuisbulletins, boekjes en boeken - in 'ervaringen', meningen, akties, feiten, analyses, manifesten, interviews.

De oudste van al die publikaties is de Vrouwenkrant, die in februari 1972 in Amsterdam begon te verschijnen - en die dus in 1982 tien jaargangen achter de rug heeft.

Dat leek ons een goede aanleiding om de mooiste stukken uit al die kranten eens te herdrukken, voor wie ze gemist had. Maar het leek ons ook nodig om te vertellen wat er niet in die kranten stond, dingen die toen vanzelfsprekend waren of juist te persoonlijk, of pijnlijk en akelig. We hebben dus maar een tipje van de sluier van de traditionele anonimiteit opgelicht. Uit alle perioden van de Vrouwenkrant zijn vrouwen geïnterviewd over waarom ze dat blad maakten en hoe; hun verhalen zijn aangevuld met wat er in Vrouwenhuis en vrouwenbeweging gebeurde, geput uit de eigen herinnering van de vrouwen die dit boek schreven. Er valt dus van alles te lezen over: de ontdekkingen van de eerste praatgroepvrouwen, een strijklank als vergaarploots voor de eerste kranten, ruzies met Paarse September, homo-hetero-diskussies, muizen in de voorraadkamer, de ontvreemding van een oplage, de tirannie van de struktuurloosheid, Feminist, het lege Vrouwenhuis, onbetaald geploeter, gedwongen homoseksualiteit in de redaktie, pluriformiteit en politieke doorbraken - tegenover een bloemlezing van teksten en tekeningen¹.

Uit dit alles blijkt dat *de* radikaal-feminist niet bestaat en ook nooit bestaan heeft. Zij is een bedenksel van de mannen media. Een soort radikaal-feministische beweging daarentegen bestond er wel en bestaat zelfs nog. Zusterschap was en is niet uitsluitend ruzie. Over één ding zijn alle vrouwen die ooit aan de Vrouwenkrant gewerkt hebben, het altijd eens geweest: de vrouwenbeweging moet het leven van *alle* vrouwen verbeteren.

Ozo!

¹ Nota Bene: de bloemlezing van teksten en tekeningen is in vier aparte pdf's op de site www.radicaalfeminisme.nl opgenomen

Inhoud²

Inleiding ... 4

Grote verwachtingen ... 5

Beleid bevrijdt ... 27

Onzekerheden en identiteiten ... 45

Menens ... 61

Krantenlijst van alle verschenen kranten ... 84

Namenlijst van alle medewerkers ... 86

² Nota Bene: de bloemlezing van teksten en tekeningen is in vier aparte pdf's op de site www.radicaalfeminisme.nl opgenomen

INLEIDING

Wie wil weten wat de radikale vrouwenbeweging in Nederland bezielde en bezielt, kan afgaan op de 'normale' kranten en tijdschriften óf afgaan op de publikaties van de radikale vrouwenbeweging zelf.

In het eerste geval zal zij ervan doordrongen raken dat radikaal-feministen domme, schreeuwerige types zijn wier hoofdbezigheid het is om mannen te haten, onzin uit te slaan en alles wat leuk en mooi is in het leven aan vrouwen te verbieden.

In het tweede geval komt zij terecht in een wirwar van vrouwen kranten, vrouwenhuisbulletins, boekjes en boeken - in 'ervaringen', meningen, akties, feiten, analyses, manifesten, interviews.

De oudste van al die publikaties is de Vrouwenkrant, die in februari 1972 in Amsterdam begon te verschijnen - en die dus in 1982 tien jaargangen achter de rug heeft.

Dat leek ons een goede aanleiding om de mooiste stukken uit al die kranten eens te herdrukken, voor wie ze gemist had. Maar het leek ons ook nodig om te vertellen wat er niet in die kranten stond, dingen die toen vanzelfsprekend waren of juist te persoonlijk, of pijnlijk en akelig. We hebben dus maar een tipje van de sluier van de traditionele anonimiteit opgelicht. Uit alle perioden van de Vrouwenkrant zijn vrouwen geïnterviewd over waarom ze dat blad maakten en hoe; hun verhalen zijn aangevuld met wat er in Vrouwenhuis en vrouwenbeweging gebeurde, geput uit de eigen herinnering van de vrouwen die dit boek schreven. Er valt dus van alles te lezen over: de ontdekkingen van de eerste praatgroepvrouwen, een strijkplank als vergaarpplaats voor de eerste kranten, ruzies met Paarse September, homo-hetero-diskussies, muizen in de voorraadkamer, de ontvreemding van een oplage, de tirannie van de structuurloosheid, Feminist, het lege Vrouwenhuis, onbetaald geploeter, gedwongen homoseksualiteit in de redactie, pluriformiteit en politieke doorbraken - tegenover een bloemlezing van teksten en tekeningen.

Uit dit alles blijkt dat *de* radikaal-feminist niet bestaat en ook nooit bestaan heeft. Zij is een bedenkfel van de mannen media. Een soort radikaal-feministische beweging daarentegen bestond er wel en bestaat zelfs nog. Zusterschap was en is niet uitsluitend ruzie. Over één ding zijn alle vrouwen die ooit aan de Vrouwenkrant gewerkt hebben, het altijd eens geweest: de vrouwenbeweging moet het leven van *alle* vrouwen verbeteren.

Ozo!

GROTE VERWACHTINGEN

Tien jaar Vrouwenkrant. Dat zijn tachtig kranten van twintig bladzijden of meer, waar minstens tien vrouwen per keer aan gewerkt hebben, allemaal onbetaald en in hun vrije tijd. Dat zijn zeker vijfhonderd vergaderingen geweest, minstens honderd dagen van stencillen en rapen in de begintijd en daarna nog 'ns tientallen layout-weken. Duizenden werkuren, duizenden lezeressen. Vrouwen die voor het eerst hebben leren formuleren wat hen dwars zat, stukken leerden schrijven over hoe vrouwenonderdrukking in elkaar zat en hoe het anders moest. Vrouwen die voor het eerst over feminisme gingen lezen, die op de hoogte bleven van wat er in de vrouwenbeweging gaande was, die sommige stukjes veel te radikaal vonden en andere te vaag.

Tachtig Vrouwenkranten. Het is een hele klus om ze allemaal te achterhalen. Natuurlijk, er liggen keurig geordende oranje, groene, rooie en blauwe stapeltjes op de pas getimmerde schappen van de Vrouwenkrantruimte. Terug tot nummer 31 is het geen probleem om ze te vinden, maar dan is het nog maar maart 1977 en zijn we nog maar halverwege. Dan een speurtocht door het Vrouwenhuis, een vochtige kast levert weer een aantal exemplaren op, we zijn al bij 1976. Naar boven, de trap op - een blik in het ouwe, verlaten redaktielokaaltje met de klappe-rende ramen en de neonbuis die naar beneden zakt omdat het plafond zo verrot. Weer drie nummers en een hele stapel voorkanten van nummer 17. April/mei 1975 staat er op, prijs één gulden, maar waar je die voor moest betalen is nog steeds zoek. Dan naar zolder - daar werd vroeger gestencild op zondagmiddag en ja, helemaal achteraan in een donkere hoek liggen allemaal losse blaadjes, waar na lang heen en weer geschuif weer een aantal complete nummers uit gekomponereerd kunnen worden. 1974 inmiddels. Maar de eerste praatgroepen begonnen al in 1971 en dáár is het allemaal mee begonnen. Wie waren daarbij? De ontbrekende 15 nummers worden met moeite bijeengesprokkeld. Kopieën maken, archief aanleggen, het is toch kostbaar materiaal. En dan blijkt dat het Internationaal Archief voor de Vrouwenbeweging - natuurlijk - álle nummers heeft. Dus zijn er nu in ieder geval twee volledige stapels.

Zelf werk ik nu ruim drie jaar bij de Vrouwenkrant, die maandelijks (althans meestal) verschijnt. Gewend aan redactievergaderingen, kopijmappen, layoutvel-len, een abonnementenbestand met ruim 2000 kaartjes, creditnota's en BTW, persberichten en relatiegeschenken van de drukker rond de jaarwisseling. En voor me ligt het allereerste nummer. Met de hand gestencild; voor 35 centen. 'Als er maar een gat in zit', staat er op de voorkant en daaronder 'Vrouwenkrant Amsterdam, januari 1972'. Het was voor het eerst in Nederland dat vrouwen in praat-groepen bij elkaar gingen zitten en dit is de krant waarin vrouwen voor het eerst vertelden wat ze daar allemaal ontdekten. Dat een heleboel problemen van vrou-wen niet individueel zijn, maar gemeenschappelijk. Dat in deze maatschappij vrouwen de rol van sekssymbool, kinderfokster, huissloof hebben. *Dat vrouwen als groep onderdrukt worden.* Dat dat zeker met het kapitalistische systeem te maken heeft, maar dat het vechten voor een andere maatschappij niet automaties in-houdt dat de positie van vrouwen verandert. En dat (dus) de strijd tegen vrouwen-onderdrukking samen met vrouwen gevoerd moet worden. Dat laatste is volko-men nieuw, en daardoor een belangrijke 'koerswijziging' van de tweede femini-stiese golf. Want het was allemaal al eerder begonnen - Joke Smit had haar arti-kel in 'De Gids' geschreven, Man Vrouw Maatschappij (MVM) was opgericht en Dolle Mina had al wat ludieke akties achter zich. Veel vrouwen in de praatgroep-beweging waren juist afkomstig uit deze (en andere, linkse) gemengde groep-en. Ze waren er uitgestapt omdat de mannen de boventoon voerden en vrou-

wen goed waren voor de verzorgende werkjes. Wie kent niet de verhalen van de Maagdenhuisbezetting, waar de mannen het woord voerden en de vrouwen de broodjes mochten smeren en de stencils tikken? Over deze periode, het eruit stappen, niet langer met mannen samen willen werken en het begin van de radicale vrouwenbeweging hebben we met Rita Hendriks gepraat. Haar naam stond vrij vaak voorin de eerste acht Vrouwenkranten, zij kwam bij de praatgroepenbeweging via Dolle Mina.

Rita Hendriks: "Eigenlijk zit daarvoor nog de SJ-tijd (socialistische jeugd), want vanuit de SJ ben ik met Dolle Mina begonnen. Echt toentertijd met het idee "vrouwen zijn nog niet georganiseerd", echt een links idee, "daar ligt een groep mensen waar we wat mee kunnen doen". Pas heel langzaam drong bij ons in Dolle Mina het bewustzijn door dat we verkeerd bezig waren, dat we een aftreksel waren van andere linkse groepen, maar dan met een vrouwenvaandel wat niet zoveel inhield. Met een paar vrouwen hebben we toen binnen Dolle Mina een groepje gevormd. Dat zijn later een beetje de dissidenten geworden, en daarmee zijn we toen een praatgroep begonnen. Het was vanuit Dolle Mina de eerste, maar in MVM was ook een vrouwenpraatgroep ontstaan en later bleek er in de stad nóg een te zijn, die was via vriendinnen op een andere manier begonnen, via de sociale akademie. We hadden dus inmiddels wel contact met vrouwen die ook bezig waren. Ik herinner me uit die tijd die week vakantie, met Hillie Molenaar (die zat bij mij in de praatgroep) en Anneke van Baalen (die kwam uit MVM). We zijn toen naar het eerste vrouwenkamp op het Deense eiland Femø geweest. Nou heb ik me af zitten vragen welk jaar dat nou was - als de eerste Vrouwenkrant in 1972 kwam, dan moet dat in '71 geweest zijn - maar goed, op Femø moesten we op een gegeven moment vertellen hoe het in Nederland stond. We vertelden zo'n beetje van wat een zieke boel het allemaal was geworden en iedereen zat daar zo heel trouw te luisteren en na afloop zeiden ze: "Waarom gaan jullie er niet uit? Waarom maken jullie niet een eigen beweging?" Voor ons was dat iets heel nieuws, maar we dachten wel "Waarom ook eigenlijk niet?" Toen zijn we in Dolle Mina door het schrijven van een stuk met de hele praatgroep en nog meerdere vrouwen eruit gegaan. En toen stonden we in niemandsland, wat moest je hè? We hebben toen toch geprobeerd meer praatgroepen op te zetten en dat is toen gegaan via die open avonden (in de Zocherstraat). Maar ook via briefjes bij Albert Heijn, dat deden ze toch echt, of in een kresj of wat dan ook. "Vrouwen gezocht voor praatgroepen", dat hing daar gewoon en dat liep. Het bleek zo waanzinnig te lopen dat het volgende punt werd "hoe hou je ze bij elkaar". Hoe doe je dat, zonder dat je weer zo heel geïndoktrineerd doet van een beweging met een voorzitter en dat soort dingen. We zijn toen begonnen met de maandelijkse bijeenkomsten van (bestaande) praatgroepen en daar is het idee van het vrouwencongres in Loosduinen uit voortgekomen en dus ook de Vrouwenkrant. Nou duurde die krant wel even want in Dolle Mina hadden we ons alsmaar moeten verdedigen, dus in het begin had je echt zo'n houding van, het gaat niemand een pest aan, wie geïnteresseerd is die komt maar, we gaan ons niet meer verdedigen. Maar toen het op een gegeven moment liep, dachten we, ja maar de mensen moeten toch weten hoe of wat, we moeten iets vertellen, je kan toch niet alleen in je vriendenkring blijven zitten. Toen hebben wij met onze praatgroep dat eerste krantje gemaakt, in januari '72. Nou heb ik die opgestuurd gekregen want ik ben tussendoor een jaar naar Zuid Amerika geweest, al heb ik dat wel verkort omdat ik ontzettende heimwee had naar wat hier allemaal gebeurde. Van die eerste krant vind ik het zo leuk dat het die naam heeft gekregen "Als er maar een gat in zit". Dat was de naam die we eigenlijk voor Dolle Mina hadden verzonnen, maar die toen afgekeurd is. Waarom die naam niet gebleven is weet ik niet, want de tweede krant, in juni, daar ben ik ook niet bij geweest. Dat was net in de tijd dat ik

terug kwam, en dat waren toen ineens allemaal andere vrouwen. Ik had echt zo'n ontheemd gevoel van jeetje, die zijn er zomaar allemaal bijgekomen en die ken ik niet eens en ze hebben zómaar een krant gemaakt! Je had echt met al die dingen, ik móet er bij zijn! De manier waarop je met vrouwen was gaan praten en dingen ging ontdekken, bepaalde ook de vorm die je aan de beweging wilde geven. Je was allergies geworden voor de structuur van een groep die bepaalt wat jij vindt. Met stemmingen van voor of tegen zonder duidelijk te praten over het 'waarom'. Er werd in die groepen waar toen nog mannen en vrouwen in zaten, heel veel over vrouwen heen geramd. Omdat die die manier niet hadden van je stem hard maken en doordouwen. Je hebt heel gauw als je onmachtig wordt, dat je begint te janken of een geknepen stem krijgt. Echt maar doorgaan, wat de meeste jongens dus wel leerden in die groepen, dat kende je niet, dus daar waren we ontzettend allergies voor. En ook voor die hele structuur met een voorzitter of een koördinator of hoe je 't ook noemt, want dan krijg je dat de macht en de kennis daarbij komt te liggen. In de praatgroepenbeweging gingen we toen helemaal met de billen bloot, omdat vrouwen gewoon een heleboel niet konden, niet wisten. En hoe kom je daar achter? Door het te doen! Dus we vonden dat alles wat gebeurde niet vast moet zitten aan één of twee vrouwen. Dat moest gaan roeleren. Iedereen leert stencillen, iedereen leert voorzitten, iedereen leert notuleren, leert de boel samen te vatten, iedereen leert ergens op af te stappen, te bellen, te organiseren enz. Iedere keer weer opnieuw kwam het ter discussie. Het is ook echt het idee dat we allemaal iets te vertellen hebben, we hebben allemaal wat in ons en gebundeld maken we die kracht, die macht. Want wat heet macht hè. Dat zijn mensen met leidinggevende functies en dat is wat de maatschappij waardeert. Je krijgt het heel vaak als je op het terrein komt van woordvoerders. Die hadden wij dus niet. *Een* vrouw van de beweging, *een* vrouw van de praatgroep, en als de volgende krant dan op dezelfde afkwam dan zeiden we weer, nee, verspreiden, de volgende is aan de beurt, vertel jij nu maar eens hoe het moet. Met de Vrouwenkrant ging het precies hetzelfde."

Demokraties, niet hiërarchies, geen vaste organisatiestructuur, zo moest de radicale vrouwenbeweging en dus ook haar krant er uit zien. Het was nieuw allemaal en dus ook niet makkelijk. Een aantal van de problemen die dat opleverde zijn terug te vinden in de Vrouwenkranten van dat eerste jaar. Een praatgroep die niet goed draaide omdat steeds dezelfde vrouwen praatten of zwegen; een vrouw die de groep domineerde; verschillen in kennis of inbreng. In het tweede nummer (juni '72), in een verslag van een Algemene Praatgroepen bijeenkomst: *"Tot nu toe slaagden alleen heel enkele (zeer nieuwsgierige en misschien wel machtswellustige) vrouwen er in een overzicht over de bestaande praatgroepen te krijgen; wat om vele redenen, van ideologische en praktische aard, geen situatie is. Het leek daarom het beste een lijst te maken met alle namen van alle vrouwen uit alle praatgroepen, zodat iedereen het initiatief kan nemen tot wat dan ook. Het idee van kontaktpersonen werd verworpen: iedereen is even verantwoordelijk voor de groep, laat iedereen dus ook maar aangeschreven/gesproken kunnen worden, resp. schuldgevoel hebben als ze iets heeft vergeten door te geven."*

In een later nummer staan vertaalde artikelen van Jo Freeman, waarin beschreven wordt hoe in ongestructureerde, niet hiërarchiese groepen wel degelijk machtsverhoudingen spelen door verschillen in kennis of inbreng of bepaalde (populaire) eigenschappen, maar dat dat verdoezeld wordt door de *'tirannie van de structuurloosheid'*. Waarna een vrouw zich vertwijfeld afvraagt *'ben ik elitair?'*, omdat zij, gewoon door het feit dat ze meer verantwoordelijkheidsgevoel en inzet heeft dan sommige andere vrouwen, meer informatie heeft en er dus ook beter over kan praten. En is dat dan slecht? Steeds werden er weer oplossingen bedacht,

afspraken gemaakt, een soort 'spelregels' geformuleerd om niet star en hiërarchies te worden en kennis en macht te blijven spreiden.

Voor de Vrouwenkrant gold dat ook. Er werd eindeloos gepraat over 'intern of extern, ideologies of bulletinierig, vaste redactie of roelerend tussen groepen, verschijnend op geregelde tijden (kompleet met "doodlijnen") of zomaar als er genoeg kopij bij iemand ligt', en vooral: moesten de stukken ondertekend worden of niet? Als alles wat er gebeurde moest roeleren, zoals Rita vertelde, dan natuurlijk de Vrouwenkrant ook. Om de beurt ergens over schrijven. Als je kennis en macht en dus ook waardering wilde spreiden, als je vond dat vrouwenproblemen gemeenschappelijk waren, als je vond dat het niet uit moest maken wie het zei, maar dat het er om ging dat het gezegd werd, dan hoefde je de stukken ook niet te ondertekenen. Voor mij - behorende tot de 2e generatie van de 2e golf, en 'opgegroeid' met het instituut Vrouwenkrant - was het èn verademend en ook verbazingwekkend te ontdekken dat er toen helemaal geen vaste redactie was en geen vaste ruimte en geen deadline. En vooral dat alle discussiepunten en de afspraken die daaruit voortvloeiden, direct verbonden waren met de beweging van toen en hoe iedereen wilde dat het er uit zou zien. Een groot aantal principes - de anonimiteit, het 'iedereen moest alles doen' - zijn al die jaren van de Vrouwenkrant gehanteerd gebleven. Soms klampten we ons er aan vast, terwijl we het waarom van sommige 'regels' nauwelijks meer begrepen, ook omdat de samenhang met de beweging zoals die er in het begin was, veranderde, zoekraakte soms en we die juist zo graag wilden behouden.

Een wisselende groep vrouwen werkte dus onregelmatig aan de Vrouwenkrant.

Rita: "Toch hield je altijd wel een paar vrouwen over die al met de vorige krant hadden meegedaan. Vooral dat eerste jaar is er een lijn van vrouwen die erbij waren en waar dan weer anderen bijkwamen. Wie dat waren? Nou, Mariken Troostheide is wel een draad die er doorheenloopt, en Marian Sax en Marian van Keuk ook wel en Marian Nieuwenhuis, ach het wisselde nogal. Akke van der Meer heeft ook nog een tijdje meegedaan en Willemien Ruigrok en Anja Meulenbelt, die tekende. Verder allemaal losvast. Het was niet zo dat je een stuk schreef en er verder niets mee te maken had. Als je wat instuurde maakte je de krant ook verder mee. En dan werd er ook over gepraat en soms ook wel wat veranderd en verder was het tikken, stencillen en rapen, tot de krant af was. We hebben altijd her en der gestencild. Veel op het COC en ook bij Marijke Wütrich in de buurt, bij de PvdA of zoiets. En rapen, dat gebeurde op een strijkplank bij Elfried Duburg. Op de één of andere manier was er altijd voor alles wel een oplossing. Er werd altijd wel een auto gevonden, altijd wel een stencilapparaat, er kwam altijd wel geld bij elkaar enz. Hoe we dat met geld deden weet ik eigenlijk helemaal niet meer. We zamelden in op grote vergaderingen, ja en op een gegeven moment was er dan wel een potje. Ik weet wel dat we de boel altijd zaten te berekenen, of er nog een dubbeltje af kon, en dat je dan Atheneum een uitbuiters vond omdat ze een dubbeltje of 15 cent per krant moesten hebben. En dat je dan ook nog ging leuren of je het ergens anders voor minder neer kon leggen, of voor niks."

De krant moest goedkoop zijn, nog zo'n grondregel die al die jaren behouden is. Alle vrouwen moesten er een kunnen kopen - de krant moest dus ook voor iedereen leesbaar zijn. Ik weet wel dat er tot voor kort talloze discussies geweest zijn binnen de redactie over de leesbaarheid, in de vorm van 'voor wie schrijven we eigenlijk', 'welke vrouwen willen we bereiken', alsof sommige vrouwen analfabeten zouden zijn of nog niet toe aan het lezen over vrouwenonderdrukking, en anderen dat stadium al achter de rug zouden hebben. Maar het zo formuleren als Rita: 'Wij hadden toen echt het gevoel van duizenden en duizenden vrouwen zitten hierop te wachten en we moeten ze alleen maar helpen door te laten zien

waar het gebeurt, wat het is en hoe het eruit ziet, zodat ze weten "ik ben niet gek", zouden we nu niet meer kunnen. Het was een andere tijd.

Rita: 'De vrouwenkrant was echt een neerslag van wat er gebeurde. De stukken kwamen van vrouwen die *bezig* waren. We wilden zichtbaar maken wát nu die bewustwording was. Er waren wel geschriften uit Amerika of zo, maar in Nederland bestond er nog helemaal niets. Geen boek of wat dan ook, niks was vertaald. Ik weet nog wel, bij boekhandel van Gennep, daar werkte Ciska, die zat ook in een praatgroep, en die kreeg met een waanzinnig gevecht, een plankje in de kelder, met zó'n (wijst 10 cm. aan) rijtje vrouwenboeken. En daar maakte ze het gezellig, ze zette er een stoel en een tafeltje en wel 'ns koffie. Dus daar begon zo langzamerhand iets te komen, dat plankje breidde uit en dat werd op een gegeven moment, dat duurde wel een poosje, een gedeelte in de boekhandel met vrouwenliteratuur. Dus wat voor boeken je kon lezen en waar je ze kon krijgen, dat kwam ook in de krant. En ook platen, met vrouwenmuziek, Dory Previn was toen net ontdekt. Eigenlijk alles wat nieuw was voor vrouwen of onontgonnen terrein. We werden ons van zoveel dingen bewust. Ook al die kleine klusjes, waar je altijd mannen voor vroeg. Bandplakken, kraan repareren, elektriciteit enzovoorts, en iedereen die dan denkt als ze dat leest "Ja natuurlijk, dat kan ik zelf ook". Het was echt het opvijzelen van je bewustzijn, je zelfbewustzijn. Maar waar het vooral op neerkwam, het belangrijkste in de krant waren de eigen verhalen, van wat er op het kongres en in de praatgroepen gebeurde."

De vrouwen uit de praatgroepen beschreven voor het eerst hun ongenoegen en brachten in kaart waar die onderdrukking zich allemaal in manifesteerde: in hun hele leven. Het ging over moederschap, huisvrouwenschap, huwelijk, seksualiteit, werk, afhankelijkheid, uiterlijk, macht/onmacht, geweld. De bewustwording, het voor het eerst hardop mogen zeggen - dat je altijd al gedacht had dat je eigen leven opgehouden was toen je trouwde, - dat je je kinderen soms wel het raam uit kon kieperen, - dat je koken helemaal niet creatief vond en jurken zo onhandig, - dat je je vernederd voelde als er gefloten werd op straat, - dat je helemaal nergens meer was als je man bij z'n vriendin zat - en dat je jezelf lelijk vond of een trut en dat wát je ook deed het toch nooit goed was en dat er voor het eerst ànderen - vrouwen notabene - waren, die dat niet vonden. Dat staat allemaal in die eerste acht Vrouwenkranten en ik stond perplex toen ik ze las. Met name het kongresnummer, dat in oktober 1972 gemaakt werd als diskussiemateriaal voor het eerste vrouwenkongres in Loosduinen en dat maar liefst 125 pagina's telt, geeft zó'n schitterend overzicht van alles waar het toen over ging - en in feite nog steeds over gaat, dat was een nog veel schokkender ontdekking - dat ik me bijna afvroeg waar dan in hemelsnaam die 76 andere nummers van de Vrouwenkrant voor nodig geweest waren. Natuurlijk weet ik dat vrij snel wel weer - er moest met al die ontdekkingen natuurlijk ook iets gaan gebeuren. En dát is van het begin af aan het grootste probleem geweest van de vrouwenbeweging. Vanuit de praatgroepen moest een *politieke* beweging ontstaan.

Natuurlijk bracht de opluchting van de ontdekking ook woede met zich mee en veel vrouwen gingen over tot verzet in hun omgeving. Het Vrouwenbevrijdingsfront werd opgericht en timmerde met verschillende akties aan de weg: de Moederdagakties (met de oprichting van het standbeeld voor de onbekende huisvrouw), de demonstratie tegen de film Turks Fruit, het bezetten van een kafe waar vrouwen zonder mannelijke begeleiding niet bediend werden, het kalken van leuzen etc. Niet alleen de reeds gevoerde akties, ook plannen daartoe kunnen we lezen in de Vrouwenkrant. In nummer 3 het Blote Klotten Plan bijvoorbeeld, dat inhield dat er seksistische afbeeldingen in de media verzameld moesten

worden (niet zo moeilijk, elke dag wel een vrouw in de krant afgebeeld als seks-poes of huissloof, of een diskriminerende personeelsadvertentie) die dan terug-gestuurd moesten worden met daarop een mannelijk geslachtsdeel afgebeeld. Ervaringen, acties, evenementen - een groeiend bewustzijn, een groeiende be-weging. Kongressen, ook in Duitsland en Frankrijk; uit Amerika bezoek van Glo-ria Steinem. Weliswaar uitgenodigd door Libelle die prompt een Miss-Steinem-verkiezing organiseerde, waartegen natuurlijk ook weer geprotesteerd moest worden, maar ze hield een schitterende lezing, die ook weer terug te vinden is in één van de Vrouwenkranten. Daarin waarschuwde ze tegen het 'verdeel en heers' en riep ze op tot doorbreking van het isolement om zo tot de meest ingrijpende *revo-lutie te komen 'die het meest fundamentele kasten systeem genaamd het patriar-chaat, omver moet werpen.'* (...) *'Ik hoop dat we coalities kunnen vormen met el-kaar, tegen de belangen van de patriarchale en racistiese regeringen waaronder wij leven. Klasse noch nationaliteit mogen ons onderling verdelen. Wij kunnen de strijd winnen als we vertrouwen stellen in onze zusters als volwaardige menselij-ke wezens.'*

Strijdbaarheid. Het stond niet los van het uitzoeken van het hoe en waarom van de onderdrukking, van wat de voorwaarden zijn tot de bevrijding van de vrouw. Er werden artikelen geschreven in de Vrouwenkrant - met name in het kongresnummer - waarin duidelijk gemaakt werd dat die onderdrukking in ieder geval ekonomies bepaald is. Stukken over Marx en Engels die aangetoond hadden dat het monogame huwelijk gebaseerd is op bezit en dat er in feite sprake is van een eerste klassetegenstelling tussen mannen en vrouwen, waarbij de man de bourgeois en de vrouw het proletariaat vertegenwoordigt, doordat zij gratis het huishouden doet en voor het nageslacht zorgt. Liefde en romantiek zijn daarbij de 'franje' die ervoor moet zorgen dat vrouwen zich gewillig als slaaf laten uitbuiten.

Over seksualiteit binnen het kapitalisme ging een ander artikel - de konsumptie-maatschappij die ook konsumptieseks kreëert: de seksuele revolutie.

Ekonomiese onafhankelijkheid. Eén van de voorwaarden voor vrouwen om niet langer door hun mannen uitgebuit en onderdrukt te worden. Dus werd er ook over buitenshuis werkende vrouwen geschreven. Over hoe weinig dat er zijn (maar 26 van elke 100 vrouwen in Nederland heeft een baan) en over Eveline Sul-lerot die aantoonde dat vrouwen ook dan alleen nog maar die baantjes hebben die het eenzijdigst zijn, het laagst betaald, geen promotiekansen of verantwoor-delijkheid geven en altijd in de verzorgende of opvoedende sektor liggen; over de dubbele uitbuiting van werkende vrouwen omdat ze ook nog eens de taak voor het gezin en het huishouden erbij hebben. Daarom werd ook in het kon-gresnummer Margaret Benston aangehaald, omdat zij stelde dat de opheffing van het huishouden - door kollektivering, industrialisering - één van de belangrijkste voorwaarden is tot wèrkelijke bevrijding van de vrouw.

Het werd duidelijk dat bevrijding niet mogelijk is binnen het kapitalisme, waarin al naar gelang de behoeften van het systeem vrouwen heen en weer geschoven worden binnen de op dat moment gewenste marges. Hoe afhankelijk vrouwen zijn van deze grillen van het kapitalisme, valt te lezen in een artikel in één van de Vrouwenkranten over de positie van vrouwen in nazi-Duitsland. Werden vrouwen in eerste instantie massaal ontslagen en geweerd van de arbeidsmarkt en tot niks meer dan baarmachines gereduceerd - toen in '37 de oorlogsindustrie op gang kwam werden tienduizenden vrouwen en meisjes daarin te werk gesteld. Was so-cialisme dan de oplossing? In het kongresnummer een aantal kritiese beschou-wingen over de positie van de vrouw in landen als Cuba, China en Rusland, waarin werd duidelijk gemaakt dat socialisme wel een voorwaarde, maar zeker geen garantie is voor vrouwen bevrijding.

Aan Rita vraag ik over de politieke achtergrond van de meeste vrouwen uit deze periode. Het lijkt mij een belangrijk verschil met de vrouwen die daarna bij de beweging kwamen.

Rita Hendriks: "Ja, als je de gedachten, de gevoelens uit de eerste Vrouwenkranten haalt, dan was dat in een sfeer die er toentertijd, zeker hier in Amsterdam, was. Dat je allemaal in de linkse beweging zat. De klassenstrijd was het belangrijkste, de arbeiders, dat was belangrijk. Het was iets wat je niet weg kon denken. Als je bijvoorbeeld ziet hoe we ons verdedigden, zo van "natuurlijk is dat heel belangrijk, maar wij zijn óók belangrijk". Nu is dat aspekt helemaal weggefallen. Nu heb je een klimaat waarin je niet zomaar iets lulligs over vrouwen zegt - je dènt het wel, maar je zègt het niet. Toen was het klimaat dat je niets lulligs over arbeiders zei, wel dàcht, maar niet zei. En dat is ontzettend veranderd. Dat was toen iets vanzelfsprekend, "natuurlijk moeten we een andere maatschappij, natuurlijk nemen we het op voor de zwakkeren" enz. Je kon gewoon op dat model terugvallen, vrouwen zijn ook onderdrukt, vrouwen zijn ook de zwakken, je hoeft zomaar de economische positie van vrouwen neer te zetten en je had al een heel duidelijk beeld van hoe het zat. Dat kun je nu helemaal niet meer. Ik denk dat je het nu weer opnieuw moet vertellen. Ik denk dat het te maken heeft met andere motieven waarmee vrouwen bij de beweging komen. Nu niet zozeer om de maatschappij te veranderen, maar om zichzelf te veranderen."

Ondertussen vond er een andere ontwikkeling plaats (die achteraf gezien zeer zeker bepaald werd door de seksuele revolutie). Heel veel vrouwen ontdekten dat vrouwen eigenlijk heel leuk zijn en vonden bovendien dat het delen van je leven met je onderdrukkers niet veel goeds opleverde. Ze trokken daaruit de logische konsekwentie om, behalve hun politieke/feministische leven, ook hun emotionele en seksuele leven met vrouwen te gaan delen. De meesten werden bi- en sommigen zelfs homoseksueel. Iets dat, behalve dat het nieuw en prettig was, ook al vrij snel problemen op zou gaan leveren: de kwestie hetero of homo.

Rita: "Het begon al snel hoor, in het derde nummer van de Vrouwenkrant staat het al. Maar het was toen nog niet zozeer een kwestie, maar veel meer van "goh, wat gebeurt er?" Die hele verwarring van het begin, die warmte die je voor vrouwen ging voelen - die is al overal beschreven dus iedere keer als dit gezegd wordt kun je 't al bijna niet meer horen - maar die er gewoon wàs. Het ècht ontdekken van vrouwen als hardstikke fijne mensen, zoals je nog nooit naar vrouwen had gekeken. Nou dat bracht natuurlijk met zich mee dat er veel meer aan elkaar gezeten werd en gevoelens loskwamen en zo. Er wàren natuurlijk ook ontzettend veel lesbische vrouwen en ja, op een gegeven moment was het niet meer uit elkaar te houden. Er was ook een groep vrouwen uit het COC, die zich tot de vrouwenbeweging veel meer aangetrokken voelde, dan tot het door mannen bepaalde COC. Ja, en later kwam Paarse September er ook nog tussendoor, die duidelijk gingen roepen "lesbies is een politieke stap" en daar kwamen echt wel moeilijkheden over. Het was een groep die vond dat je je helemaal op dat lesbies-zijn moest richten, terwijl wij vonden dat je toch daarmee heel grote groepen vrouwen waar je mee bezig was op dat moment, gewóón liet vallen. Een paar vrouwen van het latere Paarse September wilden ook al aan het derde nummer van de Vrouwenkrant meedoen, maar die vonden het zo knullig, dat ze er gewoon uit zijn gegaan en later zelf een krantje zijn gaan maken. Ik kan me dat wel voorstellen, het was een discussie die zij al jaren geleden gevoerd hadden en niet weer opnieuw wilden meemaken. Je hebt dat met al die zaken, om de zoveel tijd komt er weer iets terug en dan denk je "jezus, daar gáán we weer", en ik kan me voorstellen dat die vrouwen ook zoiets gehad hebben."

De he/ho kwestie zou later tot knetterende ruzies leiden (binnen de Vrouwenkrant in 1980 nog), maar in de kranten uit de begintijd werd het onderwerp vrij genuanceerd benaderd. Soms een béétje zweverig, zoals een vrouw die zich afvroeg hóe het zou voelen om met een vrouw te vrijen. Maar er kwam ook een vrouw aan het woord die zich in de traditionele vrouwenrol gedrukt voelde, toen ze benaderd werd door een homoseksuele vrouw. En weer een andere vrouw vond dat over die ho en he gevoelens en de spanningen die door vooronderstellingen daaruit voortkomen, dan maar gewoon gepraat moest worden om grotere problemen - een splitsing in de beweging zoals in Amerika - te voorkomen. Waarschijnlijk was het ook, zoals Rita het stelde, dat je niet teveel vuile was buiten moest hangen, maar vooral: dat je mekaar niet af ging maken. Dat paste niet in het klimaat van zusterschap. Het ging er om dat er gezocht werd naar raakpunten, dat je elkaar serieus moest nemen en vooral solidair zou blijven, in plaats van aan het traditionele verdeel en heers van de mannen mee te doen. Dus er werd op het kongres óók gepraat over machtsrelaties tussen vrouwen en waar die vandaan kwamen; en er werd in de Vrouwenkrant geschreven over problemen van de vrouwenbeweging in de buitenlandse - om ervan te leren, en om iets van eenheid op te kunnen bouwen. Het laatste nummer dat door de 'oude' redactie gemaakt werd was het oktobernummer in 1973.

Vier maanden daarvoor, op 6 juni 1973 was op de Nieuwe Herengracht 95 het Vrouwenhuis gekraakt - over de daar op gang komende activiteiten werd in deze krant nog bericht. Maar dat Vrouwenhuis bracht nieuwe vrouwen en op den duur ook nieuwe Vrouwenkrantvrouwen - maar dat was pas in september 1974. Hing het besluit om met de Vrouwenkrant op te houden misschien ook samen met wat er op dat moment in de beweging gebeurde? Dat jullie in een dilemma kwamen, wat moeten we nu, hoe nu verder, we gaan onszelf herhalen? vroeg ik aan **Rita**: "Het heeft er natuurlijk bijgezet, Op een gegeven moment hadden wij niets meer te vertellen, niets meer bij elkaar te brengen, en dan moet je gaan denken aan een ander soort krant. Er was weer zo'n nieuwe groep bezig en zo veel vrouwen dat het ook nodig was dat er anderen kwamen om aan wat zij deden vorm te geven. Alles nam ook zo'n vlucht, ook op gebieden waar je niets meer van hoorde of wist. Bovendien moet je jezelf niet gaan forceren. Als je iets krampachtig gaat vasthouden om de vorm de vorm te laten, dan moet je ophouden, Maar het belangrijkste vond ik toch om te doorbreken dat het bij een bepaalde groep bleef zitten, dat andere vrouwen ermee aan de slag gingen, Ja, ik ben weer in een praatgroep gegaan, echt de vrouwen uitgekozen waarmee ik dat wilde, En daarmee hebben we onszelf eigenlijk gewoon aan de kant gezet, want het was heel fijn, heel gezellig. Met gevolg dus dat je in de praatgroep bleef zitten. Nou ja, niet alleen voor de gezelligheid, want we hebben met die praatgroepvrouwen ook wel weer andere dingen gedaan - op een gegeven moment de discussieavonden georganiseerd in het Vrouwenhuis, een jaar lang. Maar hoe het zit met die groepen die toen doodbloedden, dat weet ik eigenlijk niet - of dat het mensen teveel werd, of dat ze het idee hadden dat ze het in andere zaken kwijt konden, Je moet ook niet vergeten dat er juist buiten de beweging zoveel gebeurde in die tijd, Je kreeg een andere kijk op je werk maar ook privé veranderde er ontzettend veel, Heel veel vrouwen zijn bij hun mannen weggegaan en iedereen was eigenlijk op zoek naar mogelijkheden om het allemaal anders te doen, andere samenlevingsvormen te zoeken. Er was een ware hoos van communes die gestart werden, het kinderdhuis (zie het *Moederboek* van de Bonte Was, blz. 155, red.) werd opgericht enz. enz. en door al die privéveranderingen liep je ook weer tegen andere zaken aan, kresjes die niet te vinden waren, woonruimte, noem maar op. Het is natuurlijk best zo dat je in de vrouwenbeweging heel bewust de vrouwenbeweging als doel had, maar daarna, hoe dat nou moest, in je

privéleven, in je werk, waar je dan ook zat, daar zijn vrouwen soms ook aan àpperaakt. Ook aan politieke bewegingen waar ze ingingen."

'Jijzelf hebt nog wel een tijd in de Bonte Was gezeten hè?'

'Ja de Bonte Was en nog zo wat dingetjes tussendoor,'

'En nu?'

'Niets.'

'Wat vind je van de Vrouwenkrant zoals die later geworden is en hoe het zich verder ontwikkeld heeft?'

'Ik heb het echt niet precies allemaal bijgehouden hoor, ik heb de meeste kranten toen wel gekocht en ook gelezen, Ik vond wel dat ie er prachtig uit zag, die voorkant met die tekeningen. Maar verder, ja veel herhalingen natuurlijk, de onderwerpen van het kongresnummer, wel meer uitgewerkt, verder prima om te lezen. Wat ik dus wel vond, dat is zo'n temanummer, daar bind je je wel aan. Je bindt je echt aan iets wat je wilt vertellen en veel minder aan wat er gebeurt; het is veel minder een krant van de beweging, Dat werd achteraan in een apart kaartje verstoppt,'

Waar denk je aan bij *zusterschap*, zou je dit begrip kunnen omschrijven? Ter afsluiting van de begintijd, van de praatgroepenbeweging en haar krant, vroeg ik dit, in sommige gevallen telefonies, aan een aantal vrouwen die 'erbij' waren.

Rita Hendriks: "Het belangrijkste van het zusterschap was dat je vrouwen probeerde te zien zoals ze zouden kunnen zijn en vooral dat je alle barrières naar beneden haalde, dat je vrouwen ging snappen waarom ze dingen deden, Je hebt zo vaak dat vrouwen uit willen blinken, fantastieser, beter, anders dan andere vrouwen willen zijn, terwijl je allemaal in hetzelfde schuitje zit, en eigen barrières hebt die te maken hebben met wat je doet en hoe je er uit ziet. Het was dat je elkaar herkende in de lulligheden, de knulligheden, in 't gevecht om je kop boven water te houden, Het kwam in zoveel dingen tot uiting - moederschap bijvoorbeeld, waarin iedereen zo aan 't modderen was, en dan toch de schijn ophouden naar buiten toe, beter willen zijn dan andere moeders en tegen ze zeggen "als jij 't nu zus doet, of zo". Dat je al dat soort dingen ging doorzien, elkaar hielp, Van vrouwen ging houden, ja. Het gevoel dat je elkaar begreep, in plaats van elkaar af te maken, je hoefde je niet langer mooier voor te doen dan je was omdat je allemaal in hetzelfde schuitje zat, En dat is nog steeds zo."

Marian Nieuwenhuis: "Het woord zusterschap komt me eigenlijk niet zo bekend voor, wel kenden we het Amerikaanse "sisterhood" van "sisterhood is powerful", maar 't is hier nooit zo aangeslagen. Wat ikzelf onder zusterschap zou verstaan? Net zoiets als broederschap denk ik. Dat was altijd heel gewoon, ja en dan is dit het vrouwelijk equivalent. Dat woord broederschap komt uit ambachtelijke kringen, die belangenbehartiging die ze in de gilden hadden en zo. Ja, het zusterschap zou dan voor vrouwen dus ook het verenigen op maatschappelijke belangen moeten zijn."

Corrie van Dijk "Vinger in de pap", "ik ben geen gat, meneer"; die liedjes hebben we gemaakt, zomaar met een groepje voor mij toen nog onbekende vrouwen. Heel vrolijk en plezierig. Dat kleine kafeetje tegenover Tuschinski waar we zaten voordat we gingen demonstreren tegen de film Turks Fruit. Dat we voor het eerst samen in angst zaten, spandoeken bij ons hadden, stijf opgerold, met heel erge dingen erop en daarna daarmee op straat gegaan zijn. Dat we dat ondanks die benauwdheid toch deden, ik was niet de enige met angst, die nooit gedemonstreerd had. We hoorden bij elkaar. - De bezetting van het pas gekraakte Vrouwenhuis. We moesten er slapen voor een eventuele inval (van de politie, van agressieve mannen), en dan dat stof op 2-hoog in het Vrouwenhuis. Iedere keer als iemand van ons haar slaapzak uitspreidde woei dat stof zo hoog op - en dat je daarna dan zelf ook in dat stof ging liggen - een combinatie van saamhorig-

heid, angst, moed. - Eindelijk een zusje, en wat veel, en wat aardig, ze aksepte-
ren me, er waren er veel die ik niet kende, ik werkte de hele dag, was ouder, maar
ze waren toch blij met me - die vanzelfsprekende akseptatie van elkaar, ook van
je eigenaardigheden, ja dat was toch wel zusterschap."

Mariken Troostheide (Ma Prem Sohana): "Nou mijn eerste reactie is, dat be-
staat niet ... Omdat ik niet geloof in eenzijdig zusterschap, in alleen vrouwen. ...
Maar dat is natuurlijk niet waar ... Ik ben nu geneigd het te zien als een fase in je
ontwikkeling, het van jezelf gaan houden. En van vrouwen. We zijn zo gesociali-
seerd, in het denken met maatschappelijke ogen, mannenogen, als het gaat om
"wie ben ik", andere vrouwen geven de mogelijkheid tot identifikatie: als ik haar
lief en mooi vind, kan ik mezelf ook lief en mooi vinden. Maar het is geen eind-
punt. Het was een belangrijke fase om je te realiseren, in het zusterschap, dat het
anders is om vriendinnen te hebben, anders dan vrienden. En zo zie ik het nog
steeds, het is speciaal - ze zitten in dezelfde situatie als ik en dat is niet toevallig.
Nu zeg ik het minder politiek: het was de fase van die ongelofelijke ontdekking,
van elkaar en van jezelf, van wat we konden, van wat we hadden. Je vond al
gauw alles prachtig (van elkaar) en zusterlijk gezien, wás dat ook zo. Alles was
nieuw wat we deden en dat bepaalde ook hoe we schreven, dàt we zo schreven
in de Vrouwenkrant. Het was echt het begin van het ik-tijdperk, van de bekente-
nissenliteratuur, dat we gingen schrijven over wat we vóelden; seksualiteit, de
eerste relaties met vrouwen etc. Ik heb het echt nodig gehad om te groeien, om
totaler mezelf te worden - je wist wat het betekende om vrouw te zijn, en daar
ben ik nu trots op, ik ben van mezelf gaan houden. Nog een voorbeeld, maar dat
heeft niet met de Vrouwenkrant te maken, we waren bezig met de oprichting van
de Vrouwentelefoon en praatten over wie je allemaal aan de lijn kon krijgen, in dit
geval een 50-jarige vrouw met kinderen en allerlei vréselijke zeurverhalen. Ik was
de enige die toen niet alleen het gevoel had dat ze zeurde, maar het ook wel be-
greep - geen wonder dat ze zo zeurt na zo'n leven. Je kon een analyse maken,
theorie en praktijk vielen toen veel meer samen. Nu vind ik zo iemand gewoon een
zeur - want dàt komt natuurlijk uiteindelijk toch weer bij je boven. Ik denk nu
nauwelijks meer in termen van mannen of vrouwen ... ik denk dan ook dat ik geen
feminist meer ben."

Gon Buurman: "Wat me als eerste te binnen schiet is de enorme strijdbaarheid en
ook de sterkte van vrouwen en de steun die je daaraan ontleende. Je was niet
meer de enige in je maatschappelijke conflicten. Het was dan ineens zo heel an-
ders om vanuit je dagelijkse strijd, naar zo'n vrouwen kongres of vrouwenkamp te
komen. Je leven werd er moeilijker, maar ook intenser door."

Behalve over zusterschap vroeg ik Anneke van Baalen ook waar het Vrouwen-
huis zo opeens vandaan gekomen was en wat er in het huis gebeurde in de pe-
riode waarin er geen Vrouwenkranten verschenen.

Anneke van Baalen: "We hebben het nooit zo gebruikt, het zuster-
schap was iets wat de Amerikaanse vrouwenbeweging had. Wij wilden natuurlijk
ook zoiets maar we wilden daar iets minder weëg over doen dan de Amerikaanse
trend was. Dus we zetten niet "met zusterlijke groeten" onder onze brieven. Ik
geloof dat wij veel meer met het begrip "solidariteit" werkten. Dat begrip is lang-
zamerhand veranderd, maar in 't begin was dat bijna alles: opkomen voor andere
vrouwen en ze ook aardig vinden en vooral van alles in ze zien. De bedoeling van
dat bewustwordingsproces in die groepen was, dat je door de vooroordelen over
vrouwen heen gaat kijken en gaat zien wat er allemaal achter het officiële vrou-
welijke gedrag zit. Dus je probeerde ook in de dagelijkse omgang naar voren te
halen wat platgedrukt werd door de huisvrouwelijke en moederlijke taken en ge-
dragswijzen die daaruit ontstaan waren. In het begin gingen we er vrij sterk van
uit, onuitgesproken, dat dat kàn, dat je het afgedwongen gedrag zo'n beetje kon
laten vallen, eruit kon stappen en helemaal overnieuw kon beginnen. Het was die

vrij abrupt veranderde situatie van dat er ineens geen mannen waren (en wij waren heterovrouwen die al 10 of 20 jaar iets met mannen deden) - ze waren ineens tegelijk weg, en daardoor kreeg je het gevoel dat alles ook heel *anders* werd. Ik denk dat dat die rozigheid gaf, die illusie dat alles mogelijk zou zijn en dat je nog hele nieuwe levens kon beginnen (terwijl de vrouwenbeweging toen minder jong was dan de vrouwen nu, zo'n beetje tussen de 30 en 40). En iedereen moest elkaar daarmee helpen, daar ging het om. Dat zusterschap was niet zozeer het mekaar verdedigen in de oude dingen, maar het steunen van wat iedereen eigenlijk gewild had, wat haar mogelijkheden geweest zouden zijn als zij niet als vrouw was opgevoed en grootgebracht. Er was een enorme illusie van persoonlijke veranderbaarheid. Met mannen, die er niet waren, associeerden we al het maatschappelijke, dus dat was er dan ook niet. Daar komt die hele, zeg maar ideologie van de beweging vandaan, die ook tegen hiërarchie en gezag was. Het ging erom dat gevoel, van dat alles anders was en dus ook alles nog mogelijk, te behouden. Dus sommigen zijn gaan proberen daar een subcultuur van te maken. Terwijl een heleboel feministen vanaf het begin gezegd hebben dat dat nooit in een subcultuurvorm gegoten kon worden, omdat juist de uitzonderlijkheid er een voorwaarde voor was. Je kunt niet altijd maar zusterlijk zitten wezen, hè? Eén avond in de week of twee, maar als je alsmaar zusterlijk bent dan word je gek. Dus degenen die dat vonden hebben zich ook verzet tegen dat er een Vrouwenhuis zou komen, waar je gedwongen zou worden om altijd maar zusterlijk te doen tegen iedereen. Het huis is ook niet door de praatgroepenbeweging gekraakt maar door een groep vrouwen van wat toen nog de homobeweging was. Wij hadden er geen enkele behoefte aan. Dat wij later zijn gaan meedoen was omdat dat moest van Corrie; Corrie zei "die meisjes die dat huis gekraakt hebben zitten daar zo geïsoleerd en dat wordt niks" en die heeft dat toen kennelijk tegen iedereen die ze sprak gezegd. Dus toen zijn er ook wat vrouwen uit het praatgroepwezen binnengekomen, en dat was ook nogal een toestand, want die vrouwen die het gekraakt hadden zaten daar met een heel gezellig kringetje en die hadden nou niet het gevoel dat al die anderen erbij moesten. Maar er waren er ook bij die dat wel vonden, die een breder ideaal hadden dan gezelligheid, vonden dat het ook iets feministies moest zijn. Maar 't is vanaf het begin - zeker het eerste jaar - verdeeld geweest, tussen een groep die eigenlijk een lesbische subcultuur wou en een groep die er iets feministies mee wou. Die zomermaanden was iedereen vooral met praktische klussen bezig - onderhandelen met de gemeente, water halen bij de burens, schoonmaken, het pand bewaken. Na de zomer kwamen er allerlei andere activiteiten. Akke van der Meer en ik zijn toen op de woensdagavonden begonnen wat aan feministiese theorievorming te doen om daarmee ook iedereen de gelegenheid te geven om en het Vrouwenhuis binnen te komen zonder daar tegelijk te verdwalen en ook 'ns iets te horen over 't feminisme. Een stel vrouwen is toen een leesgroep begonnen, daar waren we nog heel teleurgesteld over omdat een heleboel vrouwen waar we op gerekend hadden voor de voorbereiding van de woensdagavonden, wat toen nog een heel kollektief proces was, ineens helemaal weg waren om Engels' "De oorsprong van het gezin" te lezen. En verder waren er al die kursussen (timmeren etc) en was het heel druk. Het was een ontzettende hoop werk, alles moest nog geleverd worden enzo. 't Is nou wel heel smerig in het Vrouwenhuis, maar toen was alles nog veel smeriger. Het was allemaal een enorme inspanning, vooral natuurlijk ook ideologies - wat er allemaal in het huis moest. We hebben toen ook al ruzie met Paarse September gehad. Er was namelijk sprake van of de ruimtes boven in het Vrouwenhuis als kamers verhuurd zouden worden en daar zaten we een beetje over te dubben allemaal. Toen voelden zij zich ineens vreselijk bedreigd. Er zouden dan vrouwen wonen die dan hun vriendjes op bezoek zouden hebben, en iedereen zei heel kalmerend dat als daar vrouwen zouden

wonen dat het dan heel vanzelfsprekend is dat ze daar hun vriendjes niet op bezoek kunnen hebben. Dat hoort er dan bij, er kunnen natuurlijk niet altijd maar mannen door die gang lopen. "Dan gaat ze maar naar 'Eik en Linde'" (het k  f   om de hoek), werd er toen geroepen. Dat sprak allemaal zo vanzelf, maar dat is toen een vreselijk verbitterde ruzie geworden, omdat Paarse September overal van alles achter zocht, terwijl de vrouwen die daar zaten in meerderheid lesbi  s waren. Sommigen dus als overtuiging en anderen als praktijk bij hun feminisme en er zaten ook wel wat hetero's tussen, maar de grote meerderheid die in het huis zat was homoseksueel. Dus er was ook niemand die daar vrouwen met mannen in wou, of de heteroseksualiteit wilde bevorderen. Maar het leek wel of degenen die niet een soort etiket "lesbi  s" op hun voorhoofd geplakt hadden altijd als hetero's beschouwd werden. Dat was het probleem, denk ik. Als je niet de hele dag riep dat je lesbi  s was en dat alle heterovrouwen onmiddellijk   f hun mannen moesten wegdoen   f moesten opdonderen, dan steunde je de hetero's. En het was ook allemaal zo moeilijk, omdat daar natuurlijk wel iets inzit. Omdat de dominerende cultuur hetero is, kan je verdedigen dat als je je niet krachtig daartegen verzet, op alle nivo's, dat je dan gewoon de heterokultuur zit te bevorderen. Maar wij dachten dat het in de vrouwenbeweging zoveel meer voor de hand ligt dat je die vrouwen overhoudt die mannen niet zo nodig hebben en liever iets met vrouwen doen, zodat wij al voor ons zagen dat we op 'n gegeven moment, zonder dat we daar iets voor gedaan hadden, helemaal geen een hetero meer zouden hebben. En dat vonden wij eigenlijk griezeliger dan dat er een meerderheid van gevaarlijke hetero's over ons heen zou komen stampen. Wij waren daar helemaal niet bang voor want we dachten dat vrouwen die ontzettend dol zijn op mannen, of daar vreselijk afhankelijk van zijn, helemaal niet zouden komen! Natuurlijk had Paarse September groot gelijk dat ze zich verzette tegen het soort houding van "we hebben er geen bezwaar tegen dat jij lesbi  s bent", wat je in vrouwengroepen die voornamelijk hetero zijn wel hebt - maar in het Vrouwenhuis kon iets van zo'n tolerantiekultuur tegen homo's helemaal niet ontstaan. Hoogstens een tolerantiekultuur tegenover hetero's, en als die het prettig vonden om daar te zitten dan vond ik dat heel gunstig. Het is dus in het begin van het Vrouwenhuis een ontzettend moeilijk probleem geweest waar dat Vrouwenhuis nou eigenlijk voor was. Sommigen wilden een lesbische subcultuur, sommigen wilden iets feministies en de meerderheid, de vrouwen die het meeste werk deden, vond dat het een ontmoetingscentrum voor alle vrouwen moest zijn, dus eigenlijk neutraal. Er moesten geen speciale politieke opvattingen heersen en niet een speciale stijl of een speciale subcultuur, het moest gewoon gezellig zijn, er moesten dingen gebeuren die voor alle vrouwen leuk zijn, waardoor ze als ze dat wilden feministies konden worden of wat dan ook, maar daar moest het huis niet speciaal iets aan doen, er moest niet echt een gericht feministies beleid gevoerd worden.

Eigenlijk is dat heel lang zo gebleven. Ik denk dat de latere Vrouwenkranten dat ook wel weerspiegeld hebben: het moet open zijn voor andere vrouwen, we moeten vrouwen er niet op tegen maken, we moeten ze niet tiranniseren en zo. Ondanks de verschillen liep het in 't begin allemaal heel redelijk. We kregen wel klachten van de vaste vrouwengroep dat we op die discussieavonden teveel aandacht besteedden aan de heterovrouwen, maar aangezien alle getrouwde vrouwen 's avonds na afloop altijd kwamen klagen dat we veel te onaardig over mannen deden, hebben we ons daar nooit zoveel van aangetrokken. We dachten, als iedereen klachten heeft dan zitten we wel ongeveer in 't midden.

Toch is op een gegeven moment de ontevredenheid van de vaste vrouwenhuisgroep, zeg maar de kraakgroep, zo hoog opgelopen dat ze toen Paarse September zijn gaan uitnodigen om de lesbische cultuur te bevorderen. Dat is toen weer een verschrikkelijke ruzie geworden, die losbarstte op dezelfde avond dat de ge-

meente ons een Surinaamse groep op het dag gestuurd had. Het huis zat helemaal vol met die Surinaamse aktiegroep, en er moest onderhandeld worden met de gemeente en toen zei een van die vrouwen van Paarse September dat ze mee wou; waarop iedereen zei, "Je bent er net, waarom moet jij met alle geweld mee, dat is onzin". Toen kregen we die vreselijke ruzie, waarbij respectabele oudere vrouwen in tranen zijn uitgebarsten en hebben gezegd dat ze ècht geprobeerd hadden om met een vrouw te vrijen en dat ze het niet konden. En een latere redaktrice van de Vrouwenkrant met een heel wit gezichtje heeft gezworen dat ze na dit vriendje nóóit meer een andere man zou nemen. Iemand riep verbijsterd dat ze joods was, en hoe kon ze nu ineens fascisties genoemd worden? (want Paarse September vond ons fascisties omdat we de verschillen tussen homo en hetero verdoezelden). Wij vonden dat allemaal zulke stuitende taferelen en dat is toen een hele grote en lange ruzie geworden die echt helemaal nergens meer op sloeg. Maar die zo ontzettend akelig was dat toen de ruzie na een maand of twee was uitgewoed het Vrouwenhuis helemaal leeg was, dus dat moest toen weer helemaal overnieuw beginnen. Met twee feesten hebben we het toen weer helemaal volgestampt. Bij het feest van het éénjarig bestaan van het Vrouwenhuis zijn toen nog Paarse September-vrouwen komen binnenmarcheren met een meterslang spandoek. "Het fascisme viert haar éénjarig bestaan" stond daar op. En daarna zijn er eigenlijk nooit meer zulke vreselijke drama's geweest. Achteraf waren we eigenlijk blij dat we het vrij vroeg hebben gehad, omdat we van veel vrouwen uit het buitenland hoorden dat alle vrouwenhuizen waren opgesplitst in homohuizen en heterohuizen."

Vanaf september 1974 begonnen er weer Vrouwenkranten te verschijnen. Regelmatig zelfs èn met prachtige tekeningen op de voorkant. Een nieuwe stapel ligt voor me, nog steeds/alweer met de hand gestencild; nu met een 'eigen' apparaat, waarvan **Marian Nieuwenhuis** vertelde dat het kado gedaan was door een of andere zangeres, bekostigd met de opbrengsten van haar allereerste plaat! 'He-laas, zij keerde zich spoedig daarna geheel van de vrouwenbeweging af, maar liet de stencilmachine achter in het Vrouwenhuis.' Daar waren inmiddels de ergste stormen wat geluwd. Verschillende groepen en activiteiten begonnen zich als blijvend voor de komende jaren te manifesteren. Veel van de gezamenlijke tijd en energie werd besteed aan de zorg, de organisatie en de structuur van het huis zelf. Met de gemeente werd nog steeds onderhandeld, er waren commissies voor de bar, financiën, publiciteit, en een coördinatiegroep die moest proberen overzicht te krijgen over het geheel en die aanspreekbaar was voor informatie èn voor akute huishoudelijke en technische problemen. Het kostte enige moeite zo'n 'maandleiding' in te stellen zo schreef de Vrouwenkrant in nummer 10: 'Tot nu toe hebben de bezoeksters (van het Vrouwenhuis) het idee van een dergelijk "leiderschap" van de hand gewezen, omdat dit hen deed denken aan de mannelijk geachte organisatievormen die in onze samenleving gebruikelijk zijn.' Er werd dan ook afgesproken dat alle groepen die direkt met het 'runnen' van het huis te maken hadden verantwoording schuldig waren aan de huisvergadering waar iedere vrouw welkom was en kon meebeslissen. De Vrouwenkrant deed ook verslag van de groepen 'waarin de deelnemende vrouwen, elk op eigen wijze, proberen te werken aan hun "bewustwording" en aan vragen als: op welke manier blijkt in de praktijk dat vrouwen worden gediskrimineerd en hoe kunnen we ons daartegen tweer stellen en op welke wijze daarin veranderend ingrijpen.' En zo waren er de discussieavonden op woensdag, de (alweer een half jaar bestaande) uitgeverij de Bonte Was, de filmgroep die filmavonden organiseerde, de groep die het latere Blijf van m'n Lijf op zou gaan richten, de self-helpgroep, fotografie- en expressiegroepjes en niet te vergeten de timmer- en karatelessen.

En dus ook de Vrouwenkrant weer. De praatgroepvrouwen hadden bewust gekozen voor een onregelmatig verschijnende krant en voor een zoveel mogelijk roerlerend groepje vrouwen dat er aan werkte. De maaksters van nummer 10 vormden echter min of meer een *redactie* en spraken af om een jaar lang iedere maand een Vrouwenkrant te laten verschijnen. Je kon je vanaf toen ook abonneren (f 10,- voor tien nummers). Bovendien werd voor iedere maand een ander *tema* beloofd.

Wie deden er toen eigenlijk mee, vroeg ik aan één van de initiatiefneemsters, **Annemarie Behrens**: "Ik hoop dat ik het allemaal nog weet; Evelien Schripsema, die kon heel goed schrijven over de thema's, en Lenie en haar zusje en Greet Vooren en Marion Crezee, zij tekende die prachtige omslagen. En verder Bernadette de Wit en Annie Frieling en soms ook Martha Vooren of Pam Pattynama of Marian van Keuk en later ook Els Thissen, die was heel verfrissend. En eigenlijk werd iedereen om ons heen gehanteerd om een bijdrage te leveren. De krant moest iedere maand verschijnen en we vonden dat-ie vol en dik moest zijn. Dat zal zeker wel invloed op de kwaliteit gehad hebben. Er waren geen criteria, stukken werden nooit geweigerd. Gewoon maar hopen dat er genoeg kopij kwam en dan kon het hektiese tikken en stencillen beginnen. We hadden zo'n grijs ezeltje, een oude Gestetner, daar hebben heel wat vrouwen op leren stencillen. Ik vond dat altijd schitterend, ik kon het ook heel goed, beter dan schrijven. Soms stencilde ik in m'n eentje de hele oplage. Dat waren zo'n 700 à 1000 exemplaren en die werden vaak allemaal verkocht. We hadden dan wel muizen in de voorraadkamer en die vraten soms een groot deel van de kranten weg, maar dan waren ze toch ook uitverkocht. Dat was iets waar we heel trots op waren. Aan de bar in het Vrouwenhuis liep de verkoop altijd heel goed, maar dat was altijd een heel gedoe met geld, want de barvrouwen vergaten dan op te schrijven hoeveel er verkocht waren en dan klopte de kas weer niet. Bij van Gennep en Atheneum lag de Vrouwenkrant ook en ik geloof zelfs bij de Bijenkorf, ja want daar werkte Carolien. En dan waren er om de krant ook buiten Amsterdam te kunnen verspreiden, de abonnementen. We hadden van Rita Hendriks een bakje met wat adressen gekregen en die hebben we toen allemaal dat eerste nummer gestuurd met het verzoek om zich te abonneren. Dat liep wel, we hadden op 'n gegeven moment zo'n 15 cm aan kaartjes in het bestand, maar volgens mij hebben die nooit betaald - we vergaten gewoon om aanmaningen te sturen."

Wat waren de beweegredenen om op deze manier de Vrouwenkrant weer op poten te zetten? **Annemarie**: 'We vonden gewóón dat-ie er moest zijn. En verder was het een heerlijke praktische klus; weinig praten, veel werken, een duidelijk iets waar je mee bezig was.'

Iedere zondag werd er aan de Vrouwenkrant gewerkt op de zolder van het Vrouwenhuis en dan kon iedereen om 5 uur komen: 'tikken, voorlezen, schrijven, bladvullen, tekenen, lezen, kletsen, drinken, soms appeltaart eten van echt volkorenmeel, stencillen, rapen, nieten, niks doen, zingen etc.', zoals het in nr. 16 vermeld stond. Hard werken, maar ook heel gezellig, ongetwijfeld. Want in deze krant kom ik ook allerlei grapjes tegen, waarbij je je helemaal voor kunt stellen dat iemand achter de tiepmachine zat, omringd door een klupje giebelende en stencillende vrouwen, die dan af en toe maar optikte waar iedereen het nu weer over had of zo om moest lachen. 'Atje Keulen-Deelstra is nog stééds favorite', staat er dan onder aan een bladzij in nummer 14, of: 'Feminisme, wat ik er van opgestoken heb is dat ik alleen nog riemen onder mijn hart gestoken wil krijgen van vrouwen, en verder vind ik nog al eens dat kinderen je leegzuigen.' In een ander nummer een opbeurende boodschap: 'Verkeersborden met fietsverbod gelden alleen voor herenfietsen!' Veel in deze serie kranten over het 'jaar van de vrouw': 'Eén jaar voor zoveel miljard vrouwen?' en 'Niet alleen is het nu het jaar

van de vrouw maar ook monumentenjaar en ook nog het heilige jaar. We hebben ook nooit iets voor onszelf.' Het jaar van de vrouw bleek niet alleen een terugkerend onderwerp van gesprek tijdens de produktie op zondagmiddag, maar ook een terugkerend thema voor artikelen gedurende het hele jaar 1975.

Maar eerst iets over de andere thema's. Te beginnen bij nummer tien over 'prestaties en prestige'. Was er voor vrouwen wel ergens eer aan te behalen? Het antwoord in deze Vrouwenkrant was: nee. Alles wat vrouwen doen dient immers alleen maar tot verhoging van het prestige van mannen? Dát is zichtbaar, wat vrouwen doen niet. Eén van de schrijfsters stelt dat het enige wat bij vrouwen 'telt' hun seksualiteit is, je bent pas echt vrouw als je 'geneukt kunt worden': maar 'vrouwelijkheid is niet te verkrijgen vanuit jezelf, het is iets wat je verkrijgt door de man.' En het artikel besluit met: 'Het probleem is pas opgelost wanneer vrouwen elkaar tot vrouwen kunnen maken en erkennen zonder de ontmaagding als markatiepunt daarvoor te nemen. (Dit zou de grootste prestatie van het feminisme zijn.)' En elders: 'Waar het op neer komt is dat vrouwen ervoor zorgen dat mannen de wereld in kunnen gaan om iets te presteren. Het enige dat mannen bij zinnen zou kunnen brengen is een staking van de verzorging door vrouwen, moeders, hospita's etc.' maar, 'om een staking te laten lukken moet er een gevoel van grote saamhorigheid zijn en vertrouwen in elkaar.' En 'om dit te voorkomen hebben de mannen een werkelijk opmerkelijk prestatie geleverd, nl. er zorg voor gedragen dat vrouwen elkaar om de donder niet vertrouwen.'

In het volgende nummer, dat als thema 'vooroordelen' had, kwam het 'verdeel en heers' opnieuw aan de orde. Duidelijk werd dat voor- en waardeoordelen alles te maken hebben met de maatschappelijke orde en met de handhaving daarvan.

Het leuke van die thema's was - en dat valt ook op bij komende kranten - dat ze niet echt strak gehanteerd werden. Soms was er maar één stukje bedacht over 'het' onderwerp en stond de rest van de krant vol met allerlei andere zaken. Een gevarieerd geheel dus, met, net zoals in de 'vroegere' Vrouwenkranten uit de praatgroepentijd, pogingen om discussies te starten, met persoonlijke ervaringen, technische onderwerpen (de werking van de vierslagmotor!), boekbesprekingen, gedichten, verzinsels en overpeinzingen. Ook waren er stukken over hoe het verder moest met de beweging. Bijvoorbeeld een stuk van een Rooie Vrouw, die zich heen en weer geslingerd voelde tussen de klasse- en seksetegenstellingen - 'welke politieke keuzes moet je maken als je voor afschaffing van de ploegendienst bent en de IJmuidense vrouwen eisen op dat moment dat vrouwen ook 's nachts moeten kunnen werken?'

In de volgende krant 'Partij of beweging': 'Wordt de vrouwenemancipatie zoiets als Nieuw Links of wordt het zoiets als Provo? Beide denklijnen zijn nu nog vertegenwoordigd en nu is het nog mogelijk om te kiezen. Naarmate je zo'n ideologies konflikt naar de toekomst verschuift zal het konflikt scherper worden.'

In nummer 12 dook de homo/hetero discussie weer op: 'Misschien hebben wij in onze onderdrukking wel een soort "Ook Gij, Brutus"-komplex ontwikkeld. We lopen gewoon te wachten tot 'het weer gebeurt', de homo's tot de hetero's ze weer eens laten vallen (zie je wel, ze doen het weer), (en dat gebeurt natuurlijk ook wel eens), de hetero's tot ze weer het gevoel krijgen dat óók hier, etc. (en dat gebeurt natuurlijk ook wel eens), maar dat zullen we dan toch af moeten leren, want laten we het voor de zekerheid nog maar weer eens duidelijk stellen, vrouwen hebben geen leven, en tenzij we een klassebewustzijn ontwikkelen en inzien dat we aardig moeten zijn voor elkaar, zullen we het nooit krijgen ook.' In latere kranten kom ik steeds meer stukjes tegen over het hetero- maar vooral het homogebeuren. En er vindt een verschuiving plaats, in die zin dat ze eerst nog gaan over lesbies zijn als al dan niet een politieke keuze, maar na verloop van tijd steeds meer over persoonlijke gevoelens - hoe het is om te ontdekken dat je op vrouwen valt

- en onderlinge relaties.

Maar er gebeurde meer in het Vrouwenhuis. Zo was inmiddels het kollektief 'Vrouw en Werk' opgericht, dat zich wilde bezighouden met onderzoek naar de relatie vrouw/werk: 'Welke problemen heb je als vrouw met je werk in onze maatschappij, waar komen je conflicten vandaan en hoe kunnen we daarvoor oplossingen zoeken; welke mogelijkheden (en onmogelijkheden) zijn er wat betreft opleidingen, aanbod van banen; is huisvrouw-zijn werk, wat is tiepies vrouwenwerk etc.' In november 1974 verschenen de eerste twee - kollektief geschreven - Bonte Was boeken, *En ze leefden nog lang en gelukkig...* en *Vrouwen over seksualiteit* met achterin opgaveformulieren voor twee weekends om over de inhoud van die boeken te praten. In maart en april kwamen dan ook een paar honderd vrouwen uit het hele land naar het Vrouwenhuis: huwelijk, seksualiteit, jaloezie, moederschap, het kwam allemaal aan bod, inklusief herkenning, ondersteuning en rozigheid. De verslagen daarvan verschenen in de Vrouwenkrant. Ook was Wij Vrouwen Eisen opgericht, was er in december '74 een tweede gigantiese abortus-demonstratie, in Amsterdam. In de Vrouwenkrant berichten daarover, en over 'de brief van de bisschoppen', over van Agt en over het abortuswet-voorstel Lamberts/Roethof.

Over een aantal tema's, waarmee de Vrouwenkrant in 1975 haar derde jaargang inging, valt niet echt veel te zeggen. Zo was er het nummer 'getrouwd/ongetrouwd' met een heel lang, niet zo begrijpelijk stuk over de geschiedenis van het huwelijk, met als konklusie dat het huwelijk nu gebaseerd is op ongelijkheid en ongelijkwaardigheid, maar dat, als vrouwen zich maar voldoende daarvan bewust worden, er vast nog wel 'aan het huwelijk ook voor haar een wezenlijke vorm en inhoud kan worden toegekend'.

Andere tema's waren: 'Jong/Oud', over hoe vreselijk ouder worden kan zijn, omdat je dan niet meer aantrekkelijk genoeg bent en als vrouw niet meer meetelt; 'Rijk/ Arm', over status en inkomen die afhangen van de man waar je mee trouwt; en in een later nummer over 'Moederschap' een artikel dat begint met: 'Dat moederschap biologies bepaald is hoeft geen betoog' en eindigt met het advies om van het gezin 'kleine infiltrerende bolwerkjes' te maken 'waarbij het moederschap als kern zou moeten fungeren'.

De strijdbaarheid begon duidelijk te verdwijnen maar ten koste van de gezelligheid ging dat zeker niet. Een sfeer van 'wij-vrouwen-van-het-Vrouwenhuis' ademt uit de kranten van begin '75. Steeds meer groepjes deden kond van hun bestaan: groepjes voor de tuin, groepjes om te fotograferen, yoga te doen, te eten. Helemaal prachtig was in nr. 15 de oproep voor de nog op te richten 'Troetel en Koester Kolonne' met als doel: 'het bij toerbeurt vertroetelen/koesteren van door ziekte of geestelijke of andere ellende ongelukkige vrouwen'. Met prompt in het volgende nummer een aantal ervaringen van vrouwen die zich te weinig (of te veel) gekoesterd voelden toen ze (voor het eerst meestal) het Vrouwenhuis binnenstapten.

Wat zochten al die Vrouwenhuis-vrouwen bij elkaar? Was de Wordt-Vervolgd-Serie die in nr. 16 gestart werd het antwoord? Leuk is het wel, om te lezen hoe iemand voor het eerst verliefd wordt, de ander in de volgende aflevering vertelt hoe dat bij háár ging, om vervolgens als nietsvermoedende lezeres met de beide benen op de grond gezet te worden in Wordt-Vervolgd-3, met de woorden: 'Nou die meid die in Wordt-Vervolgd-1 aan het woord is werd door mijn vriendin op haar oor gekust!', waarmee de driehoek compleet was. Er speelde zich duidelijk van alles af in het Vrouwenhuis en dus ook in de Vrouwenkrant. Om er een beter beeld van te krijgen is het woord weer aan **Annemarie Behrens**: "Eigenlijk waren we gewoon een soort kluphuis. Een kluphuis voor bevrijde vrouwen. We dachten echt dat alle vrouwen onderdrukt waren, behalve wij. (lacht) Uit het niets waren wij vrij. Achteraf bezien is het wel stom dat we dat niet inzagen, maar toen... Ons

hele leven speelde zich in het Vrouwenhuis af, al onze vrije tijd brachten we er door (sliepen we wel eens?). En als het huis maar vol was, als er maar veel vrouwen kwamen en veel kranten (want dat was zeg maar ons propagandamiddel) "dan verandert de wereld vanzelf". Nú zou ik het feminisme als een revolutionaire beweging willen zien. Als ik me bedenk dat we al zó lang bezig zijn en bijvoorbeeld nog steeds geen goeie abortuswet hebben en zoveel dingen die steeds slechter worden voor vrouwen...; we moeten nu zoveel mogelijk plekken gaan bezetten, denken over strategieën. De rest is luxe en ballast. Er gebeurden toen natuurlijk wel andere dingen in huis dan dat iedereen lesbies werd en de rest dat allemaal op de voet volgde - ik herinner me Dineke en Tineke, dat maakte je van begin af aan mee en iedere crisis in zo'n relatie was weer een onderwerp van gesprek - maar ik herinner me ook de woensdagavonden met Anneke en Akke. Door die discussieavonden werd iedereen toen wel gevormd. Maar politiek? Dat hoorde bij MVM, die waren voor het priegelwerk. En Dolle Mina was er voor het leuke, het ludieke. Het Vrouwenhuis was een soort aparte fractie - daar kwam je en dan was je gewoon levenslang een feminist, dat zat in je houding. Je ergerde je ook aan vrouwen(groepen) die niet dezelfde inzet toonden, want de betrokkenheid bij de vrouwenbeweging was door het werken in het Vrouwenhuis wel bijzonder groot."

'Hoe funktioneerde de Vrouwenkrant daarin, kregen jullie reacties of kritiek?'

Annemarie: "Nee we kregen nooit reacties op de inhoud, wel binnenshuis kritiek over hoe het eruit zag, tikfouten, vies gestencild en soms ook wel dat het rare of te lange stukken waren, maar wij reageerden daar ook nauwelijks op. "Als je iets wilt moet je 't zelf maar komen doen", dat was een soort standaard reactie van ons. Natuurlijk de dooddoener waarmee je iedere discussie af kunt doen. We vonden ook echt dat er niet gezeurd mocht worden, "buiten" had iedereen het al moeilijk genoeg, "binnen" 't feminisme moest je je gang kunnen gaan, dus wie zich opwond was een trut."

In deze kontekst - zoals Annemarie die schetst - kan ik de vele rare stukjes wel iets beter plaatsen. En valt het 17e nummer dat als thema 'relaties' heeft niet eens zo heel erg uit de toon. Verliefdheden (de eerste keer, de laatste, die ertussenin), afhankelijkheid, romantiek en ruzies, hetero-konditionering en moeder-dochter-patronen, de ballade van een lesbische vrouw - er lijkt bij het lezen van dat alles geen twijfel meer mogelijk: de hele vrouwenbeweging is homoseksueel! Eén vrouw schrijft nog over 'een merkwaardige relatie: het kantoorhuwelijk', over alle huis-houdelijke, emotioneel-/erotiese verzorging die in zo'n baan van je verwacht wordt. Maar het stukje valt geheel in 't niet bij de problematiek van de persoonlijke verhoudingen. Nu was het waarschijnlijk de vraag of dit alles nu a-politiek of onfeministisch was en deze Vrouwenkrant wel of niet de buitenwereld in mocht, enigszins in het midden gebleven, ware het niet dat er in ieder geval één stukje in dit nummer stond waar geen twijfel over mogelijk was: dit kan absoluut niet! Annemarie kan het zich allemaal niet zo goed meer herinneren, wel dat er een hele toestand rondom de krant ontstond. Het betreffende stukje was een verhaal van een klein meisje over een kies die getrokken werd, maar wat leest als over een verkrachting. **Annemarie:** "Het was gewoon een middelbare-school-viezigheid, een flauwe grap. Later bleek dat het kind het niet eens zelf geschreven had maar dat het zo'n schunnig klasseggrapje was. Nee en de konsekwenties die het allemaal had; echt heel vreselijk. We hielden namelijk voet bij stuk, we vonden het toen heel leuk en grappig. Er stond in die krant nog een verhaaltje van een klein meisje en dit was geschreven door het zusje van Marian geloof ik, en we vonden dat het er wel bij kon. Maar toen zijn dus de kranten verstopt, de hele oplage, want een heleboel vrouwen, van de Bonte Was enzo, vonden dat dit te ver ging. Nou en toen ontstonden er meteen allerlei fracties in het Vrouwenhuis, een voor, een tegen, een groep die het ook niet goed vond maar het weer flauw vond dat

de kranten verstopt waren en een soort anti-Bonte Was stemming ging kweken. Dat was allemaal heel naar."

Wat gebeurde er precies? Wie verstopte de hele oplage? Wat was de kritiek? Greet Vooren, die ik om een reactie vroeg omdat ook zij aan de Vrouwenkrant meegewerkt heeft in die tijd, stuurde me een aantal bladzijden uit het Vrouwenhuis-logboek. Behalve de mededeling dat de bruine bonen en de kaarsen op zijn en ingekocht moeten worden tref ik een reactie aan op de huisvergadering, waar vermoedelijk iemand het voorstel heeft gedaan een timmerkursus'leidster' te betalen, Ene Ineke schrijft: 'Vrouwelijke activiteiten als koken, schoonmaken, zorgen voor de inwendige mens etc. zijn blijkbaar minder waard dan een "mannelijke" activiteit als timmeren. De paar vrouwen die deze tak van sport beheersen kunnen daar blijkbaar van profiteren door er geld voor te vragen. Ik vind dit a, kapitalisties b, anti-feministies,.. etc, Kortom ik kan weinig waardering voor deze vrouwen opbrengen. Laat ze maar weggaan uit het Vrouwenhuis. Ik volg wel een timmerkursus bij m'n oom de timmerman, die zijkt tenminste niet over geld!' Over de krant: een oproep om nr. 17 te komen helpen stencillen en rapen en dan ineens een week later 'Als ik deze Vrouwenkrant niet mag verkopen ziet men mij morgen ook niet op de temadag. Wat zijn dat voor methoden, ZEDELOOS!' en iemand anders 'ik ben woedend'. De volgende bladzij brengt uitkomst met de unieke woorden: 'Heden, vrijdag 9 mei, heb ik, Greet Vooren, de Vrouwenkrant teruggelegd waar hij lag voordat ik hem weglegde,' En dan schrijft Akke van der Meer: 'Voor de vrouwen die zich zo woedend hebben gemaakt, en voor de anderen, volgt hier mijn motivatie om - nog steeds - te vinden dat Vrouwenkrant no. 17 niet gepubliceerd moet worden in de huidige vorm, De Vrouwenkrant is een feministiese krant. Dat betekent dat zij geen vrijblijvend blad is, maar een boodschap heeft. Een Vrouwenkrant met als thema relaties dient van dit verschijnsel een feministiese benadering te geven (...) een analyse van wat je vanuit het feminisme over relaties te melden hebt aan andere vrouwen, aan alle vrouwen van Nederland. Met de Vrouwenkrant moet je naar je moeder kunnen gaan en zeggen: "Kijk moeder, dit is het feminisme, dat is belangrijk voor je, daar kun je wat aan hebben, dit moet je lezen." Met deze Vrouwenkrant is dat uitgesloten. Ik schaam mij voor deze flauwekul (...) De opvatting van relaties die deze Vrouwenkrant vertegenwoordigt gaat niet verder dan: mijn vriendin en ik houden zo van elkaar, we houden allebei van exotisch eten en van oude geveltjes, Is dat een poging tot feministiese analyse? Een relatienummer dat uitsluitend lesbiese ervaringstukken biedt van niet analyserend, dus niet-feministies karakter, is onvolledig. Gelukkig staat er voor de vrouwen van Nederland één hetero-stukje in: 12 regels uitmuntende porno, geschreven door een meisje van 12 jaar...' Tesamen met het logboek stuurt Greet Vooren een beschrijving-achteraf van het gebeuren, waarin ze tegelijkertijd een prachtig beeld schetst van die hele periode.

Greet Vooren: "Ik heb van de weeromstuit het vermaledijde nummer 17 opgevist en ja, het waren rare kranten. En stormachtige tijden, maar dat zijn tijden misschien altijd, Dat het rare kranten waren vond ik toen ook al, maar dat neemt niet weg dat ik er, voor zover zich dat voordeed, met plezier en een groot gevoel van loyaliteit aan heb meegewerkt. Want het was prettig om ergens aan te werken, wat moest je anders doen? Ik herinner me vooral de winter: grillige bijeenkomsten in de serre, terwijl er weken achter elkaar stromen water op het serredak neerstortten, Terwijl wij daar met elkaar praatten en elkaar tot stukjes aanzetten voor de door Annemarie met ontembare daadkracht gemaakte krant, veranderde de wereld buiten in een ondiep meer waarboven het nooit licht werd, en in het Vrouwenhuis was het met het licht ook nogal desolaat gesteld. Wat de inhoud van de krant betreft: zeg er maar donder op dat de meest onbegrijpelijke stukken met teoretiese pretentie afkomstig waren van Evelien Schripsema, die ook niet zo goed wist waar ze aan bezig was maar die het wel interessant vond allemaal.

Maar die krant was goed omdat wij hem samen gemaakt hadden, daar kwam het ongeveer op neer, voor zover het ergens op neer kwam, Als iemand het beter kon was die welkom. Ik denk dat de krant vooral effect had op degenen die er aan werkten (Els Thissen, Hendrikje Houting, Marion Crezee, Evelien), en dat is natuurlijk niet genoeg, maar verder denk ik dat het voor het klimaat in het huis in die tijd ook wel heeft uitgemaakt dat er een medium was op kortere termijn dan de Bonte-Was-uitgaven. Aankondigingen konden erin, incidentele stukjes, en er verscheen wat om de zoveel tijd, dat had toch wel een animerend effect.(...) Van de ruzie herinner ik me weinig. Het werd toen geloof ik een beetje een kwestie van verdeelde loyaliteit: ik zat in de Bonte Was en die vonden dat het niet kon en toen dacht ik, ik begin maar eens met die krant weg te leggen (in een van de krochten bij de zolder), eerst moet er duidelijkheid komen over wat er nou eigenlijk aan de hand is. Dat weleggen van de krant was een partikuliere activiteit waarover ik met niemand overleg had gepleegd, vandaar dat ik toen na een aantal dagen de rel wat bedaard was mij geroepen voelde om in het logboek te schrijven dat ik het had gedaan. De krant is toen tenslotte gewoon verspreid, o.a. vanuit het idee dat het er toch maar een paar honderd waren en dat niemand er erg op lette."

Dat was dan het relatienummer, maar waar ik inmiddels wel nieuwsgierig naar geworden ben is Eveline Schripsema, die volgens Annemarie en Greet 'het theoretische gedeelte verzorgde'. Zou zij nog iets toe te voegen hebben aan het beeld van de Vrouwenkrant en van deze periode? Na enig vergeefs speurwerk liep iemand haar toevallig tegen 't lijf op een bijeenkomst van de Turkse vrouwenorganisatie, waar zij vertelde dat haar mooie theoretische stukken meestal door de anderen werden afgekeurd. Een gesprek volgde kort daarna. **Eveline Schripsema:** "Welke stukken ik nou schreef? Ik zou het niet meer weten. Ik herinner me wel al die gesprekken over de thema's. Dat gaf wel eens wrijving, niet dat we ruzies hadden, dat werd nauwlettend voorkomen, maar het duurde heel lang soms voordat er iets uit kwam wat voor iedereen acceptabel was, het moest iets zijn waar iedereen zich in kon vinden. Het was ook allemaal zo nieuw wat we deden; je kwam toen ook niet verder dan wat slinkse openingen naar hoe de wereld in elkaar zou kunnen zitten. Ik herinner me zo'n thema als prestatie/prestige, er was dan verder niemand die de relatie kon leggen met iets als productie. Dat heeft dan met politiek te maken, maar niemand was echt politiek actief en ook niet geschoold in dat soort dingen. Nou werden linkse vrouwen door hun samenwerking met mannen ook nogal gewantrouwd, in die zin was politiek echt een heet hangijzer en het bewustzijn van bijvoorbeeld het verband tussen loonarbeid, kapitaal en je positie als vrouw, bleef buiten de deur. Wat er heerste was de toen radikaal feministische principiële weigering om de wereld vanuit de categorie loonarbeid te verklaren. Of ik dat zelf alsmaar wel wilde? Nee, in die zin dat in de discussies die we er over hadden, we er ook helemaal niet uitkwamen; de bekende mevrouw-Philips-diskussie. En verder was de noodzaak er toen ook nog niet zo als nu. We probeerden dan wel, en daar leerde je echt ontzettend veel van, om je eigen positie en leven in een bredere maatschappelijke kontekst te plaatsen, maar de onderlinge identifikatie zat helemaal niet in iets als loonafhankelijkheid. Binnen het Vrouwenhuis hield je je meer bezig met verschijnselen als de last die je van kerels op je werk had, in plaats van iets als werkloosheid. Dat lag toen ook anders, als je een baan had was je ook niet zo bang om die te verliezen. En geld was ook niet het eerste probleem voor de meesten. Dus hield je je bezig met het emotionele of het seksuele en verder met het op de helling zetten van wat mensen dachten.

Het was een periode waarin het Vrouwenhuis een heel geïsoleerde sfeer had, alles lag toen nogal moeizaam, het was een vrij gesloten geheel. Het was heel belangrijk om activiteiten te organiseren die iets naar buiten konden brengen van

waar we mee bezig waren, en daarom was de krant ook heel belangrijk. Door op te schrijven wat er gebeurde gaf je vrouwen van buiten toch identifikatiemogelijkheden, ook al waren ze er niet bij. En dan deed de kwaliteit er misschien niet eens zoveel toe. Wat we leerden, en dat gold voor alle Vrouwenhuis-vrouwen, was om zelfstandig te opereren. En naar buiten toe had het huis een soort Kop van Jut-funktie; doordat wij er waren kon je als minder radikale vrouw nog iets zeggen op een verjaarsfeestje."

Het 'zelfstandig opereren', activiteiten ook naar buiten toe, er gebeurde eigenlijk ontzettend veel, want met het verder lezen van de Vrouwenkranten kom ik weer nieuwe groepen en initiatieven tegen. Zo is er in 'het vermaledijde' nummer 17 de oproep van het Amsterdamse Aktiecomitee Werkloze Vrouwen die gelijk werk, gelijk loon, gelijke uitkering, gelijke behandeling (dus geen willekeur) en afschaffing van het kostwinnersprincipe eisen. Blijf van m'n Lijf heeft inmiddels een eigen pand gekraakt; Cinemien, het feministies filmkollektief is opgericht. Uit Parijs is er het verslag van een internationale bijeenkomst waar voorbereidingen voor het Internationale Tribunaal over Misdaden tegen de Vrouw getroffen zijn. Vrouwen uit meer dan twintig landen hebben plannen gesmeed voor de opzet, de onderwerpen, de plaats waar, en een ieder gaat met een takenpakket je voor eigen land (aanklachten verzamelen, fondsenwerving, publiciteit) weer huiswaarts. Een belangrijk plan, waarvan we nu weten dat het een jaar later in '76 in Brussel gerealiseerd zou worden. Vanuit Portugal een oproep voor steun en solidariteit - een bijeenkomst ter gelegenheid van het jaar van de vrouw is door mannen gewelddadig uit elkaar geslagen.

Er was inmiddels al bijna een half 'jaar van de vrouw' voorbij en het werd tijd voor een tegenzet. De Vrouwenkrant had op verschillende manieren reeds haar twijfels laten blijken - in nummer 15 een heel duidelijk stukje dat eindigt met: 'Wij vrouwen vormen een indrukwekkend grote minderheidsgroep, maar we zullen op onze hoede moeten zijn voor vormen van repressieve tolerantie zoals het "jaar van de vrouw", die er op gericht zijn onze kracht te breken.' In nummer 17 dan ook een aankondiging van de FEMCIPADE!. **Marieke Griffijn** was een van de vrouwen die in de organisatie zat: "De beslissing om de Femcipade te organiseren hebben we toen op het LOV genomen, dat heette toen nog niet zo, maar het waren de landelijke overlegbijeenkomsten van de verschillende vrouwenhuizen. Ikzelf zat toen bij het Vrouwenhuis Rotterdam in oprichting en verder had je Utrecht en Groningen en ik geloof ook Eindhoven. Hoe we op het idee gekomen zijn weet ik niet meer precies, maar we wilden in ieder geval iets tegen die Emancipade doen, want dat vonden we maar raar. Het jaar van de vrouw was sowieso belachelijk - Dolle Mina heeft toen nog een affiesje gemaakt met "Geen jaar, maar een leven voor de vrouw" - maar die Emancipade was ook zo'n beetje door de overheid georganiseerd samen met allerlei traditionele vrouwenorganisaties, de christelijke vrouwenbond en de plattelandsvrouwen enzo, en het was niet eens aan de vrouwenhuizen gevraagd of we meededen. Maar we wilden er ook niks mee te maken hebben, Wat we toen eerst bedachten was om dan maar de boel te gaan verstieren; ik zei nog dat we 's morgens vroeg dan de sloten met metaallijm dicht moesten gaan smeren, maar dat vonden de meesten toch te kru, en verder hadden we nog wat flauwe akties. Wat we moesten was tegenwicht geven door zèlf iets te doen. Wat we allemaal deden op de Femcipade? Het gekke van dat soort dingen is dat je je vaak van de dag zèlf nauwelijks meer iets kunt herinneren. Wel dat we van tevoren met Phil en Nicolaine en nog een paar het hele Vrouwenhuis opgeknapt hebben, ik heb het trappenhuis nog geschilderd, En Nicolaine is in de filmzaal van een trapje gevallen en had ineens haar elleboog uit de kom. Maar de dag zelf? Ja, er waren discussiegroepjes over allerlei onderwerpen. En wat echt schitterend was, was de volgende dag - iedereen

was blijven slapen - de boottocht door de grachten. In een rondvaartboot, met spandoeken er op en wij maar joelen "vrouwen! vrouwen! vrouwen!" en hoe blij we waren als er vrouwen terugzwaaiden. We waren allemaal helemaal lyries en hebben echt vreselijke lol gehad. Of ik er daarna in de Vrouwenkrant over las? Nee, want ik schreef alsmear voor een abonnement, maar ik kreeg hem nooit."

Nummer 18 (dat als tema 'werk' heeft) komt in mei '75 met allerlei verslagen van de Femcipade en de Emancipade. De Bonte Was bijvoorbeeld was daar toch maar naar toe gegaan met de boeken en had heel wat afgediskussieerd; een vrouw was samen met haar moeder gegaan en had een gezellig dagje uit gehad; weer iemand anders beschrijft hoe vreselijk het was, al die heren achter de tafel en alle vrouwen in standjes met poffertjes, handwerkjes en geschikte bloemen, Over de Femcipade ('eindelijk het saamhorigheidsgevoel dat op de Emancipade maar niet gevonden kon worden') wordt heel enthousiast geschreven, de boottocht is inderdaad een groot succes geweest, maar ook de discussiegroepen, Eén daarvan over vrouwen en politiek: 'Als we ons maar blijven konformereren aan de mannen (in de partij) komen we geen steek verder'. Iets anders in deze krant is het onderwerp 'moeders van feministen': twee bladzijden met hoe de schrijfsters over haar moeder dachten en wat ze leuk of vervelend aan d'r vonden en hoe dat kwam en daarbij de oproep voor een Moeder-Dochter-Weekend in het Vrouwenhuis.

De zomervakantie naderde en daarmee ook de organisatieproblemen van het huis en met name de opvang van nieuwe vrouwen. Het Vrouwenhuis was er toch om zelf iets te doen, maar ja, niet iedereen wist of wilde meteen iets, dus dan toch maar introductietoestanden organiseren? Het bleef een probleem evenals de coördinatie - wie is verantwoordelijk voor wat? Eveline vertelde lachend over de problemen die het runnen van het huis op kon leveren, omdat alles gezamenlijk besloten moest worden en de vergaderingen niet teveel voorgezeten mochten worden. Eindeloos gepraat, alleen al over de te volgen, zo democraties mogelijke, procedure, was dan het gevolg. En daarbij introduceerde ze Lucy Schothorst die dan probeerde stiekem voorzitter te spelen zonder dat iemand het zou merken, en niet zonder trots vertelde Lucy zelf, dat zij op zo'n avond een rekord vestigde doordat de hele agenda afgewerkt werd, in tegenstelling tot de 'normale' één of twee punten per avond. Eveline en Lucy zijn twee van de vrouwen die samen met een zeer variërend aantal andere vrouwen zouden doorgaan met de Vrouwenkrant toen in september de oude klup min of meer uit elkaar viel. Met Annemarie Behrens blik ik nog een keer terug. **Annemarie:** "Het werd echt tijd voor een betere, professionelere krant. Die vrouwen die dat wilden hadden groot gelijk. Wij rommelden op het laatst ook echt een beetje aan, het lukte niet meer om de krant vol te krijgen." En als ze de kranten nog eens doorbladert: "Weet je dat ik echt dacht dat we over de thema's schreven en verbanden zochten met de wereld. Als ik dit zo zie is het meeste toch wel hoogst individueel. Waarschijnlijk kocht iedereen de krant toen uit een soort loyaliteit, meer dan omdat het zo'n goed medium was. Het is misschien raar dat we dat niet door hadden, maar het hangt echt samen met die hele tijd. We hadden het dan wel alsmear over onszelf, aan de andere kant waren wij met de Vrouwenkrant bijvoorbeeld tróts op het feit dat we niet in een praatgroep gezeten hadden. We hebben het nog wel even geprobeerd in een lesbische praatgroep maar na twee bijeenkomsten wisten we niet meer waar wij - als lesbische vrouwen - het nu specifiek over moeten hebben, we kwamen op dezelfde onderwerpen uit, maar we vonden dus toen al dat die praatgroepentijd voorbij was - dat het toch nooit meer zou worden wat het was, dat er nu gewerkt moest gaan worden. 'Wat we van de latere Vrouwenkrant vonden? Ze lachten nooit.'"

Gedurende de herfst van '75 bleek het een hele klus om de Vrouwenkrant over-
eind te houden. Verschillende pogingen werden ondernomen om de lezeressen
te blijven boeien, wat een nogal wisselend resultaat opleverde. Zo prijkt op de
voorkant van nummer 19 een heuse tango, compleet met noten, getiteld 'het
vrouwelijk beginsel'. Nog een muzikale uiting op de achterkant: 'een pakkend
lied zonder konsessies', getiteld 'scherven brengen geluk', wat doelt op het in
gruzelementen vallen van iemands broze beeld van een sterke vrouw die altijd
klaar stond voor iedereen. Het is in ieder geval een betere bijdrage aan de femi-
nistiese cultuur, dan de bespreking van het vreselijke boek van Erica Jong, 'Het
ritsloze nummer', dat volgens de schrijfster heel goed is omdat het vanuit de
vrouw in het boek, 'hoe zij het voelt', geschreven is.

In een volgend nummer besloten de maaksters ineens tot ondertekening van de
stukken over te gaan. Misschien had het wel te maken met de zo heel grote ver-
schillen in inbreng, of was het bedoeld om meer orde op zaken te stellen? Ik weet
het niet. Wel gebeurde dat laatste duidelijk bij het decembernummer - dat ziet er
ineens weer iets steviger uit, met allerlei artikelen over het jaar van de vrouw; na-
beschouwingen, het meten van de 'resultaten', en opiniepeilingen uit het Vrou-
wenhuis. Een vraag aan een vrouw van de VOS-kursus: 'Weet je door wie of wel-
ke organisatie het jaar van de vrouw is ingesteld?' 'Nee, ik heb geen flauw idee.
Was dat niet Henny de Swaan?' Een andere reactie: 'De bedoeling van dit jaar
was volgens mij om de vrouw wat vrijheid te geven. Om haar wat meer voor zich-
zelf op te laten komen. Wat dat betreft vind ik dat er niet veel veranderd is. Maar
ik denk dat daar voor nog wel een paar jaar nodig zijn.' En: 'Mijn man zei: "Ja,
het mag dan het jaar van de vrouw zijn, maar er moet toch afgewassen worden".'

Deze laatste krant van 1975 luidde een nieuwe start in. Een wat vastere redactie
begon zich te vormen en die wilde nu eens *echte*, overzichtelijke temanummers
gaan schrijven, van de Vrouwenkrant een *echte* krant maken.

BELEID BEVRIJDT

Aan een van de vrouwen die het Jaar van de Vrouw middels nummer 21 uitgeleide hadden helpen doen, vroeg ik waarom ze in 1975 bij de krant gegaan was.

Mieke Goudt: "Omdat ik de Vrouwenkrant altijd een heel belangrijk medium in de beweging vond. En het eerste jaar, voor het Vrouwenhuis er was, vond ik de krant ook inhoudelijk goed, daarna werd het meer een Vrouwenhuisblad met nieuws uit het Vrouwenhuis, maar tegen de tijd dat ik erbij kwam vond ik het nivo heel erg gedaald. Het was een soort intern roddelblaadje geworden, waarin vrouwen elkaar allerlei verwijten naar het hoofd gooiden, ik vond er stomme verhalen ontstaan, kortom: slecht, slecht, slecht. Met een paar andere vrouwen heb ik daar eerst een tijdje over lopen kankeren en later bedacht ik dat ik daar dan ook maar iets aan moest gaan doen. Dus toen heb ik me heel vast voorgenomen om ook echt actief te worden en er een mooi blad van te maken. Wie er toen bij zaten? Wat ik me herinner van de eerste vergadering waren dat Lucy Schothorst, Marian Ruhe, May van Sligter en Maria van Lier. En met deze ploeg zijn we ons in eerste instantie met het uiterlijk van de krant bezig gaan houden, want het was prakties onleesbaar geworden de laatste tijd, schuin en vies gestencild en zo. Als je iets schrijft, dan moet het ook leesbaar zijn, vind ik. Voor ons was het in ieder geval een gigantiese vooruitgang dat in '76, het eerste nummer dat we maakten een blauw kftje had. Niet echt revolutionair, maar het was een hele verbetering, ook omdat ik dat nummer associeerde met de Vrouwenkranten uit de begintijd, die hadden ook een gekleurde voorkant en die had ik ook altijd heel goed gevonden - echt zoiets van 'weer terug naar de goeie ouwe tijd'."

Nummer 22 dus, een blauw kftje, over het Vrouwenhuis waar het alsmaar drukker wordt, het aantal groepen loopt in de tientallen. Een selectie: VOS-kursussen en de Open Vrouwenschool; de mediagroep die iets aan het seksisme in het perswezen wil doen; de fem-soc en haar leerdagen (een weekend naar buiten op een volkshogeschool); de radicale therapie en de lesbische groep. De laatste gaat een weekend naar een jeugdherberg en hoopt het te kunnen stellen 'zonder zwaar-moedige discussies over dubbele diskriminatie, eigen tekortkomingen en hoe vertel ik het mijn ouders. Maar bijvoorbeeld wel: vrouweneiland, consciousness-lowering, vrolijke guerilla, seks en vrouwen cultuur' en ook nog 'ontwapenende artiestes op de zaterdagavond'. De radicale therapie-groep daarentegen wil 'de pijnervaringen bij vrouwen losmaken', want daardoor 'komt veel energie vrij, kan je weer op je gevoel vertrouwen en ben je ook in staat om beter na te denken. Wat allemaal hopelijk tot resultaat heeft dat vrouwen gelukkiger worden ...' De hier genoemde groepen lijken zich met nogal verschillende zaken bezig te houden. In de inleiding staat dan ook: 'Langzamerhand heeft het Vrouwenhuis zich ontwikkeld tot een centrum waar de meest uiteenlopende feministiese activiteiten plaats vinden. Een gezamenlijke ideologie is niet ontwikkeld. Het enige waar de vrouwen die in het Vrouwenhuis werken en komen, het over eens zijn, is dat ze daar op die plek met vrouwen aan hun bevrijding willen werken.'

Na het Vrouwenhuisnummer een krant over 'Vrouwen en Politiek'. Ook daar verscheidenheid: sprak het tot nu toe in de radicale vrouwenbeweging vanzelf, dat de strijd buiten mannenorganisaties, alleen met vrouwen aangegaan zou worden - dat was nou juist het bijzondere van de praatgroepen beweging (en van de krant en het huis die daaruit voortvloeiden) - in dit nummer wordt in een aantal artikelen vurig gepleit voor feminisme binnen de politieke partijen, en lees ik zelfs een heel verhaal van een vrouw die het zo belangrijk vindt om te proberen met

mannen samen te werken en hen te emanciperen, want als dat lukt bevestigt het je zo in je feminisme. Maar ook zijn er stukjes over de beperktheid van de partij-politiek - het is vechten tegen de bierkaai en zonde van je energie. Daarbij

(zelfs) een stukje over een eigen vrouwenpartij. Maar de schrijfster konkludeert dat het vooralsnog zou neerkomen op 'het uitakteren van onze machteloosheid' en dat we nu beter af zijn met 'vormen van strijd die vrouwen samenbrengt in kleine groepen, waar eigen bekwaamheden ontwikkeld kunnen worden'.

Mieke: "Als je nu deze krant over vrouwen en politiek bekijkt, en ook naar hoe we daarna verder gingen (het volgende nummer ging over zelf-hulp, dat was inmiddels uit Amerika over komen waaien), dan zie je inderdaad dat we - nog helemaal niet zo bewust - een andere kant opgingen. Hoorde de Vrouwenkrant vroeger bij de praatgroepen, dus bij de radicale vrouwenbeweging, wij begonnen toen iets te laten zien van andere vrouwen. Dus in dat nummer: wat doen de Rooie Vrouwen, de PSP-vrouwen enzovoort."

In dit voorjaar, van 1976, speelden er twee belangrijke zaken. Eén daarvan was het Internationale Tribunaal over Misdaden tegen de Vrouw, in Brussel. Jammer genoeg is er niet veel over te lezen in de Vrouwenkrant, terwijl het toch zo'n indrukwekkende gebeurtenis was. Misschien was het allemaal wel té indrukwekkend - het is ook moeilijk om over al die aanklachten te schrijven, de een vaak nog gruwelijker dan de ander, met oplossingen ervoor niet direkt bij de hand. Het verslag in de Vrouwenkrant geeft dan ook voornamelijk impressies, over de conflicten met de mannenpers, over het zoeken naar een structuur van gelijkwaardigheid, dwars door de afstandelijke podia, afgesloten hokjes, zalen en ellenlange stoelenrijen heen. En vooral, als rode draad in het verslag, de onderlinge solidariteit, die er gewoon was, ook over alle politieke (door mannen bepaalde) grenzen heen. Een van de besproken onderwerpen, de klitoridektomie, komt in het zomernummer van de Vrouwenkrant nog ter sprake. De vertaling van de volledige weergave van alle aanklachten zou in 1977 in boekvorm bij de Bonte Was verschijnen, onder de titel *Misdaden tegen de vrouw*.

Het tweede punt dat voorjaar was 'the continuing story' rondom de abortuswetgeving. De PvdA wilde, bij monde van Roethof, met de VVD gaan onderhandelen over een gezamenlijk wetsontwerp. In de Vrouwenkrant een verslag van een Rooie-Vrouwen-bijeenkomst waar besloten werd om niet mee te gaan met het partijstandpunt, maar aan de feministiese eisen vast te houden. Met als heugelijke konklusie: 'indien de PvdA-fractie onze opstelling niet zéér zwaar laat wegen, dan zullen vele vrouwen daaruit de konsekwentie trekken en opzeggen als PvdA-lid. We zullen een steeds grotere vuist laten zien.' En daaronder een oproep voor de demonstratie van 24 april, met de drie bekende eisen en daaraan toegevoegd 'geen kompromissen! Ze zullen godverdomme weten wat we willen!'

Nog meer abortusperikelen, en wel zeer hevige, kondigden zich aan in mei, toen de Bloemenhovekliniek met sluiting bedreigd werd. Van Agt liet behandelkamers verzegelen, een paar vrouwen werden gewaarschuwd, snelden erheen en verbraken de zegels. Maar dat betekende meteen een bezetting, want ze durfden niet weg, en via een sneeuwbal-telefoonlijn werden honderden vrouwen opgeroepen om er aan mee te doen. Ook de Vrouwenkrant kwam in actie en stencilde in een dag een speciale bezettings-editie in elkaar, met al het aktienieuws heet van de naald. Van uur tot uur werd verslag gedaan van de ontwikkelingen rondom de kliniek, afgewisseld met strijdliederen en niet te vergeten: sukses op het end! 'Dankzij de aktievoerende vrouwen is het gelukt de snode plannen van Van Agt te verijdelen!' Die verslaggeving van de bezetting werd in een degelijker versie nog eens overgedaan in het zomernummer. **Mieke:** "Die Bloemenhove-editie was voor de Vrouwenkrant eigenlijk een soort stilte voor de storm, in die zin dat

we een beetje nagedacht hadden over hoe het nu verder moest. Met die tema's zat het wel goed, die bevielen ons wel, maar de krant moest er ook nog beter uit gaan zien, we wilden meer mensen bereiken. We maakten al steeds grotere opla-

gen van die stencils, dat waren er 50 toen we begonnen, maar tegen de zomer al een paar honderd. Annemarie Behrens vertelde dat het er in haar tijd wel 700 waren en dat was toen ook zo, maar de laatste helft van '75 is er vreselijk de klad in geweest. Maar goed, wij kregen dus de grote klap: Wij Vrouwen Gingen Drukken, en je kunt je voorstellen wat een toestand dat was. We wisten nergens wat van. Niet wat lay-outen was, niet hoe je pagina's moest verdelen, niet hoe je koppen moest plakken, niet hoe je foto's moest rasteren, we wisten helemaal niets. Jet Versluis - die was er toen ook net bijgekomen - had zich samen met May van Sligter al wel een beetje op het lay-outen gestort, maar alles bij elkaar was het toch nog een ontzettend gezweet om de krant nog voor de vakantie af te krijgen. We waren maar met z'n vijven en na afloop dan ook helemaal op. Maar ik herinner me dat het, alles bij elkaar, toch wel erg aansloeg."

Vanaf nummer 25 draagt de krant de kenmerken met zich mee van de Vrouwenkrant, zoals de meeste vrouwen haar hebben leren kennen of haar zich nu herinneren. Want de Vrouwenkrant heeft met deze opzet haar landelijke bekendheid en haar groeiend aantal abonnees gekregen. Qua inhoud is nummer 25 een van die kranten die, zeker voor die tijd, iets verrassends heeft. 'Masturbatie' is het thema. Ikzelf herinner me de discussieavond in het Vrouwenhuis over masturbatie en daarvan vooral de opluchting die het gaf om erover te kunnen lachen met elkaar; over de krampachtigheid waarmee iedereen haar best deed om klaar te komen; over de toeren die vrouwen soms uit moeten halen om het überhaupt zover te laten komen (het beroemde verhaal van de vrouw die de wasmachine gebruikte die zo lekker trilde); over de schuldgevoelens die je zomaar uit kon spreken en kon delen.

Ook verrassend, maar iets heel anders, is dan in september '76 het Eerste Nationale Vrouwenfestival in het Vondelpark te Amsterdam. Voor wie er bij was, een uniek gebeuren, voor 'daarna' het septembernummer van de Vrouwenkrant: foto's van vuurspuwende, vioolspelende, filmdraaiende, boekverkopende, teatermakende vrouwen; enthousiaste verhalen over wie wat allemaal deed of zag (er was een strijkorkest 'het uitstrijkje' en een blaasorkest 'de blaasontsteking') en teksten van strijdlieden. In dit 'kunst'nummer ook een bespreking van het *Moe-derboek* van de Bonte Was. Het prachtige gedicht van Ria Giskes over Internationale Solidariteit staat er bij afgedrukt, zij het met een freudiaanse (?) wijziging van de typiste: van de strofe 'Jij die van voren en achteren werd verkracht hoe kun je ooit begrijpen dat ik het neuken zonder meer veracht' is de laatste zin doodleuk veranderd in 'het neuken soms veracht'. Maar afgezien van dit soort nalatigheden slaagde de redactie erin om zich tijdens het maken van deze krant te herstellen van 'de Grote Klap van het Drukken' en alles wat daarbij kwam kijken. Behalve Maria, May, Marian, Mieke, Jet, Lucyen Gon Buurman die er al waren, sloten zich Puck Groen, Anna Aalten en tekenvrouw Josien Molenaar bij de redactie aan. **Mieke:** "Met dit tiental vrouwen begonnen we aan het verkrachtingsnummer. Nou, dat was echt een nachtmerrie, die krant. Verschrikkelijk, wat zijn we dáár mee bezig geweest. De krant kwam ook veel later uit dan gepland was, pas in november, nadat we avonden en avonden gepraat hadden. Dat was echt de eerste keer dat we één thema zó ontzettend uitgespit hebben en daar ook allemaal suksessievelijk knettergek van werden. Maar het werd wel een heel kollektief produkt. Ik zie nog voor me hoe we allemaal samen de inleiding zaten te schrijven, echt met z'n allen waren we boos en wilden we duidelijk maken dat verkrachting bestaat. Wat ook heel goed was, was dat we Vrouwen tegen Verkrachting erbij gehaald hadden. Die bestonden nog niet zo lang, maar hadden

heel wat te vertellen en te schrijven over wat ze allemaal meegemaakt hadden. Ja, en verder waren eigenlijk, zoals je wel weet, de meeste verhalen die in de Vrouwenkrant stonden, ervaringen van de redactie zelf, dus daar kwam ook aar-

dig wat naar boven. Het was een nummer dat een geweldige opgang maakte en vrijwel onmiddellijk herdrukt moest worden."

Inderdaad is het verkrachtingsnummer (nr. 27 november '76) een van de hoogtepunten uit de Vrouwenkrantgeschiedenis. Tot in 1981 kwamen er nog telefoontjes binnen bij de redactie voor een nabestelling. Maar er was dan ook niet eerder ergens anders zo helder over verkrachting geschreven. Over de feiten: verkrachting binnen het huwelijk, en daarbuiten, in de meeste gevallen door een familielid of bekende; over de reacties: van politie en justitie, maar ook van de 'omgeving'. Het was de eerste keer dat zo duidelijk alle mogelijke vooroordelen en beschuldigingen bestreden werden en er iets naar buiten kwam van de ellende, de vernedering en de woede van vrouwen zelf. En ook maakt deze krant duidelijk dat verkrachting alles te maken heeft met geweld. En met onderdrukking van alle vrouwen door alle mannen. **Jet Versluis:** "Waar we het met elkaar ook heel veel over hadden was hoe we die ervaringen op zouden schrijven. We waren bang dat mannen het misschien als een soort porno zouden lezen. We hebben toen geprobeerd het zó te doen, dat als een man het zou lezen, hij zich alleen maar rot zou schamen. Achteraf natuurlijk heel raar dat we dáár zo bang voor waren; maar we waren toch nog heel kwetsbaar toen. Wat dat betreft is er wel wat veranderd, ook in mijn omgeving, als ik dat vergelijk met 5 jaar geleden. Toen werd het bestaan van verkrachting niet erkend, niemand wist het. Nu wel, al zijn de consequenties misschien niet veel veranderd." 'Het nummer dat jullie daarna maakten was over menstruatie. Ik heb gehoord dat jij toen je carrière begonnen bent met het schrijven van mediese stukjes.' **Jet:** "Ja dat is zo. Ik studeerde al een tijdje medicijnen en wilde daar ook best iets mee doen. Maar ik vond het doodeng en vreselijk moeilijk. Want het waren dan allemaal dingen die ik dan net gehad had, en vaak ook nog helemaal niet snapte. Plus, en dat krijg je in dat mediese mannenbolwerk - ik was vreselijk bang om een mediese fout te maken, om het allemaal te simpel (te begrijpelijk) naar buiten te brengen, en dat ze dat dan op de universiteit zouden lezen en dan zouden zeggen: dat klopt niet. Terwijl ik bij de Vrouwenkrant zo'n beetje als expert beschouwd werd."

Een medies gedeelte komt natuurlijk vooral kijken bij de 'lijfonderwerpen'; veel kranten uit deze periode hebben een dergelijk thema, 'zelf-hulp' (nr. 24), 'masturbatie' (25) en later nog 'menopauze' (32) en 'anti-konceptie' (37). **Jet:** "Het heeft natuurlijk te maken met het soort krant dat we wilden maken, en ja, toen waren deze onderwerpen ook belangrijk. Juist dit soort dingen waren taboe toen. We waren bijna altijd de eersten die over die lijfonderwerpen schreven en dan gaven we er ook een heel andere kijk op." Wat voor soort krant de redactie nu precies wil wordt geformuleerd en opgeschreven tijdens een weekend 'naar-buiten' in januari 1977. Het moest een binnenkomblad worden voor vrouwen die nog niet in de beweging zaten, waarin door middel van thema's eigenlijk iedere keer exakt hetzelfde gezegd moest worden: er is iets mis met vrouwen in deze maatschappij, vrouwen worden onderdrukt. **Mieke:** "Ik vind dat je hier eigenlijk wel bij mag zeggen dat dit mijn ideologie was, daar ben ik nu niet meer zo bang voor. Ik had echt zoiets van toen ik naar dat weekend ging zo en zo wil ik het hebben en lukt dat niet, dan vertrek ik. Maar goed, als filosofie erachter bedachten we, je bereikt op deze manier eigenlijk twee groepen vrouwen, de groep van binnenkomvrouwen en in zekere zin ook de vrouwen die al wat langer in de beweging zitten, door iets wat verder uit te spitten, wat meer diepgang te geven, waardoor zo'n thema voor hen ook interessant is. En verder hadden we natuurlijk ook het gedeelte 'Uit het Vrouwenhuis', wat later 'Uit Vrouwenhuis en Vrouwenbeweging' werd, en het rubriekje 'Iets Anders' - om het allemaal wat interessanter

te maken."

Vind je het niet jammer dat door deze opzet, het aksent op de tema's, Vrouwenhuis en vrouwenbeweging op één bladzij achterin, de nadruk steeds minder is

komen te liggen op wat er gebeurde, waardoor de afstand met de beweging steeds groter werd? **Mieke:** "Ik kan me indenken dat jij dat jammer vindt, maar dat vind ik niet. Je ziet aan deze periode dat het blad van het Vrouwenhuis weggaat, weg van de radikale vrouwenbeweging - maar dat wilden we ook! We wilden ook een pluriformer blad worden. Ik bedoel, de fem-soc was net opgestaan, er waren andere stromingen in de beweging gekomen, en wat wij wilden was niet zozeer een krant met een eigen gezicht, maar gewoon, voor de vrouwen die het allemaal nog niet zo wisten, informatie geven uit alle, al dan niet nieuwe, hoeken van de beweging."

Over de werkwijze van de redactie, de samenwerking en de taakverdeling, valt ook een hoop te vertellen. Met name het radikaal-feministische principe 'iedereen moet alles doen' - geen scheiding tussen hoofd- en handarbeid - bleef een belangrijke rol spelen in de Vrouwenkrant. En zo werd de verplichte klussenmiddag ingesteld, de wekelijkse vergadering over de inhoud en per krant een roelerende eindredactie - twee vrouwen die zorgen dat de stukken op tijd zijn en zo.

Jet vertelt dat er (stilzwijgend) wel bepaalde specialismen ontstonden: "De layout was echt iets van May en mij. En zo had iedereen wel wat. Maar Mieke en Maria wisten alles. Ik voelde me ook heel vaak overheerst door Mieke, daar keek je tegenop en daar ging je ook niet tegenin. Als die er niet was zat iedereen met de handen in het haar. Maar het is natuurlijk ook een rol die je iemand toeschuift, het is wel makkelijk om op te kunnen leunen. Op zich had ik ook wel een bepaalde plaats in de redactie. Ik hamerde altijd op die arbeidsdeling, was daar heel sterk op tegen. Hoe groot is de stap naar betaling, ook als je werkjes gaat uitbesteden. Zelfs met de bandjesvrouwen (die, later als het aantal abonnees begint toe te nemen, meehelpen met de verzending) zat ik in m'n maag, kan dat wel? Ook toen de betaald feminisme discussie op kwam, wou ik daarover praten en ook over 'de banden met mannen verbreken', zoals het toen in de *Feminist* stond. 'Jet heult met de vijand' werd er dan geroepen. Maar dat was goed bedoeld hoor. We hadden ontzettend veel lol samen. Dat mis ik nu wel, dat je zo intensief met een groep vrouwen samenwerkt."

Ook **Mieke** vertelt heel uitgebreid over de pogingen tot spreiding van verantwoordelijkheden, die niet altijd tot ieders tevredenheid verliepen: "Met het menstruatienummer hebben we Lucy uit de redactie gezet. Ik vind dat soort dingen belangrijk om te vertellen, want waar het mee te maken heeft is dat egalitaire denken, waarvan ik denk dat we daar al die jaren ontzettend onder geleden hebben. Iedereen doet alles en iedereen kan alles, iedereen moet alles leren en iedereen moet evenveel en ieders inbreng is gelijk, zo van wát je ook doet is altijd goed. We leden echt aan die ideologie, want het betekende - behalve de onmogelijkheid die je er later van in gaat zien - toen ook dat we elkaar niet op verantwoordelijkheden aanspraken. Iemand deed iets - of ze deed het niet. Met Lucy vonden Marian en ik dat op een gegeven moment de spuigaten uitlopen; die beloofde van alles en kwam dan niet opdagen. Afijn, we schreven Lucy een brief, brachten dat in de vergadering en zeiden dat we een hard hoofd in verdere samenwerking hadden. En ja hoor: rel, ruzie. Iedereen was het er wél mee eens, maar dit was natuurlijk veel te hard, dit mocht niet, dat was zielig voor Lucy. Ellenlange vergaderingen, en ik was natuurlijk de zwarte piet - terecht, want ik had het aangezwengeld - dus ik was slecht en vooral, niet zusterlijk. Maar iedereen was wél verdomde opgelucht dat Lucy de benen nam, want die zei natuurlijk op een gegeven moment, bekijken jullie het maar, ik ga! Toch geloof ik dat het heel belangrijk was. Je werd zo vaak getiranniseerd door vrouwen die zich aan

verantwoordelijkheden onttrokken, en altijd moest je maar begrip hebben voor ongesteldheden of relatieproblemen - toe maar, huil nog maar even uit, hou de vergadering nog maar een uurtje op - en dan mocht je er niks van zeggen,

want dan verstoorde je de rozigheid, met gevolg schuldgevoelens, schande; want alle vrouwen namen het altijd op voor de zielige partij."

De zielige partij maar eens opgebeld. **Lucy Schothorst**: "Wat ik me ervan herinner begon de hele kwestie eigenlijk al met het verkrachtingsnummer. We hadden toen net die afspraak van twee vrouwen die de eindredactie hadden en dat waren toen Jet en ik. Eerst hadden we er samen ontzettend veel over gepraat, heel moeizaam en emotioneel allemaal en daarna kregen we die enorme discussies in de redactie. Daar speelde in het begin ook het hetero-probleem een rol in. Kijk, ons was het overkomen, maar er waren vrouwen die er geen krant over wilden omdat verkrachting een hetero-probleem zou zijn. Nou ja, alsof het lesbische vrouwen niet net zo goed kan overkomen. Als je het dan een hetero-probleem noemt zit je in dezelfde hoek als de mannen want die zeggen ook 'ze lokken het zelf uit'. Dat waren dus heel emotionele discussies, al hebben we toen wel dat nummer gemaakt, en er ook heel hard aan gewerkt. Ik heb nu wel mijn twijfels bij die manier van werken die we toen met de krant hadden, het was een grote belasting omdat je zoveel uit je eigen ervaring praatte, waardoor je niet echt toekwam aan een totaalvisie, het was alsmaar praten. Het werd me toen in november allemaal een beetje teveel, ik had ook nog een baantje 's avonds en net een abortus achter de rug, dus was in niet zo goeie konditie, dus ik ben toen een paar keer niet op de vergadering geweest. Daardoor is de bom eigenlijk gebarsten. Ik kreeg een brief in de bus met een ultimatum dat ik de volgende keer moest verschijnen en anders moest ik eruit. Ik ben toen niet gegaan en heb ook nooit meer iets gehoord. Dat is wel raar, want ik heb toch een tijdlang heel veel voor de krant gedaan. Achteraf gezien speelden er natuurlijk ook andere dingen mee. Ik had vaak meningsverschillen, met Mieke vooral, die is net zo bazig als ik, dus dat botste dan. Ook over dat menstruatienummer had ik andere ideeën - ik vond dat er dan ook in de praktijk meer aandacht voor dat soort dingen moest zijn, maar ik mocht nooit ergens last van hebben. Ach het was heel emotioneel, ik zou nu nooit meer zo reageren, want op zich is het natuurlijk prima om eisen aan elkaar te stellen, je moet op elkaar kunnen rekenen."

Vrouwenkrantperikelen. Het is ook niet eenvoudig om met een groep van tien (Connie Franssen kwam er die winter bij), alsmaar heel eensgezind een krant te maken waar iedereen zich in kan vinden. Toch is deze redactie daar, dankzij de pluriforme opzet, met een aantal temanummers heel goed in geslaagd. De boodschap - vrouwen worden onderdrukt, maar je kunt elkaar steunen en er iets aan doen - wordt in kranten als 'chtscheiding' (febr. '77) of 'menopauze' (april '77) zeer duidelijk gemaakt. En de formule - ervaringsverhalen in combinatie met 'theorie' en praktische informatie - is er dan een die werkt. Het maakt de kranten zinnig, informatief, soms ook ontroerend en vaak opluchtend. Zoals in het echtscheidingsnummer 'gewoon' het verhaal over een vrouw die, terwijl haar man de hoogmis bijwoont, met haar koffertje in de hand het tuinhok uitloopt (Je weet dan niet waarnaartoe, maar ze dóet het tenminste) en ook de andere verhalen, van (onterechte) schuldgevoelens van vrouwen, en van de nieuwe levens die ze opgebouwd hebben; dat is dan allemaal heel helder en ondersteunend, zeker als dan ook nog een groep als Vrouwen Bellen Vrouwen, met hun projekt 'meiden die scheiden' aan het woord komt.

Een krant als 'Vorming' (jan. '77) waarin geschreven wordt over achterstand van meisjes in het onderwijs eist natuurlijk een andere aanpak. Het terrein dat je met zo'n onderwerp beslaat wordt groter, je hebt dan bijvoorbeeld ook te maken met overheden en beleidskwesties, en daar kun je op verschillende manieren over

denken. Zo worden in dit nummer vraagtekens gezet bij sommige initiatieven van 'hogerhand': de Moeder-mavo's (die als paddestoelen uit de grond schieten) en de Open School: geeft het vrouwen werkelijk een tweede kans? Toch wordt het

'werken met vrouwen' (op vormingscentra e.d.) als een positieve ontwikkeling gezien: 'Wij zijn in ieder geval blij dat vanuit de vrouwenbeweging goede initiatieven worden genomen. Zolang dit nog in de vrije tijd moet gebeuren, is het duidelijk dat we niet serieus genomen worden. Er moet veel meer gebeuren!!' Het is ook allemaal vrij nieuw nog - die hele hoos van emancipatiewerk en vrouwenprojecten, en de discussies over betaald feminisme en inkapseling van de beweging zijn op dat moment nog nèt niet aan de orde voor de meeste vrouwen. En zo zit de Vrouwenkrant nog even rustig in het 'midden'. Dat dreigt eind februari 1977 te veranderen. De vrouwen van de Bonte Was maakten zich namelijk wél zorgen over de toenemende inkapseling van de beweging. Het betaalde feminisme, vrouwen (met een betere opleiding) die voor geld met andere vrouwen gaan 'werken'; en ook de groeiende en bloeiende 'handel' in de gevoelens en therapieën ontstond. De Bonte Was-vrouwen wilden de discussie over een strijdvaardere beweging die zich niet zou moeten laten verdelen en beheersen een duwtje geven en stapten daarom naar de Vrouwenkrant, want welk blad was er anders om feministische discussies in te voeren? Tot hun verbazing pakte dat heel anders uit. De redactie weigerde omdat ze de thema's voor de komende maanden al gepland had.

'Vond je dat niet burokraties? En vonden jullie ook niet dat als er echt belangrijke dingen speelden, je daar dan meteen ook de mogelijkheden voor in moest ruimen?' vroeg ik aan **Mieke Goudt**: "Achteraf bezien misschien wel, maar voor ons speelde die gelddiskussie nog helemaal niet zo erg. Bovendien, wat er ook bij zat was het feit dat we ons een beetje op de tenen getrapt voelden. Wij zaten daar alsmaar heel hard te werken aan die kranten, vaak heel geïsoleerd, en dan komt ineens de Bonte Was binnen stappen en die roept: gelddiskussie nu! Nou, dat kon echt niet op dat moment wat betreft de klup die daar aan het werk was. Die had echt iets van, dat kan wel belangrijk wezen, maar wij maken de krant, kom dáár niet aan! Ach en als je achteraf bekijkt wat er uit dat konflikt is voortgekomen, Feminist 1 en 2, met een veel ambitieuzere opzet dan ze ooit in de Vrouwenkrant van plan waren; en wij hebben daarna toch ook prima nummers gemaakt. Niet hierover, nee, die discussie leek helemaal niet zo groot en gigantisch als-ie uiteindelijk is geworden. We hebben er wel alsmaar over gepraat, zullen we zus doen of zo, maar die woede gaf echt de doorslag. Als we 't er dan over hadden dat die gelddiskussie belangrijk was, dan kwamen we toch weer uit op 'ze kunnen die discussie toch voeren, wat maakt het nou uit, een maandje wachten', want dat was het in feite, een volgende keer kunnen ze een hele krant krijgen." 'Was dat unaniem, jullie standpunt, of waren er vrouwen die er wel open voor stonden?' **Mieke**: 'Unaniem, maar we vonden het wel afschuwelijk, het heeft toch tot een pijnlijke verhouding met de Bonte Was geleid.' Ook met **Jet** praatte ik over dit konflikt: "Toen de Bonte Was met dat voorstel kwam, dacht ik nou, da's wel interessant. Wij allemaal trouwens. En dat we al die temanummers al gepland hadden enzo, is natuurlijk het toppunt van burokratie. Ik vond wel dat we 't meteen moesten doen, de anderen wilden het uitstellen. Het was op dat moment heel aktueel. Er waren stagiaires van de sociale akademie in het Vrouwenhuis, die op zich heel veel werk verzetten, prima, maar je ging je wel afvragen hoe dat zat: het carrière maken of geld verdienen met revolutionair bedoelde werkzaamheden. Vrouwenstudies bijvoorbeeld. Ikzelf probeerde dat - carrière en vrouwenbeweging - altijd strak gescheiden te houden. Het geldprobleem was dus een belangrijke discussie in het Vrouwenhuis, maar door alle discussies, ook met elkaar, dacht ik op een gegeven moment wel, dat de Vrouwenkrant misschien toch niet zo geschikt was voor dit soort dingen. We waren toch een heel ander

soort blad, en echt op de toer gaan van zo'n ideologische discussie binnen de vrouwenbeweging..., ik denk dat een 'Feminist' daar veel beter voor was. En zo-doende is het wel een unanieme beslissing geweest, we voelden ons inderdaad

een beetje overdonderd. Op zich wilde ik heel graag die discussie voeren, ik had er toen wel degelijk ideeën over. Het was jammer dat we er met de Vrouwenkrant pas over gingen praten toen de discussiedag in september kwam. Ik was er al die tijd vreselijk mee bezig geweest; ook met die gedwongen heteroseksualiteit, het de banden met mannen verbreken. En dat werd nou juist het minst bepraat, dat bleef gewoon liggen. Het was natuurlijk veel te bedreigend, echt een schot in de roos wat dat betreft, want je kunt het inderdaad niet verdedigen. Ikzelf kwam daar ook niet uit."

Aan **Corrie van Dijk**, toentertijd deel uitmakend van de Bonte Was en één van de vrouwen die contact had met de Vrouwenkrant, heb ik een reactie gevraagd op de situatie zoals Mieke en Jet die geschetst hebben. 'Ach', zegt Corrie, 'niet slecht. Vanuit hun gezichtspunt ook zeker niet onjuist. Maar het probleem is dat ze een aantal dingen niet gezegd hebben, waardoor het niet helemaal klopt. Wat me een beetje irriteert is dat ze net doen alsof zij de goede aanzet hebben gegeven tot de *Feminist*. Alsof *Feminist* een bestaand alternatief was waarvoor zij de verstandige keus gemaakt hebben. Dat is achteraf redeneren. *Feminist* bestond toen helemaal niet, het plan was er niet. Wij hadden expliciet gekozen voor de Vrouwenkrant. De redactie vond toch zelf ook dat een tema niet voldoende was, dat het blad ook een podium moest zijn voor discussies en "nieuws" uit de beweging. Ze vroegen wel vaker om artikelen, dus dat was allemaal heel logies. Eén van ons had met Mieke een afspraak gemaakt, van dan en dan komen we met de stukken op de vergadering en zij zag dat wel zitten en ze zou er ruimte voor maken op de vergadering. Waaruit wij natuurlijk konkludeerden dat ze er zelf ook bij zou zijn. Nou, die vergadering was dus afschuwelijk. Toen we binnen kwamen (netjes binnen gelopen hoor, maar iedereen reageerde met een "gut, wie komt hier nou binnen stormen") was er al sprake van irritatie. "Het stond niet op de agenda", zeiden alle anderen. "Hier hebben we geen tijd voor". En Mieke was er helemaal niet! Na eindeloos geharrewar mochten we onze stukken voorlezen, dat was de beste manier om duidelijk te maken waar we voor kwamen en iedereen moest toch weten wat we te zeggen hadden. We hadden één lang en één kort, heel helder artikel, en die lazen we voor. En wat ik me nu het beste herinner van dat moment erna, is die dodelijke, vernietigende stilte. Dat was heel erg, er kwam geen enkele reactie. Het is toch in zo'n situatie gebruikelijk om je mening te geven, niet? Nu waren ze natuurlijk niet zo goed voorbereid als wij - wij hadden er natuurlijk al veel meer over gedacht en gepraat - maar zeg dat dan. Maar het bleef doodstil. Op één na (dat moet Jet geweest zijn). Die was duidelijk geschokt door de inhoud en riep dat dit heel belangrijk was, dat het in elk geval in de krant moest. Maar er werd door de anderen niet naar haar geluisterd, er mocht niet gediscussieerd worden, ze zouden het er wel over hebben als wij weg waren. Ik begrijp dat het voor hen natuurlijk helemaal geen lolletje was. Dus wij vonden het prima dat het dan niet in de eerstkomende krant zou komen - dat was onze stap in het compromis - maar dan natuurlijk wel in de daaropvolgende. En toen werd er pas geroepen dat de volgende ook al vol was en die daarop ook en die daar weer op volgde ook en dat het pas in september of oktober zou kunnen. Dus niks "een maandje wachten", dat waren er bij elkaar wel zes. Dat hebben we toen niet geaksepteerd, het was duidelijk dat ze er gewoon niet over na wilden denken, dat ze er niks van moesten hebben. Het was geen reëel aanbod meer. En om dan (achteraf) te zeggen "Wij werkten zo hard" - dat vind ik een valse gelijkhebberij, alsof je aan zoiets je gelijk zou kunnen ontleenen.'

Het eerste van de geplande temanummers ging over het matriarchaat. Dat was

een onderwerp dat wèl tot verwoede discussies binnen de redactie leidde.

Mieke: "Dat was ruzie; vuist op tafel! Daar botsten natuurlijk de radikaal feministen en de fem-socsters op elkaar. De een vond dat we de geschiedenis echt

heel degelijk moesten bestuderen en de ander vond dat het matriarchaat toch nu overal aanwezig was, wat volgens de andere vleugel absoluut niet kon, in strijd was met alles wat er tot nu toe over vroeger bekend was. Nou ja, compromis was het gevolg, wat op zich niet slecht is, we hebben wel vaker compromissen gesloten en achter al die kranten ben ik altijd blijven staan, maar achter deze krant absoluut niet. Als je in een en dezelfde krant jezelf de vraag stelt of matriarchaten überhaupt wel bestaan hebben, vervolgens beschrijft hoe ze er dan wel uitzagen, en dan doortrekt naar nu en roept dat het Vrouwenhuis ook een matriarchaat is; nee, dat was toch op z'n zachtst gezegd wel erg simplisties. Kortom, dat was een gigantiese explosie."

Toch wordt in de inleiding van deze krant de boel nog aardig aan elkaar gebreid door te stellen dat onderlinge samenwerking en solidariteit tussen vrouwen één van de belangrijkste kenmerken van de matriarchale samenlevingen was, en dat dat in de vrouwenbeweging nu ook het geval is en dat ook dat uit zou kunnen groeien tot macht. Macht dus. En onder deze noemer valt dan èn het verhaal over de fortgroep; het dromen van een 'vrouweneiland' èn het verslag van de IJslandse vrouwenstaking of de actie van de PTT-vrouwen. Verder had Mieke het over de femsocsters en de radikaal feministen die met elkaar in de clinch lagen, waarbij gesuggereerd wordt dat de radikaal feministen de 'theorie' van het 'matriarchaat-nu' (de onderlinge samenwerking in het Vrouwenhuis) aanhangen. Dat wil zeggen die radikalen, die de nadruk vooral leggen op het lesbies zijn. Of, zoals **Gon Buurman** het zei: "Ik zat aan de homo-kant van het feminisme. Nu zou ik dat niet meer zo aksentueren, ik ben veranderd. Maar toen bepaalde dat lesbies-zijn m'n positie in de redactie heel erg. Ik stelde vaak andere dingen aan de orde, maakte andere keuzes voor onderwerpen. Iets als anti-konceptie (nr. 37, sept. '77), daar kon ik me helemaal niet in vinden, daar deed ik dan ook niet aan mee. Het matriarchaatnummer? Ja, ik was toen heel idealisties, wilde het koppelen aan nu, want het speelde ook, die interesse in vrouwenkultuur, vrouweneiland, hoe vrouwen nu willen leven. Maar die historische poot moest natuurlijk ook! Het heeft te maken met je eigen geschiedenis. We stonden dan ook niet ècht tegenover elkaar in die matriarchaatsdiskussie. We respektten ook heel duidelijk elkaars mening."

Na het aprilnummer over de menopauze - in samenwerking met Vidovrouwen gemaakt - verscheen in mei '77 een heel degelijk nummer over vrouwenwerkkloosheid. Tijden van crisis? Vrouwen weer naar huis, kresjes weer slecht, mannen veroveren vrouwenbanen - dat is zo'n beetje de lijn van de verhalen. Veel aandacht wordt ook besteed aan de enorme verborgen werkloosheid, die, opgeteld bij het aantal geregistreerden, een cijfer van 84% vrouwen op het totale aantal werklozen oplevert! Ook veel aktienieuws in deze krant. Het aktiecomitee werkloze vrouwen, dat o.a. prikakties gehouden heeft bij het arbeidsburo; de vrouw die in hoger beroep ging om te protesteren tegen het feit dat ze geen uitkering krijgt omdat ze samenwoont; vrouwen die in de vakbonden proberen iets met vrouwen van de grond te krijgen, etc. De rubriek Iets Anders komt met de actie rondom Claudia Caputti (de italiaanse vrouw die veelvuldig verkracht en mishandeld was en wier proces in de doofpot dreigde te geraken) en met de zaak van Noreen Winchester (een Noord-Ierse die haar vader vermoordde omdat ze jarenlang seksueel misbruikt en vernederd was). Voor beide vrouwen werden in Nederland verschillende akties gevoerd. Vooral Vrouwen Tegen Seksueel Geweld hield zich bezig met dit soort zaken. Deze groep was dit jaar ontstaan na de discussieavond over verkrachting, met de bedoeling om een tribunaal tegen verkrachting te organiseren. Later ontdekten ze dat porno, maar ook gefoezel en

gefluit en allerlei andere seksueel getinte handelingen, gekarakteriseerd kunnen worden door de term 'seksueel geweld'. Het tribunaal werd opgeschort en de groep stortte zich op allerlei misstanden, o.a. met behulp van de sticker 'dit is

een misdaad tegen vrouwen' en later ook de tekst 'als een meisje nee zegt, bedoelt ze nee!'. Behalve het demonstreren bij de Italiaanse ambassade voor Claudia Caputti, organiseerden ze in het voorjaar ook de verstoring van de Miss-verkiezingen in het Hilton hotel. Een actie die nogal wat agressie deed oplaaien. 'Iets om over na te denken', zo schreven ze in het zomernummer. In de zomer van '77 verscheen er een dubbeldikke krant waarin iedere vrouwen/of groep de kans kreeg haar zegje te doen: een bonte mengelmoe van reacties op de temannummers van het afgelopen jaar. Niet iedereen mocht echter reageren. Een nogal felle reactie van Emma Brunt op het matriarchaatsnummer (waar zij nadrukkelijk door een vriendin in de redactie, Mieke Goudt, om gevraagd was) waarin o.a. aan de historische juistheid van de matriarchaat-toen en de geloofwaardigheid van de matriarchaat-nu-artikelen getwijfeld werd - werd niet geplaatst. De meeste redactieleden wilden het er niet in hebben, zoveel kritiek konden ze moeilijk verteren. En zodoende schreef Emma Brunt een anti-Vrouwenkrant-stukje in 'Je zal je zuster bedoelen'. Wel geplaatste reacties op 'het matriarchaat': een stuk over godinnenverering en een prachtig stuk over 'leven met een vrouw'. Leuk is ook de reactie op het echtscheidingsnummer: 'Ik was wel een beetje teleurgesteld. Iedereen vertelde hoe moeilijk en vreselijk het voor een vrouw is om te scheiden. Al dat ongeluk! Niemand vertelde hoe leuk scheiden is ... Het is ècht leuk!'

Veel praktische informatie ook over acties en initiatieven in het land, en stukjes van bijna alle groepen in het Vrouwenhuis. De meeste daarvan zijn al 'oud en vertrouwd' en maar een paar hebben echt iets nieuws te melden. Zo is Cinemien er die alsmat meer films distribueert en daardoor met steeds meer vrouwen(groepen) in het land in kontakt komt en daar van alles mee bepraat en organiseert; de Bonte Was met vier nieuwe boeken; en daarnaast VTSG, de mediagroep, Vrouw en Werk, de FemSoc (met haar platform, sekretariaat en scholingskursussen), de Fort, de Zelfhulp (die nog steeds spekulumdemonstreert en informatie verzamelt), de VOS-kursussen en de Open Vrouwenschool. Een van de deelnemers aan de Open Vrouwenschool: 'Maatschappijleer dacht ik eerst, dat is niets voor mij, maar daar leer je erg veel van, vooral over politiek. Ik vind het nogmaals geweldig dat er vrouwen zijn die belangeloos zoveel voor andere vrouwen doen en goed doen. Zelf ga ik in september naar de volwassenen-mavo, wat ik zeker niet gedurfd had als ik hier niet was geweest. De enige kritiek die ik heb is op de omgeving, moet het zo smerig zijn, is er met ons allen niets aan te doen?' Ze sneed een bekend probleem aan. Want samen de boel schoon en vooral draaiende houden is gemakkelijker gezegd dan gedaan. De koördinatiegroep weet ervan mee te praten en zucht in deze krant dan ook eens flink over de vreselijke last die op haar schouders drukt. Hoe leuk het ook is om met haar zevenen de hele gang van zaken te regelen (variërend van schoonmaakroosters tot persberichten en niet te vergeten telefoon en informatie), er is niemand anders die zich daar óók verantwoordelijk voor voelt. '... er worden konstant klussen naar ons toegeschoven'. 'Als ik een keer geen zin heb om informatie te geven over het Vrouwenhuis word ik ontzettend boos aangekeken en wordt me zelfs gezegd dat ik iets heel vervelends doe. Terwijl ik vind dat ik niet altijd beschikbaar hoeft te zijn. Zo onderga ik alleen maar negatieve kritiek en met uitzondering van één keer op een huisgroepenvergadering een knuffel, hoor ik nooit iets positiefs.'

Het koördinatiewerk was inderdaad zwaar, want het Vrouwenhuis bruiste en bloeide in deze periode - en al die vrouwen kwamen voor iets anders dan schoonmaken. Vooral de kultuur ontplooid zich: het Meidentoneel, vrouwentea-

ter, kleinkunstgroep, de festivalgroep (tijdelijk voor de organisatie van het tweede vrouwenfestival). Daarnaast waren er nog de zelfverdediging, de vrouwendrukkerij in oprichting, de COC-vrouwen en verder de ABVA-vrouwen, vrouwen bel-

len vrouwen, de werkgroep vrouw en universiteit, de scholengroep en niet te vergeten de discussieavondgroep. Die zag zich gekonfronteerd met zo'n massale opkomst op de woensdagavond - vaak meer dan 100 vrouwen - dat er voorgesteld werd de discussieavonden op te splitsen in één avond voor beginners en één voor gevorderden! (Ik moet bekennen, dat ik het toen wel een geschikt idee vond, maar ik wou zelf - na het bijwonen van wel zes discussieavonden en het lezen van twee Bonte Was-boeken en het lijfboek voor vrouwen - natuurlijk niet naar de beginnersavond, dat begrijp je; 't probleem is dus de grens - wie is er goed genoeg voor de vrijdag en wie is er nog zo onderdrukt dat de donderdag beter is? O mevrouw, u heeft nog een man? Dinsdag graag. En u schrijft stukjes voor de Vrouwenkrant? Nou dan bent u zéker op woensdag welkom.)

Dan was er ook nog de Vrouwenkrantgroep zelf die aan het woord kwam. Wilden ze wel zo'n grote krant worden - konden ze dat wel aan, ging dat niet ten koste van de kwaliteit? 'De krant zou onvermijdelijk een landelijk karakter krijgen; voorlopig besloot de groep deze groei niet bewust te stimuleren maar de aandacht vooral te richten op het goed regelen van de redactie zelf.' Om een beetje orde op zaken te stellen, alvorens het nieuwe seizoen te starten, werd er dan maar weer een weekend 'naar-buiten' gepland, met een aantal nieuwe vrouwen: Anneke van Duinen, Johanna de Haan en Lidy van der Laan (later Schoon) ter vervanging van Marian, Josien, Gon en ook Puck. Jet schreef voor dat weekend een stukje waarin ze ook iets van de onmogelijkheid schetste waar onze redactie het later veel over zou hebben, namelijk èn alles aan praktische werkzaamheden zelf doen èn inhoudelijke discussies voeren, standpunten innemen. Het was inmiddels september '77 en door het hele land gonsde de discussie over *Feminist* van de Bonte Was. Een paar citaten van **Jet**: "Ik geloof dat groei een onvermijdelijke professionalisering met zich mee brengt en ik weet niet of dat goed is, want dan verplicht je jezelf om nog meer tijd in de krant te stoppen. (...) Ik heb liever een kleine krant, want dan heb je tenminste meer tijd om veel ideologische discussies te voeren. Die worden naar mijn idee veel te weinig gevoerd. We hebben nog helemaal niet over *Feminist* gepraat, als redactie. Terwijl dat wel nodig is, niet omdat we een standpunt moeten hebben voor de Bonte Was, maar wel moeten we zelf standpunten innemen en eigenlijk vind ik het te gek dat we daar over twee weken, als die discussie in het Vrouwenhuis komt, pas voor het eerst als groep over gaan praten. (...) Ik ben het ook niet eens met de eis die we aan nieuwe vrouwen gesteld hebben om de geschiedenis van de vrouwenbeweging te kennen. (...) Het is natuurlijk ook onzin dat nieuwe vrouwen alles zèlf zouden moeten ontdekken, wat de oude garde al jaren heeft gekost. We moeten tenslotte verder. (...) Het lijkt me veel beter om te kunnen zeggen: de Vrouwenkrant hangt die en die ideologie aan, of ze vindt dit of dat. Ben je het daarmee eens en heb je tijd genoeg, dan kun je meedoen. Dat betekent dan dat wij de krant bepalen, maar dat doen we al en lang niet duidelijk genoeg."

Maar de 'pluriformiteit' zou het blijven winnen van de 'politieke' stellingname. Zo monsterde de verslaggeefster van de Feminist-diskussie in het Vrouwenhuis - waar zo'n 350 vrouwen op af kwamen - alleen maar over de groepsindeling en de hoogopgelopen emoties en was zij vol begrip over de boosheid van vele aanwezigen over de toon van de artikelen in *Feminist* en ze besloot met 'Het bleek toch weer moeilijk te zijn met zo'n 400 vrouwen tot konkrete plannen te komen.' Alsof ze dat dagelijks probeerde! Vergeten werd dat tientallen vrouwen wel konkrete plannen maakten; dat werd het vrouwenaktiekollektief de Strijdijsers, waarin verschillende groepen zich gingen bezighouden met vrouwenarbeid en socia-

le voorzieningen, geweld, onderwijs, en met hoe de ideale samenleving er uit zou kunnen zien.

De Vrouwenkrant ging door met alle geplande thema's: de huishoudschool, anti-

konceptie en vrouwen en kinderen. Eind 1977 kwam een krant uit over 'de ideale vrouw' - de Moderne Zelfstandige Vrouw, die aan steeds meer eisen moet voldoen, terwijl aan de feitelijke situatie van vrouwen - de onderdrukking en uitbuiting - niets verandert. Ook een kritiek op de vrouwenbladen: 'Die tweeslachtigheid: de ene bladzijde worden vrouwen op goede gedachten gebracht, maar op de volgende blijkt dat er nog niets veranderd is en dat huwelijk en moederschap de ware bestemming voor de vrouw blijven. Alleen wordt haar taak nog groter gemaakt, omdat zij naast haar gewone werk ook moet zorgen dat ze op de hoogte blijft van wat er in de wereld gebeurt. Een goede moeder thuis en tegelijkertijd een goede moeder op school in het kader van de ouderparticipatie. Ingewikkelde recepten koken en tegelijkertijd zelf de kamer behangen in het kader van de rol-doorkreuk. Het huishouden goed draaiende houden en tegelijkertijd een halve baan in het kader van de financiële onafhankelijkheid.' En in een ander stuk: 'We mogen stemmen, seks leuk vinden, kinderen krijgen wanneer we maar willen, gevoelens hebben, een moment voor onszelf en werken' maar 'De werkloosheid onder vrouwen stijgt schrikbarend, voorzieningen voor kinderen zijn er nog steeds veel te weinig, de verantwoordelijkheid voor kinderen is nog steeds voor vrouwen enz. enz. Werken voor vrouwen mag, als er verder maar niets verandert, als het gezin er maar niet onder lijdt. Tegen zo'n situatie helpen geen duizend iglo-diners.' 'Onze zogenaamde tevredenheid wordt duur gekocht.'

Ook over de seksuele revolutie en relaties een heel hoofdstuk. Mannen vinden het wel leuk om een zelfstandige feministische vriendin te hebben, maar breng het vooral niet in de praktijk, want zodra je niet meer kontinu beschikbaar bent, wordt het niet meer gepikt.

In nummer 40 van de krant maakten Vrouwenkrantvrouwen het werk dat verricht moest worden eer die 20 à 24 pagina's in adresbandjes gewikkeld de deur van het Vrouwenhuis uit konden, zichtbaar. Maria en Mieke hebben één maand een dagboek bijgehouden.

Maandag Maria: Vandaag moet de inhoud van de krant definitief in elkaar, we komen niet klaar, het nieuwe thema moet besproken. Maandagmiddag: Veel abonnementen en losse aanvragen. Verschillende boekhandels met nabestellingen. Erg gelachen met Jet die weer eens een nieuw gevoel had uitgeprobeerd met een jongen. Bleek natuurlijk toch weer hetzelfde te zijn. Wilde Anneke inwerken voor de verzending, niet gelukt, geen tijd. Weer een stapel acceptgirokaarten ingetikt. Wanneer krijgen we een eigen telefoon? 4 x 3 trappen op en neer en de anderen ook. Maandagavond: Agenda maken.. koffie zetten, alle kopjes zijn vuil, het is hier een rotzooi. Heb niet alle stukken gelezen. Tien punten op de agenda waarvan vier veel tijd kosten. Iedereen is uitgeput.

Maandag Mieke: Vreselijk, ik moet nadenken over het volgende themanummer, maar heb helemaal geen tijd en kan me ook niet concentreren. Maandagmiddag: Weer 25 abonnementen, postzegels gehaald, artikel van May gelezen, zit goed in elkaar. Conny gaat weer eens op tournee, konden we nog net hebben. Adreswijzigingen behandeld, twee artikelen getikt. Maandagavond: De discussie over het nieuwe thema komt moeizaam op gang, iedereen is duf, lijkt wel alsof we geen ideeën meer hebben. Afspraken gemaakt over de achtergrondinformatie, tik-schema voor deze week was moeilijk in te vullen, we zijn maar met z'n vieren. Zolang over gezeikt dat 't nieuwe thema helemaal onder tafel verdween.

Dinsdag Maria: Samen met Mieke naar 't IAV Boekhandels gebeld. Telefoon, Jet, ze komt niet uit haar artikel. 's Middags nog 's op een rijtje gezet waar ze het over zou hebben. Mijn artikel morgen maar. Geen tijd meer.

Dinsdag Mieke: Met Maria naar 't IAV, georiënteerd op het nieuwe onderwerp. Paula heeft gebeld voor informatie.

Woensdag Maria: Artikel binnengekomen. Er moet aan veranderd worden. Bellen of 't goed is. Stik, niet thuis. Niet vergeten nog eens te proberen. Eindelijk tijd voor eigen stukken. 2 x tus-

sendoor telefoon, nabestellingen en klachten.

Woensdag Mieke: Radioweekblad was niet erg best vanmorgen. Kranten naar drie boekhandels, die uitverkocht waren gebracht, een uur of twee getikt op de redactie.

Donderdag Mieke: Weer iemand aan de telefoon die haar krant al 2x niet gehad had. Robertien belde over de advertentie voor Lover, moet er over 3 dagen zijn.

Vrijdag Mieke: Stukje geschreven.

Vrijdag Maria: 's Ochtends boeken lezen voor volgend thema. 's Avonds 2 artikelen getikt. Ik kan niet tikken. Puck belde of ik mee ging naar de film, konden één avond vinden in één maand. Dit is belachelijk.

Zaterdag Mieke: Foto's gemaakt voor de voorkant.

Zaterdag Maria: Jet belde dat de drukker geregeld was. Boekenbon gekocht voor Johanna, die jarig was. Heb 't gevoel geen overzicht te hebben over deze krant.

Zondag Mieke: Vier uur getikt. Stuk doorgesproken met Maria.

Zondag Maria: Afspraak met Mieke om stuk door te spreken. Jet belde door dat ze woensdag haar stukken pas af heeft. Ze heeft een tentamen en is overwerkt.

Maandag Mieke: Door de recensie van de Volkskrant stromen de losse aanvragen opeens binnen. Met Maria bandjes ervoor geschreven en verzonden. Vreselijk gelachen om Johanna, er zijn nog 3 stukken niet binnen, en Cinemien heeft haar nieuwe film weer niet aangekondigd. Grote bestelling van de provinciale bibliotheek, met May de boekhouding doorgewerkt. Jet heeft met de drukker een nieuwe lay-out ontworpen, duurde zeker een uur voor 't iedereen duidelijk was, de tikmachine hapert weer, boze brief van een Mevrouw over de één na laatste krant. Met ons allen gegeten. Maandagavond: Kort vergaderd, indeling. Anneke en May hebben gelay-out. Eerste tekeningen gezien. Lidy getikt. Met Anna haar artikel doorgenomen, met Maria de berichten uit het Vrouwenhuis samengesteld, één van de toegezegde stukken komt niet. Maandag Maria: Vanochtend nog getikt voor de anderen kwamen. Veel losse aanvragen dit keer. 't Gaat goed met de krant maar niet met de redactie. Met Johanna stuk doorgesproken. Anneke's stuk is o.k. Er is te veel kopy. Heb een en ander ingekort. Lidy heeft alle post beantwoord. De bandjes zijn bijna geschreven. Anneke haalde lay-out spullen, letters, plaksel, pen-nen (alweer?), schrijfmachinelint, type-out etc. Lay-out doorgesproken. Kostte een uur. Met ons allen gegeten. Maandagavond: krant definitief ingedeeld. Eindeloos over titels en koppen gedacht. Melig van geworden. Heel hard gelachen. Tekeningen bekijken, nóg niet alles binnen. Kaders zoeken, boekenlijst je maken. Met Mieke berichten uit Vrouwenhuis gemaakt. Alweer om half één naar huis.

Dinsdag Maria: 11 uur tikken. Om 13.00 afspraak met Lidy over een stuk. Mieke bellen over foto's. Bladzij 4 kan geplakt. De tekening kan er zo niet op. Jet heeft al 3 pagina's af. 5 uur, ik moet naar huis, anders word ik gek.

Dinsdag Mieke: Opzij is uit, twee goede artikelen, zijkrant doet erg verouderd aan. Het IDC belde om nog wat oude Vrouwenkranten, meteen informatie over het volgende nummer gevraagd. Er belden twee vrouwen die zich wilden abonneren. Lidy gebeld, het gaat goed met de lay-out.

Woensdag Maria: Lidy belde dat ze niet verder kon met blz. 8. Dan maar verder met blz. 12. Heb vandaag geen tijd.

Woensdag Mieke: Met Anna gelay-out. De tekeningen zijn binnen. Weinig opgeschoten. Het werd weer laat, weer na afloop eindeloos met een paar vrouwen in de bar over de Feminist gepraat.

Donderdag Maria: Alles is fout geplakt. Hoe kunnen ze dat nou zo doen. Ik heb 't toch precies uitgelegd! Stik, zijn nog die berichten niet uitgetikt. Overplakken die handel. We komen nooit klaar!

Vrijdag Mieke: Foto's ontwikkeld. Ik wil uit de redactie, ik heb er genoeg van, als ik aan 't weekend denk word ik al moe. Hoe komen we aan nieuwe vrouwen? De meeste vrouwen die ik ken zitten ook al tot over hun nek in 't werk of zeggen dat ze niet schrijven kunnen. Onzin, iedereen kan schrijven, iedereen kan 't in ieder geval leren.

Zaterdag Maria: Waarom is er nog geen inleiding gemaakt? Waarom zijn er geen kaders gezocht. Dit stuk is nóg te lang. Inkorten of op de volgende blz? Kan niet. Dan maar helemaal niet? Kan ook niet. Waarom is er niemand die mee kan helpen beslissen? De redactiepagina moet ook nog. Even een tekstje formuleren. Ha, daar is Mieke. Er is feest in 't huis, ik wil er nu even naar toe.

Zaterdag Mieke: De lay-out valt mee, er zijn al 17 pagina's af. Laatste toegezegde artikel binnen, weer te veel moeilijke woorden, minstens een keer bezig geweest met veranderen, kan de vrouw die 't geschreven heeft niet bereiken, dus 't kan ook nog niet getikt worden. Shit, dat

houdt weer op. 's Avonds feest in 't Vrouwenhuis. We hebben er allemaal genoeg van. Om de beurt even vrij om op 't feest te kijken. In m'n moeheid en geïrriteerdheid word ik onredelijk boos op Anna, die volgens mij iets fout doet. Gelukkig kunnen we er later weer om lachen.

Zondag Maria: Sorry, dat ik zo laat ben. Ik ben zo moe. Hoeveel is er nog. O, het valt weer een beetje mee. Wat is dat stuk veel te breed getikt, dat kan zo niet. 't Stuk van Phil is nog niet aangekomen. Ha, Puck is er tóch. De titels van de voorkant moeten nog bedacht en geplakt. Dat heb je mooi gedaan, ziet er goed uit. We moeten straks echt wat gaan eten. 't Eten liep uit de hand. Te laat toen verder gegaan. Allemaal volstrekt uitgeput. 't Is 2 uur. Hoera, 't is klaar! Wie brengt het morgen voor 10 uur naar de drukker?

Zondag Mieke: De laatste loodjes. Puck, die volstrekt oververmoeid is (logisch met haar baan), bezworen niet te komen. Aan 't eind van de middag komt ze toch nog. Het valt zoals gewoonlijk toch weer tegen, de laatste pagina's zijn altijd een gepuzzel. Om 19.00 ons zelf toegesproken, kortom een mens kan wel gek worden, met z'n vieren naar de spanjaard gegaan en heel gezellig gegeten. Kregen allemaal iets van: Barst maar. Uiteindelijk pas tegen tien verder gegaan. Twee uur 's nachts klaar.

Maandag Maria: Middag. Zo, dit keer eens rustig aan. Eerst maar eens puin ruimen. Zo kan je niet werken. Alvast rekeningen schrijven. May zegt dat we misschien een tikmachine kunnen kopen. 's Avonds weer gepraat over de volgende krant. 't Is weer spannend. Wat word je toch iedere keer weer boos! Neem in elk geval twee artikelen op me. Misschien wil Mia ook wat schrijven. De lijn in de krant bedenken is weer moeilijk. Mieke heeft gelukkig weer een goed idee. 't Is niet goed dat zij dat altijd heeft. Ben bang dat ze eruit wil. Daar zei ze laatst iets over. Heb de indruk dat Anneke zich nog niet thuis voelt. Wanneer is er tijd om met elkaar te praten. Afspraak proberen te maken voor een weekend. Lukt de eerste maanden weer niet. Toch weer 12 uur geworden.

Maandag Mieke: Er belt 'n vrouw die de naam en 't adres van een vrouw die een artikel heeft geschreven wil hebben. Er belt iemand die wil weten hoe ze zich op kan geven voor de karatekursus, er belt een vrouw die wil helpen, maar ook wil weten waarom er geen mannen in 't Vrouwenhuis mogen. Nog twee vrouwen die een bepaald nummer willen hebben. Heb nu toch al zeker vijf keer tegen de vrouwen van de coördinatiegroep uit het Vrouwenhuis gezegd, hoe iemand een los nummer moet bestellen. Ik wou dat ze eens ophielden over ieder wissewasje mijn telefoonnummer door te geven. Middag: Eindelijk rust. Iedereen blij dat 't nummer bij de drukker ligt. Girokaarten getikt, met Lidy en Anneke eindelijk de dokumentatie wat geordend. De redaktieruimte een beetje schoongemaakt met May en Maria. God, wat een puinhoop is 't toch iedere keer na de lay-out week. Avond: Rustige vergadering. Waarom komt er nou niet eens iemand anders met een idee, ik moet m'n grote mond eens houden. Weer geen praatweekend kunnen afspreken, 't wordt te gek, we werken en jakkeren alleen nog maar en eens rustig met ons allen nadenken en bepraten waar we nu eigenlijk mee bezig zijn komt er niet van.

Dinsdag Maria: Er belde iemand die in de krant wilde. Zei dat 't minstens 20 uur per week kostte. Daar had ze geen tijd voor. Ik heb er verdorie ook geen tijd voor.

Dinsdag Mieke: Niet eerder aan 't afdrukken van de foto's toegekomen, gelukkig drukt de drukker pas woensdag de voorkant. vier foto's geschikt voor de voorkant. 's Avonds met Jet een afspraak over een artikel, zodat die kan meebeslissen welke foto 't moest worden.

Woensdag Mieke: Als er nog iemand 't woord Vrouwenkrant uitspreekt ga ik gillen.

Donderdag Maria: Eindelijk tijd gehad reacties om de Feminist te lezen. Mia gebeld om te vragen of ze een artikel wil schrijven. Marja gebeld om inlichtingen over Vrouwen tegen Verkrachting. Er belde iemand die wilde dat we een krant over de Open School maakten.

Donderdag Mieke: Boekje van 't IAV over 't nieuwe onderwerp gelezen. Wie zoekt trouwens uit wat er voor geschikte artikelen zijn uit de IDC-dokumentatiemap?

Vrijdag Mieke: De hele ochtend geprobeerd een aantal potentiële schrijfsters aan de lijn te krijgen. Artikel geschreven met Lidy, gepraat over de manier waarop we op dit moment in de Vrouwenkrant werken.

Zaterdag Mieke: Gepraat. Zijn kleine werkkollektieven een oplossing? Vannacht alsmaar door-gemaakt over hoe 't verder moet, zo kan 't niet meer.

Zondag Maria: Moet maar eens beginnen aan mijn tweede artikel, maar ik weet nog niet wat ik vind. Wat zullen we dit keer eens in 'Uit de Vrouwenbeweging' stoppen?

Maandag Maria: Het gekkenhuis is weer losgebarsten. Er zijn minder vrouwen komen helpen dan ik dacht. Met May vanaf 15 uur dwars door de stad, kranten wegbrengen. Best gezellig, maar wel vermoeiend. 18.00 uur, even bij 't Schaartje een borrel gedronken, als de bliksem te-

rug. Mieke volstrekt panies aangetroffen. (Iedereen was weggegaan terwijl nog niet alles klaar was. Alles moet vandaag op de post anders moeten we daar weer ekstra voor terug komen.) Sorteren op Amsterdam, binnen- en buitenland en pakjes van 25 maken. Ik kan geen knopen

leggen, om half acht met May en Mieke naar de post. Geen tijd meer om te eten. Om acht uur zijn de vrouwen er die meewerken aan 't volgende nummer. Half negen pas weer terug. Toch nog even een broodje Showarma gegeten. Heb het gevoel dat ik niet aardig genoeg ben geweest tegen de vrouwen die meehielpen met 't verzenden. Heb altijd het gevoel niet aardig te zijn. Is een vrouweineigenschap. Hou daar toch mee op.

Maandag Mieke: Verzending, de krant is weer te laat van de binder, met Johanna de briefjes bij de presentatie-exemplaren van de pers geschreven. Te weinig mensen om te helpen met adres bandjes plakken. Woedend, omdat tegen vijven iedereen verdwijnt. Ik verdom het om morgen nog eens naar het postkantoor te gaan. Doorgewerkt tot May en Maria kwamen, vervolgens naar de Post, kwamen daarna te laat op de vergadering. Gedeelte van de avond naar de huisvergadering geweest.

Dinsdag Maria: Weer lopen piekeren. 't Gaat niet zo langer. Veel te veel werk. Er moeten meer vrouwen bij. Werkkolleetiefjes vormen (één voor administratie, één voor verzending, één voor tekeningen, één voor redactie). Jet is er tegen. Begrijp ook wel waarom, maar hoe moet 't anders? We hebben vrouwen nodig die al een beetje thuis zijn in de beweging, anders kost inwerken te veel tijd. In het Dolle Mina blad stond dat er geen huisvrouwen meer in onze krant schreven. Wat een onzin!

Dinsdag Mieke: Jet belde, heel geschokt over de perskonferentie van Blijf van m'n Lijf. Wil daar persé een stuk over schrijven. Het Fem-soc nieuws is uit.

Woensdag Maria: Eindelijk iemand te pakken gekregen van het 'bestuur' van het Vrouwenhuis voor een handtekening voor aanvragen telefoon voor de krant.

Woensdag Mieke: Gefotografeerd bij de demonstratie, met een aantal vrouwen van de krant eens eindelijk gezellig in de kroeg gezeten. 's Avonds met Anneke kranten verkocht op een informatiemarkt over emancipatie in Haarlem.

Donderdag Mieke: De gelederen dunnen uit, iedereen is of moe, of druk, of heeft 't moeilijk, of moet studeren, of wordt gewoon gek. Minstens drie uitgeputte redactievrouwen aan de telefoon. Gelukkig komt Anna morgen terug van de wintersport.

Donderdag Maria: Er was iemand die me 3 uur over de krant kwam doorzagen. Ik wil er niets meer van horen. Word knetter. Mieke gebeld om uit te huilen. Eigenlijk moet ik dat niet doen. Zij wordt ook gek. Morgen komt Anna gelukkig terug van vakantie.

Vrijdag Mieke: Anna heeft haar been gebroken.

Vrijdag Maria: Met Puck over de markt geslierd. Te vroeg een borrel gedronken. Rare dingen gezegd toen iemand belde over haar artikel. Mieke belde op. Anna heeft haar been gebroken.

Afsluitend Mieke: Nou ja, nou hebben Maria en ik zo'n prachtig dagboek-stuk geschreven over alle toestanden die het werken in de Vrouwenkrantredactie met zich meebrengt en nou kan het er niet in, het is veel te lang, we hebben er minstens één derde moeten uithalen en we hadden toch al het gevoel dat we ons zo beperkt hadden, dat het allemaal nog maar de helft was van alles wat er gebeurde en nog steeds gebeurt. Het is niet anders, we hopen dat het in ieder geval een beetje een indruk geeft van de manier waarop de Vrouwenkrant tot stand komt. Als er vrouwen zijn (we durven er nog nauwelijks op te hopen) die na het lezen van het bovenstaande nog de moed hebben om de redactie te komen versterken dan zouden we het erg goed vinden als die even naar Anna wilden bellen, die immers toch met dat been naast de telefoon ligt, om zich op te geven. Het telefoonnummer van Anna is ...

Hun noodkreet werd - enigszins tot verbijstering van de schrijfsters - door de lezeressen ook als zodanig opgevat. Wel 10 nieuwe vrouwen meldden zich bij Anna-met-het-been; een paar bleven lange tijd meedoen, maar daar komen we later op terug.

Het 'dagboeknummer' had als thema Moeders en dochters. Op de omslag prijkt een foto van één van de redactieleden met haar moeder - in deze volgorde, want de dochter zit midden in het beeld en kijkt een beetje angstig naar haar moeder op het randje. Voor de moeder-dochterdiskussie die eigenlijk al jaren eerder door de toenmalige redactie gestart was, en die zo'n populariteit binnen grote delen van de vrouwenbeweging zou gaan krijgen, werd heel wat materiaal geboden: dochters die hun moeder haten, bewonderen, liefhebben; dochters op

zoek naar begrip; dochters die zich gesteund of verworpen voelen. Helaas weinig moeders, waardoor tegenover de gedifferentieerde dochters een soort staties moederbeeld verschijnt, bijna net zoals in de gewone literatuur. 'In de afhan-

kelijkheid van vrouwen van mannen ligt de sleutel (van de moeder-dochterrelatie). En hoe is die afhankelijkheid beter te bewaren dan door de afhankelijken tegen elkaar op te zetten?' formuleert een schrijfster. Inderdaad dat is het bezwaar als je, eensgezind, zo min mogelijk over mannen schrijft; de werkelijke onderdrukkers verdwijnen dan uit het beeld.

De traditie om samen met een actiegroep een krant te maken werd met nummer 41 weer even opgepakt. 'Blijf van m'n Lijf-bewoonsters en -medewerksters en Vrouwenkrantvrouwen maakten samen een krant over mishandeling. Boos, verontwaardigd: 'Hoe lang moeten vrouwen nog geslagen, gestompt en geschopt worden in het heilige huisje dat het huwelijk is, voordat doordringt tot de buitenwereld dat hier sprake is van een misdaad die gestraft moet worden. Als je je hond slaat, krijg je de dierenbescherming op je dak. Waarom wordt mishandeling van een vrouw in het huwelijk geaksepteerd? Waarom is er zoveel begrip voor de mishandelaar en zo weinig voor de mishandelde vrouw zelf? Waarom wordt er geen daadwerkelijke hulp geboden? Komt dat omdat artsen, politiemannen en andere hulpverlenende mannen nog steeds vinden dat de vrouw het bezit is van haar man en dat slaan daarom is toegestaan?' Vijf Blijf van m'n Lijf-huizen zijn er dan al - begin '78 - en in vier plaatsen zijn vrouwen bezig met plannen, met kraken of met overleg met de gemeente.

In de rubriek 'Uit Vrouwenhuis en vrouwenbeweging' vraagt een wanhopige Vrouwenhuiskoördinatrice zich af hoe je meer dan 3 van de 40 groepen die van het huis gebruik maken op de huisvergadering kunt krijgen. Maar misschien is de oplossing gevonden bij de voorbereiding van de tema-avond over therapieën en trainingen: het 'gons gons': 'Een zorgvuldig opgezette feministiese fluistercampagne had haar werk gedaan. Heb je gehoord dat "ze" de radicale therapie uit het Vrouwenhuis willen gooien?' Tjokvol was het.

Hoe is het eigenlijk afgelopen met Alena B.? Een rare vraag maar achter in nummer 41 komt de gedenkwaardige gebeurtenis ter sprake. 'In het voorjaar van 1977 werd de Tsjechische Alena B., dierenarts, tijdens een lift verkracht door twee mannen. Vervolgens nodigde zij de mannen uit voor een avondje bij haar thuis. Alena onthaalde hen daar op bier en aquavite met een slaapmiddel. Toen het tweetal sliep, kastreerde ze hen zorgvuldig. Daarna belde ze een ambulance. De rechtbank veroordeelde Alena tot 7 jaar gevangenisstraf. Arbeidsters in Brno hebben een protestactie gehouden tegen dit vonnis.' De Strijdijsers riepen op om hun protestactie te steunen.

Dan een voorjaarsnummer (42) over 'vrouwenstrijd, individueel en samen', waarin de titels variëren van 'wandelende suikerspin' en 'een zak aardappels' tot 'samen in bad' en 'solidariteit'. Achterin het aktiekomité kinderdagverblijven, het 'transport' van vrouwelijke gevangenen naar de Bijlmer-bajes; uitgerekend op 8 maart, de internationale vrouwendag. En boze vrouwen uit het Vrouwenhuis, omdat de VARA voor een verfilming van een stuk van Hannes Meinkema het interieur van de barrierte had nagebouwd. Daarna een prachtig nummer 'vrouwen en haar portemonnee' waarin naar beste radikaal-feministische traditie de onzichtbare vrouwenarbeid en de economische afhankelijkheid in ervaringsstukken worden samengevat. Inmiddels naderde het vijfjarig jubileum van het Vrouwenhuis. Veel wellen en weeën die het doormaakte verschenen al in de Vrouwenkrant. In deze krant een oproep: 'Wie kan het zich nog herinneren??? Vijf jaar geleden gebeurde er iets leuks en we vieren er nu nog feest om! Want 7 juni is het 5 jaar geleden dat het enige echte Amsterdamse Vrouwenhuis werd gekraakt. Zaterdag 10 juni willen we dit uitbundig vieren. Meldt je aan bij de FEESTKOMMISSIE!' Maar wat viel er eigenlijk uitbundig te vieren? De boze vrouw van de coördinatie

uit de vorige krant was niet de enige wie het Vrouwenhuis als een blok beton op de schouders drukte. Leuk hoor, zo'n groot huis, met zulke grote zalen, en ook zo veel zalen, en zo'n mooie rose bar - en waar dan ook nog zo veel vrouwen

gebruik van maakten. Misschien wel veertig groepen en dan ook nog honderden 'losse' vrouwen. Daar kan je een blij beeld van een nijvere bijenkorf bij voor je zien - ieder druk in de weer om vrouwen bevrijdend uit te vliegen - maar de werkelijkheid was wel wat anders. Er waren veel vrouwen die het huis gebruikten voor van alles en nog wat, en steeds minder vrouwen die er voor zorgden dat het huis bruikbaar was; die laatsten werden - als bijna in alle vrouwenhuizen geldende regel - voor hun geredder, georganiseer, geregeld, beloond met scheldwoorden als 'direktrices' en 'machtsbeluste vrouwen'. In mei '78 hadden de direktrices er genoeg van. Onder het motto: 'Hier geen konsumptiefeminisme' legden ze het huis plat. De gang werd met zwart plestik behangen; de voorraadkamer leeggehaald; de elektrische stoppen eruit; bar dicht; stoelen weg. Op stencils werd uitgelegd dat ze er genoeg van hadden en dat alle vrouwen moesten meedenken over hoe het verder moest, op 27 mei. In het zomernummer 44/45 van de Vrouwenkrant kwam een verslag van wat er toen allemaal gebeurde. Scheldende vrouwen; een verontwaardigde brief van vrouwenboekhandel Xantippe: 'Het Vrouwenhuis is van iedereen. En zo'n klein aantal vrouwen heeft niet het recht de Tent dicht te gooien.' Op 27 mei kwamen zo'n 150 vrouwen. Er kwamen plannen op tafel en anti-plannen en anti-anti-plannen en na 2 dagen vergaderen loste dat alles zich op in het gezusterlijk vaststellen van een aantal regels die al 5 jaar bestonden: pluriformiteit, iedere groep één vrouw afvaardigen naar de huisgroepenvergadering en de klussen mochten vooral niet op de schouders van een kleine groep terecht komen. De 'angst' voor machtsvorming ('de direktrices') drukte zich uit in één nieuw besluit: een coördinatiegroep moest in plaats van na één jaar, na een half jaar wisselen: drie maanden ingewerkt worden; drie maanden de opvolgster inwerken en dan weer wegwezen!

In het zomernummer waarin het verslag van de 'staking' staat komt de pluriformiteit van de Vrouwenhuis-hervormende vrouwen goed tot haar recht; het is een stromingennummer waarin de redactie 'tien jaar vrouwen revolutie' probeert te ordenen. Ze 'distantieert' zich daarbij eensgezind van de pioniers van deze revolutie: MVM dat in 1968 werd opgericht. 'Wij vinden in tegenstelling tot MVM dat vrouwenbevrijding alleen tot stand gebracht kan worden door vrouwen en met vrouwen, en vinden het uitgangspunt roldoorbraak lang niet voldoende om het "paradijs" te kunnen bereiken. Daar is op z'n minst een radicale maatschappijverandering voor nodig,' Dat niet alles wat vrouwen samen doen automatisch feministies is, is in deze tijd dus nog vanzelfsprekend. Er staat een klein stukje over de plattelandsvrouwen in, niet omdat de redactie haar feministies vindt, maar 'omdat ze nieuwsgierig zijn hoe de emancipatie van de vrouwen het feminisme van de laatste jaren doorwerken in een grote groep georganiseerde vrouwen,' Het begrip 'radicale maatschappijverandering' met en door vrouwen is dus de gemeenschappelijke basis. Ze schrijven verder dat uit deze krant 'wel is gebleken dat in de redactie van de Vrouwenkrant Radikale feministen, Feministies Socialisten, Lesbies feministen en Cultuurfeministen zitten, terwijl er ook vrouwen in zitten die tussen deze hokjes heen en weer rennen,' Vermoedelijk was de krant voor allen konkreter dan het begrip 'radicale maatschappijverandering': iedereen was het er in feite over eens dat die maatschappijverandering via bewustwording en beïnvloeding zijn beslag zou moeten vinden, niet via organisatie en machtsvorming binnen of buiten de mannen politiek. Eigenlijk dus wat MVM ooit 'mentaaliteitsverandering' noemde, maar dan zonder mannen. De radikaal-feministen die uitgenodigd waren om temidden van deze pluriformiteit hun onverdraagzame standpunt 'dat dit alles niet genoeg is' te vertegenwoordigen hebben dan ook een

nogal plichtmatig stukje bijgedragen en zich gewroken met een satire op het
FEM-KON, het platform voor konsumptiefeminisme; 'Regelmatig bezoekt het ver-
gaderingen om te voorkomen dat onderdrukte vrouwen bevlogen raakten van de

wens om aan het werk te gaan'; 'omdat je nooit zeker weet of een vrouw die haar
mond open doet misschien wel iets feministies gaat zeggen, propageert het FEM-
KON harde muziek: mooi en toch afdoende. Om niet alsmaar ongelukkige gezich-
ten te hoeven zien eist het weinig licht: afdoende en toch sfeervol.' Inderdaad, de
kultuurfeministen verschenen onder de kop 'Samen niks doen is ook belangrijk';
zij vullen daarmee vier volle pagina's. De Strijdijsers die revolutie willen, nog
geen halve. De pluriforme neveligheid inspireerde de ene stroming duidelijk
meer dan de andere,

Voor Vrouwenkrant en Vrouwenhuis was 1978 dan ook het eind van die plurifor-
miteit. Uit de coördinatie-staking was al gebleken dat de vrouwen die dat voor-
stonden bèkaf waren, en ook uit de redactie verdween de generatie die werkelijk
in de pluriformiteit geloofd had: Mieke, Maria, May, Jet. Zij werden niet onmiddel-
lijk vervangen door een nieuwe groep met duidelijke opvattingen; want de nieu-
welingen moesten zich nog helemaal inwerken en zouden nog heel wat tijd nodig
hebben om zélf uit te vinden wat ze er allemaal van dachten, Maar daarmee be-
gint dan ook een nieuw hoofdstuk. Het oude wordt in het stromingennummer zelf
afgesloten met een overzicht van alle vrouwenbewegingen in het buitenland en
een eerste overzicht van alle soorten vrouwenbladen die in Nederland verschij-
nen, van MVM-nieuws, Fortnieuws, Naaimachine en Miep in de Ziekenfabriek
t/m een aantal Vrouwenkranten van Venlo tot Alkmaar.

ONZEKERHEDEN EN IDENTITEITEN

September '78 was wat betreft de Vrouwenkrant de start van een nieuwe periode. Het was althans een nieuwe ploeg die met de oude formule verder ging. Het maakt verschil of je al jaren in de vrouwenbeweging rondloopt (zoals een aantal van de vroegere redactie) en weet welke discussies allang gevoerd zijn, welke onderwerpen nog niet zijn geweest. Nu leek de 'tweede generatie' (of misschien wel derde), zich definitief in de redactie gevestigd te hebben. Lidy v.d. Laan (later Lidy Schoon, wel al een jaar erbij), Diana Vernooy en Henriette Bonarius (destijds afgekomen op de noodkreet om hulp in het 'dagboek van een maand Vrouwenkrant' in nr. 40), Johanna de Haan, Anneke van Duinen, Martje Breedts Bruin, Muriel Agsterribbe, Noortje Bos - allemaal ooit begonnen in een bestaande gezette Vrouwenkrant, die inmiddels groot gegroeid was dankzij een vaste opzet en werkwijze. Makkelijk was het niet bepaald geweest om je als nieuw redactielid in die bestaande structuur te vechten. **Diana Vernooy:** "Het eerste halve jaar was een verschrikking, een harde strijd van inkasseren en aanpassen, van jenever leren drinken, jezelf poneren, je plek veroveren, je dagritme 6 uur verschuiven, en terug leren kaffen. Ik keek in het begin ontzettend op tegen al die geweldig stevige vrouwen van de Vrouwenkrantredactie, die enorme ruzies maakten en daarna om elkaars hals hingen uit te huilen, die je precies zeiden wat ze van je vonden en je uitkafferden om je naïeve ideeën, en als je vroeg wat je doen moest moest je maar beter uit je doppen leren kijken. Ze keurden m'n eerste stuk genadeloos af, ik leed aan een beginnelingenkwaal, ik gooide theorie en ervaring dooreen, ik moest het leren scheiden en verdelen over de hele krant, zeiden ze. Ze scheurden m'n kostbare geheel uiteen en lieten me opgaan in andere stukken ... Nr. 44/45 is de krant geweest waarin ik mijn plek veroverde. Ik had een stuk op me genomen dat niemand wilde schrijven en waar ik ook geen donder verstand van had, nl. over de vrouwenbeweging in andere westerse landen. Het was een uitdaging om contacten te leggen met vrouwen die meer wisten, op zoek te gaan en na te vragen, schriften vol te schrijven, en dan met een redelijk stuk voor de dag te komen. Het lukte me en dat verzekerde me van een plaats bij de Vrouwenkrant."

En **Henriette Bonarius:** "Er hing half een afwerk- en half een inwerksfeer; er waren echt twee groepen in de redactie. En op het eerste weekend van de nieuwe redactie, na de zomer dus, kwamen de oudjes weer aanzetten om te kijken of we het wel goed deden!"

Dat viel best mee: er rolden gewoon weer ouderwetse temanummers van de pers en het nieuwe zat voornamelijk in het feit dat het voor de redactieleden zelf nieuw was om hun bewustwording op een rijtje te zetten en te formuleren wat er met vrouwen mis is. En achteraf gezien leverde dat, behalve heruitvindingen van het feminisme, soms (vaak) ook een nieuwe kijk op oude dingen op, en soms, zoals het septembernummer laat zien, het beschrijven van iets nieuws wat er mede dankzij de vrouwenbeweging gekomen is.

'Vrouwen in andere beroepen' is het thema van nummer 46. In de allereerste nummers van de Vrouwenkrant werden technische klusjes beschreven - hoe timmer je een tafel, hoe leg je een bel aan - met daardoor de ontdekking en de stimulans van 'dat kunnen we ook'; dit nummer gaat een stapje verder en gaat over vrouwen die in de loop der jaren van dit soort 'onvrouwelijke' zaken hun beroep zijn gaan maken. Niet alleen technische beroepen, zoals timmeren in de bouw, komen aan bod, maar ook vrouwen die werkzaam zijn in typische mannenbolwerken,

zoals de rechterlijke macht, vertellen hun verhaal. Ook een kok, want dat is een heel onvrouwelijk beroep als het betaald moet worden. Allemaal kost het ze moeite zich in hun beroep staande te houden, allemaal hebben ze last van mannen die hen niet serieus nemen. De MTS-ster is gaan studeren omdat ze toch weinig kans had als bedrijfsleidster in een drukkerij, en over haar schooltijd vertelt ze: 'Bij de praktijklessen kregen ze helemaal pijn in de buik van ons. Een meisje aan de pers, dat kon niet. De drukkersleraar kwam de eerste les meteen naar ons toe en zei: 'Jullie kunnen een acht voor drukken-praktijk op je rapport krijgen, als jullie met je vingers van de pers afblijven.' Het blijkt uit alle verhalen dat je als vrouw twee maal zo goed moet zijn als een man. Maar de meesten vinden het werk zelf leuk. 'Wat mijn werk betreft, ik vind het fantasties', zegt een timmervrouw. 'Mijn kollega's geven soms waardering over mijn werk en soms word ik gekleineerd. In het bijzijn van anderen moet een kollega zich soms bewijzen dat ik het niet goed doe, of door het zware werk te doen terwijl ik (zoals dat een keer het geval was) meer uithoudingsvermogen had dan de mannelijke kollega's.'

In Uit Vrouwenhuis en Vrouwenbeweging wordt in deze krant, behalve over de oprichting van de Solidariteitsgroep Vrouwelijke Gevangenen, ook over de Vrouwenkraakgroep Amsterdam geschreven: een oproep aan vrouwen die geen huis hebben, of die bij hun man weg willen, om iets aan hun huisvesting te gaan doen. 'Lieve vrouwen ... meldt je massaal aan, zodat per gemeente of distrikt verschillende actiegroepen kunnen ontstaan ...'. Daarnaast was er het plan om een zwartboek samen te gaan stellen en, vrouwen die hulp en ervaring van kraaksters nodig hebben, te helpen bij het kraken van huizen. Ook in deze krant de aankondiging van het derde nationale Vrouwenfestival. Dit keer zou dat in het Amsterdamse Bos plaatsvinden en iedereen moest zelf maar voor activiteiten of voorstellingen zorgen. Niks mocht geld kosten, dus ook geen gekonsumeer van kant-en-klare informatie. Zelf iets dóen dus. De Vrouwenkrant nam deze oproep serieus en ging met een stencilmachine onder de arm er naar toe en maakte ter plekke een speciale festivalkrant.

In nummer 47 verschijnt er een verslag van het geheel: hoe kun je in hemelsnaam de vrouwen die altijd al het werk verzetten nu ook nog eens hun hoofd laten breken over wat voor origineels ze nu weer móeten verzinnen? Het betekende dat een heleboel groepen niet kwamen, en dat anderen gewoon wél boeken verkochten en blaadjes. Deze krant ziet er behoorlijk stevig uit, maar dat kan ook door het dikke (taai te lezen) kringlooppapier komen. Of misschien wel door de automatisatie verzending; een beslissing die de redactie aardig wat hoofdbrekens gekost heeft. Mag je dit soort werkjes wel uitbesteden? 'Maar', aldus

Henriette, 'die hele verzending was zo'n ontzettend werk, dat we in september zonder slag of stoot en met een grote zucht van opluchting die bandjes en het hele abonnementenbestand uitbesteed hebben.'

Het thema van nummer 47 is in ieder geval oud en vertrouwd - 'Uiterlijk' - al is de benadering er duidelijk één van een nieuwe generatie. 'De terreur van de norm' is de ondertitel en al snel blijkt dat er ook sprake is van een feministiese norm! Niet alleen de roze tuinbroekjes en de 'coupe lesbienne' (haren stekel-kort geknipt) zijn een doorn in sommige ogen, het verzet tegen de bestaande feministiese ideeën over uiterlijk is ook nogal groot. De nadruk ligt heel sterk op het doen wat je zelf lekker vindt 'de hele ideologie van de nieuwe normen ten spijt'. Vooral de oogverf wordt in diverse stukjes verdedigd ten opzichte van de feministen die roepen dat het zelfhaat is als je vindt dat je een gezicht hebt 'van ongebakken deeg als ik er geen ogen in schilder', dat je je moet tonen zoals je bent en 'niet moet beantwoorden aan het verwerpelijke vrouwbeeld dat de kommercie en reclame propagieren'. Wat echter allemaal moet in de 'buitenwereld' is allemaal

nog veel erger dan de feministiese norm en de rest van de krant staat dan ook vol met verhalen over neuroties vreten en vooral lijnen, knobbeltene, spillebenen, te grote, te kleine, te platte, te dikke buiken, borsten, billen etc. 'Het is ook nooit goed'. De boodschap wat er tegen te doen is is dan ook overduidelijk 'zo snel mogelijk uitscheiden met piekeren over ons uiterlijk, met ons te vergelijken met andere vrouwen en met verfraaiingsspul kopen, liever dik dan lijnen, beter geen borsten dan drie, harig is heerlijk. Ophouden dus en onze energie in strijd omzetten met elkaar tegen de oorzaken van onze onvredegevoelens'. In de rubriek 'Uit Vrouwenhuis en Vrouwenbeweging' naast het derde vrouwenfestival en het 'Grand Gala van de Emancipatie', ook een kritiese noot ten aanzien van de Socialistiese (Seksistiese) Partij. In het partijblad Tribune had een artikel gestaan over vaginisme, waarbij er vanuit gegaan werd dat de schuld daarvan bij vrouwen lag. De vrouwen die boos op dit artikel reageerden, en ook een groep willen oprichten over de relatie feminisme-socialistiese partij, werden beschuldigd van fraktievorming en kregen een verbod om bij elkaar te komen opgelegd. Het novembernummer van 1978 is de krant over 'Huis- tuin- en keukendepressies'. Een grijs omslag met daarop een vrouw die moe(deeloos) het hoofd in de handen laat rusten. "Achteraf wel jammer, dat grijs", vindt **Henriette** "de krant werd daardoor vrij slecht verkocht. En dat terwijl het toch een heel opgewekt nummer is met de boodschap dat depressies niet aan jezelf liggen, maar maatschappelijk bepaald zijn. Het was een krant waar we echt heel trots op waren, misschien ook wel mede door de 'herontdekking' van het betrekken van vrouwen van 'buiten' bij het maken van een bepaald thema. In dit geval twee vrouwen van de 'Gekkenkrant'." Ook Diana is vol lof over het depressienummer: 'Het was echt mijn krant. Ik was een tijdje depressief geweest en had de vage angst dat het terug zou komen. Dat gevoel van zwakte veranderde door het werken aan deze krant in kracht.'

-
'Een depressie', aldus de krant, 'is altijd een waarschuwing. Er is iets mis met je leven, er klopt iets niet, En dat er iets niet klopt is o zo logies, Het komt steeds weer neer op een botsing van je rol als vrouw, je vrouwelijke eigenschappen en de kracht in jezelf die zich daartegen verzet,' In een aantal ervaringsstukken wordt beschreven hoe een depressie aanvoelt, vaak als een totale vervreemding, het niet langer mee willen doen, willen horen bij, de bestaande wereld waar je als vrouw tegenaan botst; terwijl je daar dan weer heel eenzaam en verdrietig van kunt worden - een ingeslikt protest dat je in een soort vicieuze cirkel brengt. Die cirkel wordt dan door de bestaande behandelwijzen in stand gehouden middels slaappoeders, kalmerende tabletten of opname in een inrichting: om gek van te worden,

Achterin dit nummer iets over het Landelijk Overleg Vrouwenhuizen, alwaar van gedachten gewisseld is over subsidiëringen door CRM. In eerste instantie leek dat wel handig, maar vanuit Amsterdam rezen er twijfels, Er blijken teveel voorwaarden aan vast te zitten (een uitgebreid onderzoek naar het functioneren bijvoorbeeld) en de ideeën die CRM over inhoud en vorm van emancipatie heeft - over feminisme wordt niet eens gesproken - zijn natuurlijk ook niet bepaald revolutionair, Geen ministeriële vingers in de pap, besloot de huisgroepenvergadering, dan maar geen geld. Maar vrouwenhuizen in den lande dachten er anders over, vaak ook omdat ze het geld nodig hebben om bijvoorbeeld de huur te kunnen betalen, wat voor een kraakpand natuurlijk niet hoeft, Toch blijft het feit, dat alleen de subsidie-aanvraag al zo slopend veel tijd kost omdat je je in allerlei bochten wringt om maar aan de voorwaarden te voldoen, dat er voor feministiese strijd nauwelijks nog energie overblijft.

Het Anti Emancipatie Kommisje-(AEK)-kabaret werd opgericht om te proberen door middel van voorstellingen in de verschillende vrouwenhuizen de discussie

over geld en inkapseling op gang te helpen, Want 'wie heeft er ooit gehoord van een betaalde revolutie?'

Veel andere, nieuwe groepen waren er dit jaar niet meer bijgekomen in het Vrouwenhuis. Het zijn voornamelijk de oude bekenden die op de achterflap van de Vrouwenkrant prijken. De groei en bloei lijkt een beetje tot stilstand gekomen. In de donkere maand december kwam de Vrouwenkrant met het thema 'Gezinsbouw' uit. **Henriette**: "Dat was een idee van Diana, die had in allerlei verschillende woonsituaties gezeten en geconstateerd dat de hele maatschappij is ingesteld op gezinnen, en dus de bouw ook, Ik geloof niet dat ik deze konstatering, die op zich juist is, nu een hele krant waard vond, maar die is wel, zoals de meeste kranten in deze periode, in grote eensgezindheid gemaakt. "

Dat het voor vrouwen vrijwel onmogelijk is te wonen zoals je zou willen valt in dit nummer te lezen, Een aantal vrouwen beschrijven het leven in een eengezinswoning of -flat. Zo is het bijvoorbeeld 'een ramp als je een pak suiker vergeet, want dat betekent dat je opnieuw een half uur aan zware rukwinden wordt blootgesteld, die hier altijd in de open gaten waaien.,', 'Van samenleven is hier geen sprake, ieder gaat eenzaam en alleen haar eigen gang, leeft haar eigen leven.' Andere vrouwen beschrijven wat je tegen zo'n woonsituatie kunt doen: je kunt met anderen gaan wonen, als je dat prettiger vindt, en als je geen huis kunt krijgen, kun je er, voor jezelf of ook voor anderen, ééntje kraken. Er is, zo blijkt uit de krant, al een groep vrouwen die samen een huis hebben gekraakt en dat veel leuker vonden dan kraken met mannen, en die nu met haar allen wonen. En er is een groep van 'achttien enthousiaste vrouwen', die een steungroep zijn gaan vormen om vrouwen die willen gaan kraken bij te staan en om acties te voeren voor een beter huisvestingsbeleid.

In Uit Vrouwenhuis en Vrouwenbeweging staat een enorm artikel over alle Vrouwenkranten die er in Nederland te vinden zijn. Na de oproep in het stromingen-nummer blijken er zevenentwintig te voorschijn gekomen te zijn - tot zelfs in kleine plaatsjes als Nieuwkoop toe. De meeste kranten worden gestencild in een oplage van 150-300; het Nijmeegse 'Vrouwentongen' heeft een oplage van 900. Een mooi overzicht van wat er in alle hoeken en gaten in de vrouwenbeweging gaande is, welke discussies er in Leiden en wat voor acties er in Eindhoven gevoerd worden. Zo gaat de Amersfoortse vrouwenkrant over broodfeminisme en heeft de Rotterdamse vrouwenkrant een verslag over een 17-jarige aanstaande bejaardenverzorgster die niet alleen drie maanden gratis moet werken tijdens haar stage, maar ook nog 'ns 80 gulden toe moet betalen voor een kamer.

Er gebeurde dus van alles, Ook weer binnen de redactie trouwens, Anneke van Duinen en Martje Breedts Bruin stapten er uit. Ze werden 'opgevolgd' door Pauline Harmsen en Els de Waard. Weer twee vrouwen die 'het nog moeten leren' en waarvan nu verwacht werd dat ze twintig uur per week aan de krant besteedden en dat minimaal een jaar - vanwege de continuïteit - en maximaal twee jaar - om dan plaats te maken voor weer een nieuw redactielid. **Diana**: "We gingen er van uit dat de lezeressen gesteund zouden worden in een feministies bewustwordingsproces, als ze lasen over de bewustwording van andere vrouwen. Vrouwen die daar zelf midden in zaten konden daar het beste over schrijven, dat bevorderde de herkenbaarheid en de overtuigingskracht. Nieuwe redactieleden werden hierop geselecteerd."

Dat was dus duidelijk iets nieuws. Niet meer ervaren feministen zoeken, die aan de vrouwen van buitenaf de weg naar de vrouwenbeweging zouden wijzen, maar juist liever degenen aantrekken die zelf óók nergens van weten en die de redactie zouden moeten verlaten zodra, of voordat, ze iets geleerd hadden (twee jaar is immers te kort voor een behoorlijke feministiese opleiding). Joke Smit schreef juist in die tijd verbitterd over al die nieuwe vrouwen die allemaal zelf 'het wiel

weer opnieuw wilden uitvinden' en daarom de ouderen de mond snoeren. Dat had ze dus kennelijk goed gevoeld!

Diana gaat verder: "We kozen tema's uit die aansloten bij onze eigen ervaringen en gevoelens. De eerste avond dat we praatten over een nieuw thema was altijd een brainstorm-avond, waarin we alles inventariseerden wat we rond een onderwerp konden bedenken. Talloze herinneringen diepten we dan op, we onderzochten wat ons dwars zat. We namen ons leven onder de loep, lazen boeken en artikelen en plaatsten alles in feministiese kaders."

Henriette: "Het was een soort verlengstuk van je dagboek. We gaven onszelf opnieuw gestalte. Voor een groot deel had de krant voor ons ook die functie. Het had iets heel intiems. Over de rubriek Uit Vrouwenhuis en Vrouwenbeweging werd vrijwel niet gepraat. Degenen die al wat langer in de redactie zaten hielden zich daar mee bezig. Lidy bijvoorbeeld was daar heel alert op, ik absoluut niet. Ik was begonnen met ervaringsstukjes en later schreef ik ook de inleidingen. Dat vond ik makkelijker dan een theoretisch stuk, het op een rijtje zetten en zo toegankelijk mogelijk maken van de inhoud van de krant."

Begin 1979 verscheen het vijftigste nummer en het jubileum werd gevierd met een hemelsblauw met zilvergrijze omslag met daarop een foto van een verre einder: het thema verliefdheid was aan de orde, voor de meesten waarschijnlijk iets uiterst vreugdevols. Alhoewel? **Henriëtte** denkt daar anders over: "Over verliefdheid hebben we een hele discussie binnen de redactie gehad. Een paar wilden het maatschappelijk maken en dan zei iemand anders weer: onzin, je wordt verliefd en daar kun je niks aan doen, dat overkomt je, daar is feminisme niets over te zeggen. Ikzelf had zoiets van, bestaat het überhaupt wel? Verder maakte het me niks uit, konden de conclusies me niet zoveel schelen. Maar ik denk wel dat het een voorloper was van de discussie over heteroseksualiteit."

Vanaf dat moment werd het, althans voor de meeste redactieleden zelf, allemaal wat serieuzer en met wat meer stellingname. De thema's die op 'verliefdheid' volgen zijn ook wat konkreter, zoals 'abortus' in maart en 'seksueel geweld' in april, kranten gemaakt in samenwerking met vrouwen van resp. Wij Vrouwen Eisen en Vrouwen Tegen Seksueel Geweld. Dit alles gevolgd door een krant over gedwongen heteroseksualiteit, waarmee de he-ho discussie ook deze redactie heeft bereikt.

Henriëtte over het nummer over seksueel geweld: "Ik weet nog dat ik dat heel moeilijk vond, een beetje bedreigend, je kon niet meer zo luchtig, zo argeloos doen. Bij een krant als 'Uiterlijk' kun je nog zeggen, maak je niet zo druk. Dat kon hierbij niet, je zat bij de wortels. De vijandschap tussen mannen en vrouwen, de vrouwenhaat werd duidelijker. Bij 'Mishandeling' (nr. 41) was dat ook wel zo, maar daarbij kon ik mezelf nog voorhouden dat het om een beperkte groep ging, dat het mij niet zou overkomen. Bij seksueel geweld kon dat niet, dat is iets wat voor iedereen geldt. Bovendien werd me toen steeds duidelijker dat veranderingen helemaal niet zo snel gerealiseerd kunnen worden. De bewustwording gaf geen opluchting meer maar het tegendeel; het werd er alleen maar moeilijker mee."

Toch is het allemaal niet echt nieuw, wat er in deze krant geschreven wordt, al blijven verkrachting en mishandeling altijd schokkend en pijnlijk. Maar de strijdbaarheid, de noodzaak voor vrouwen om niet langer onderdrukt lijdzaam te blijven staan of toekijken, maar daadwerkelijk terug te vechten (in letterlijke en figuurlijke zin) spreekt uit een groot aantal stukjes. Verder een artikel waarin nog 'ns duidelijk gemaakt wordt dat 'geld en geweld' alles met elkaar te maken hebben - dat vrouwen seksueel onderdrukt kunnen worden wordt bepaald door de economische machtspositie van mannen. Misschien is dat laatste wat de (toenmalige) redactieleden alsmaar bedoelen als ze praten over 'het duidelijker stelling nemen' van de Vrouwenkrant in deze periode. Ze komen er weer wat duidelijker

voor uit dat vrouwen onderdrukt worden door mannen, in plaats van door iets 'vaags' als 'het systeem' of 'anderen'.

Pauline: "Het was toen ook voor het eerst dat er iemand uit de redactie vertrok omdat ze het niet eens was met het beleid. Ze vond dat we teveel de kant van de mannenhaat uitgingen. Nou waren de meesten van ons wel hetero, maar tot dan toe hadden we het nooit zo over mannen gehad. Wel herinner ik me van de verliefdheidskrant, dat we gesprekken hadden over of je misschien maar helemaal niet meer verliefd moest worden, al is daarvan in die krant nog niet zoveel terug te vinden. En na de krant over seksueel geweld, dat was echt een slopende vergadering, moest er besloten worden welk thema de volgende krant zou hebben - we aarzelden tussen zwangerschap of gedwongen heteroseksualiteit. Dat laatste speelde echt heel erg voor een aantal van ons, was een probleem; twee, drie dagen in de week bezig met de Vrouwenkrant en dan 's avonds bij je vriendje in bed. Dat was een beetje raar."

De krant over gedwongen heteroseksualiteit zou eigenlijk beter 'ontwenning' kunnen heten, want dat is het sleutelwoord in bijna alle verhalen. 'Elke dag is een ontwenningsskuur, terug naar het nulpunt. Met een vriendin vrijen, heel voorzichtig', aldus één schrijfster. En: 'Ik heb nog zoveel af te breken aan manieren van denken, voelen, reageren. Met het gevolg dat ik soms helemaal niet meer weet wie ik ben. Raak in de war van vrouwen om me heen.' Bijna op elke bladzij is ook een citaat te vinden uit Verena Stefan's roman 'ontwenning', die volgens Pauline door een groot deel van de redactie werd verslonden. **Pauline:** "Net als Stefan hadden we het er alsmaar over hoe moeilijk het was om van je heterokonditionering af te komen. Dat was een moeizaam en vooral een heel langdurig proces, vol met voetangels en klemmen. Alle discussies gingen over hoe hetero we waren, tot in het diepst van onze ziel. Twee vrouwen van de krant waren op elkaar verliefd, al sinds het verliefdheidsnummer. Maar het werd alsmaar niets en dat vonden we heel gewoon. En zij ook. Want ja, daar zat de heteroseksualiteit tussen." Pauline is ook het meisje links op de voorkant van de krant over gedwongen heteroseksualiteit, waarop ze verliefd kijkt naar een ander meisje. Een lief en hoopvol plaatje. **Pauline** daarover: "Ja, dat was een echte Vrouwenkrantliefde. Ik was verliefd geworden op een meisje met wie ik samen een stukje had geschreven voor het nummer over seksueel geweld. Zij schreef met hele grote letters op kleine papiertjes en ik schreef daar dan van alles tussen. Toen kwam die krant over gedwongen heteroseksualiteit, en we raakten in een soort euforie. Zij had het uitgemaakt met haar vriendje en dat kwam ze heel blij op de krant vertellen, heel entoesiast. Dat vond ik zo leuk, dat ik een kadootje meenam naar de krant en dat aan haar gaf. Toen bedachten we ook dat we samen naar het park wilden en op de foto voor de krant, dat leek me enig. Dus liepen wij giechelend door het park, met de fotografe achter ons aan, die nog steeds bij haar vriendje zat en het allemaal helemaal niet zo leuk vond en wou dat het maar voorbij was. Die foto was echt het hoogtepunt van onze relatie. Daarna ging het snel bergafwaarts; ik keek wel telkens verlangend naar haar raam als ik 's avonds laat door de straat fietste waar ze woonde, maar dat leidde nergens toe; ik viel alleen maar van mijn fiets want het was daar opgebroken. Daarna ging ze een tijdje weg en kwam er voor haar ook weer een vriendje bij kijken dus toen was het snel afgelopen."

Nummer 53 was een krant met vooral persoonlijke, redactionele gevolgen. Drie nieuwe vrouwen - Emma van Lohuizen, Connie Franssen (had al eerder een jaar in de redactie gezeten) en Heleen Buys, gingen vooralsnog opgewekt mee in het proces dat iedereen zelf 'radikalisering' noemde. Voor drie anderen werd het min of meer te gortig, Johanna de Haan, en later Muriel Agsterribbe en Noor Bos, vertrokken. En ook voor Henriëtte Bonarius was het hele gebeuren niet zo feestelijk als de inleiding ('eindelijk besloten we de al jaren bestaande twijfels onder

ogen te zien, eindelijk de al jaren bestaande relaties met man/vriend verbroken!') ons doet vermoeden. Zij bewaart aan deze krant geen beste herinneringen. Voor haar was het leuke er toen wel helemaal af. **Henriette**: "Ik heb ontzettend veel nagedacht over die krant. En ik denk nu dat ik weet wat ik er zo slecht aan vond - de tegenstrijdigheden die er niet in mochten. Het argument daarvoor was dat er in de maatschappij al genoeg nadruk op de andere kant lag, en dat de Vrouwenkrant dus best tegen de heteronorm aan mocht trappen, maar ik vond dat ekskuus niet goed, ik vond dat er te makkelijk over gedaan werd. Het persoonlijke is politiek werd in deze krant wel op een heel speciale manier aangezwengeld." Het is inderdaad zo dat je van sommige redactieleden hun hele levensloop kunt lezen in de ervaringsstukken, die nu bol kwamen te staan van twijfels en identiteitsproblemen. Het identiteitsconflict was vanaf dat moment niet meer uit de Vrouwenkrant weg te denken en ook nu nog, na al die jaren, raken Diana en Pauline er niet over uitgepraat. **Pauline**: "De meesten waren na een paar maanden weer terug bij hun vriendje of kregen na een tijdje een andere vriend. Maar een paar hebben het toch volgehouden. Toch wás die krant heel belangrijk voor ons, we namen beslissingen en we veranderden iets aan ons persoonlijk leven, we schoven dingen waar we al lang over nagedacht hadden niet langer voor ons uit. En voor een aantal van ons hield de scheiding tussen persoonlijk leven en vrouwenbeweging op met te bestaan, of hij werd in elk geval minder absoluut." **Diana** schrijft daarover: "Aankankelijk was mijn leven sterk gespleten. Wat feministies was speelde zich binnen het Vrouwenhuis af, de rest erbuiten. Redactieleden kwamen zelden bij elkaar over de vloer. Die gespletenheid loste zich pas op nadat ik vrijwel alle activiteiten buiten het Vrouwenhuis had afgebroken (ik stapte uit de kraakbeweging en werd werkloos). Sinds het zomernummer van 1978 zaten we met een groep vrouwen in de redactie die vrijwel allemaal rond dezelfde tijd waren binnengekomen. De ontwikkeling die ik doormaakte gold voor meer redactieleden. Onze levens raakten steeds meer verweven met de Vrouwenkrant, we raakten zelfs zozeer vergroeid dat haar en onze ontwikkeling één leek te zijn geworden. Doordat we steeds duidelijker stelling gingen nemen ontstond voor ons persoonlijk de noodzaak om nog duidelijker konsekwenties te trekken, en de laatste banden met alles dat niet feministies was te verbreken. Dat ervoeren we als onontkoombaar, maar dan in positieve zin, als vanzelfsprekend en wenselijk. Daarom kon het zowel gekonstrueerd zijn als ook integer dat we met velen tegelijk de banden met mannen verbraken en verliefd werden op een vrouw. Het was onze persoonlijke zelfstandige keus, maar we vonden ook dat het feminisme dat van ons eiste."

De redactie ontving een stroom van reacties op het heteroseksualiteitsnummer. Op zich natuurlijk niet zo verwonderlijk, gezien de mate waarin ze er zelf allemaal mee bezig waren. En waarom zou de redactie zich onderscheiden van andere vrouwen en de vrouwelijke eigenschap om relaties tot de bron voor wat voor inspiratie dan ook te maken? De meeste schrijfsters waren diep verontwaardigd. 'De Vrouwenkrant had ze laten vallen, had de wet voor willen schrijven, was niet solidair geweest met hetero-gevoelens, had vrouwen iets opgelegd, etc.', aldus Pauline die zich een positieve reactie niet meer kan herinneren. En de brieven zelf zijn ook nog zoek, want de redactie hield er het merkwaardige beleid op na om ingezonden brieven niet te plaatsen. Maar - 'beantwoord werden ze wel, al werd het soms wel eens vergeten.' De redactie had ook heel wat anders aan haar hoofd, zo valt te lezen in de inleiding van het zomernummer van '79, dat over Strategieën moet gaan. 'Het is vrijdagavond, maandag moet de krant naar de drukker. Nog twintig bladzijden te lay-outen, terwijl we nu dus op een gemiddelde van vier per dag zitten... Twee van ons zijn al ingestort, vijf vrouwen verliefd dus daar valt ook nauwelijks mee te werken. Waarom zijn we hier in gotsnaam mee begonnen??' (Kan de redactie van ellende niet meer spellen, of heeft zij, mèt

haar seksuele voorkeur, ook haar spelling veranderd?).

Het is duidelijk, hier is een uitgeputte en vertwijfelde groep vrouwen aan het woord, die verder vermeldt dat zij uren heeft gediskussieerd, geouwehoerd, ruzie heeft gemaakt, en geprobeerd heeft om wakker te blijven 'om het nog te kunnen volgen' en die aan het einde van de inleiding met haar laatste krachten nog angstig waarschuwt: 'Probeer niet een opdringen van de juiste lijn eruit te proeven'. Zeker wat dat laatste betreft verschilt dit nummer helemaal niet zoveel met hoe de vorige redactie dit soort kranten maakte. In '78 bood zij op een zeer ruim presentieerblad aan wat voor groepen en stromingen er allemaal waren; in feite gebeurt in deze krant hetzelfde, maar dan aan de hand van een aantal onderwerpen, of zeg maar 'hete hangijzers'. En zo wordt er geschreven over de wel of niet gesubsidieerde revolutie, over on- en betaald feminisme, vrouwen binnen en buiten mannenland, over de media, vrouwenstudies en zelfhulp, maar ook over verschillende aktievormen, variërend van de Engelse suffragettes die in hongerstaking gingen, tot de 'Verschrikkelijke Sneeuwvrouw' die met bakstenen het bestaan van porno-shops onveilig maakt.

Voor een deel zijn het oude discussies die weer van stal gehaald worden, en die weer, al dan niet in dezelfde bewoordingen, worden voorgedragen. Over de FORT bijvoorbeeld: mag dat nou wel of mag dat niet of mag het met mate? Zo mag een zeer vasthoudend iemand die 2 1/2 jaar lang geprobeerd heeft om in het Vrouwenhuis een assertiviteitstraining te beginnen maar telkens weer door de huisvergadering werd tegengehouden, nog eens komen vertellen waarom ze het niet met de daar genomen beslissing eens is. Anderen vertellen weer waarom ze wel, niet, misschien, onder voorbehoud, in mannenland willen werken. Wat **Henriëtte** betreft was deze krant een verslechtering: "Ik kon me voorstellen dat je lesbies was of niet-lesbies, ik kon me voorstellen dat je lesbies-zijn proklameerde. Dat was allebei niet verre van me. Ik kon me ook inleven in de bezwaren tegen betaald feminisme. Ik vond het prima om bedenkingen te hebben. Maar waar ik bezwaar tegen had was het feit dat er ineens een norm bleek te zijn. Het één was feministies, het ander niet. En ik vond de meeste stukken intolerant en niet konstruktief. Ik wil liever vóór iets argumenteren dan tegen iets, en in de krant werd alleen maar 'tegen' geroepen. En ik vond ook dat degenen die tegen dit en tegen dat waren, vaak geen goeie argumenten hadden." Henriëtte bewaart dan ook aan dit nummer geen beste herinneringen: 'Iedereen was afgeknapt', zegt ze. 'Ik heb hele middagen in mijn eentje staan te lay-outen, en dan nog aan hele slechte stukken. Het was allemaal niet doordacht. De beste stukken waren nog die waarin niet gekankerd werd op andere groepen, zoals bijvoorbeeld dat media-stuk.'

Inderdaad was feminisme en de media een van de belangrijkste discussieonderwerpen van die zomer. Niet alleen in de Vrouwenkrant, ook binnen het Vrouwenhuis wordt naar aanleiding van de zojuist verschenen *Mediamangel* van de Strijdijsers - onstuimig gediskussieerd over de vraag of de vrouwenbeweging nu wel of niet iets te zoeken heeft bij de kapitalistische en patriarchale media, die alles wat zij te zeggen heeft verdraaien, afzwakken of helemaal maar weglaten. Een groot aantal vrouwen vindt, met de Strijdijsers, dat er niet langer meegewerkt moet worden aan de 'officiële' media en dat alles wat zij te vertellen hebben voortaan maar bekend gemaakt moet worden via haar eigen kanalen, waar dan de Vrouwenkrant er één van is.

Niet iedereen hield zich echter aan deze nieuwe principes, wat weer veel opwindend opleverde, met een klimax op het moment dat twee vrouwen een interview afstonden aan de Telegraaf over hoge hakken, kokerrokken en de nieuwe vrouwelijkheid. Wat een vuile handen werden daarmee gemaakt! De Strijdijsers ronden dit punt af door met het Anti-wegwerpvrouw-komitee in het najaar van '79 in alle kranten te verschijnen met een schitterende slogan tegen D '66 dat de ali-

mentatie wilde afschaffen: 'Redelijk rijke mannen die op een redelijk goedkope manier hun vrouw kwijt willen raken'.

Dat journalistiek onfatsoen trouwens niet het monopolie van de mannenmedia is blijkt juist uit het mediastuk. Dat geeft namelijk wel een samenvatting van de ideeën van de Strijdijzers, maar vermeldt noch hun naam, noch het boek dat ze aan het schrijven waren - waarvan iedereen in het Vrouwenhuis op de hoogte was, ook de redactie. Dat de Strijdijzers tegen deze ideeëndiefstal (de schrijfster van het artikel zat bij de Strijdijzers) protesteerden en tenslotte de schrijfster uit de groep zetten, maakte geen indruk. De redactie vond - volgens Pauline - dat ideeën nu eenmaal kollektief bezit hoorden te zijn. En ze namen het gewoon op, alsof ze het zelf bedacht hadden.

De Vrouwenkrantredactie - misschien nu iets meer dan een tijdje terug, betrokken bij dit soort spanningen en sensaties - verjongde zich weer na de zomer, en maakte in september/oktober een dubbelnummer over 'meiden' en over 'vakantie'. De boodschap van het vakantiegedeelte is simpel: van je onderdrukking kun je nooit vakantie nemen, net zomin als van de strijd ertegen, het is allemaal maar schijnvrijheid. Over vrouwenkampen wordt de lezeres (traditiegetrouw) van twee kanten geïnformeerd. Ontboezemingen in de sfeer van 'Ik bloei open/voel mezelf groeien en sterker worden (...) emoties komen los/hoge bergen, diepe dalen'. of 'Mijn gevoel is daar in Foudgum begonnen. Het houdt niet meer op.' Daartegenover: 'Het werd mij al gauw duidelijk dat er van een rustige ontspannen vakantie weinig terecht zou komen. Er werd zeer veel gediskussieerd, voornamelijk over allerlei soorten relaties of over de spanningen die in de groep ontstaan waren. Dit leidde tot zeer emotionele toestanden waardoor de sfeer zo nu en dan te snijden was.' 'Het gevoel nam een ontzettend belangrijke plaats in. Als je er niet in mee ging, was je meteen gebrandmerkt als een koel, zakelijk en rationeel iemand, die nog geen manier gevonden had om met haar emoties om te gaan. Ik kreeg ook het idee dat hoe meer gevoel je ten toon spreidde, des te beter het was. Er is in het kamp nauwelijks over ideologische kwesties gepraat.'

De krant over meiden heeft een andere toon. Want het was een Meidenkrant - dat stond ook op de omslag - en moest ook bestemd zijn voor en gelezen kunnen worden door meiden. De redactie dacht blijkbaar dat meiden de andere Vrouwenkranten vast niet konden lezen en deed dus verwoede pogingen om in een andere taal te schrijven. 'Na de tweede wereldoorlog werd er door iedereen hard gewerkt aan de opbouw van het land. In Europa en Amerika nam de welvaart zó toe dat iedereen genoeg te eten en te drinken kreeg,' En het artikel 'Een bepaalde toekomst' heeft een rekord aan verkleinwoorden in zich en veel tobberige didaktiek: 'Het is duidelijk dat daar een degelijke training en omvorming voor nodig is (konditionering met een moeilijk woord of socialisatie) en die begint al als je nog maar een bebietje bent. 'Mammie is dag en nacht bezig, maar alles wat pappie doet vindt ze belangrijker.' Dit is ekstra komies, omdat de redactie in de inleiding van de Meidenkrant onthult, dat veel van hen zelf eigenlijk nog heel jong zijn en dus eigenlijk over zich zelf schrijven. Enfin, ze hebben het maar weer eens duidelijk uitgelegd: de onderdrukking begint al vanaf de wieg en 13 jaar is de cruciale leeftijd die beslissend is voor je verdere leven.

Uit Vrouwenhuis en Vrouwenbeweging buitenlands nieuws, In nr. 52 werd geschreven over een protestactie van vrouwen in Iran tegen de opkomende islam en in dit nummer over vrouwen in Turkije die een vierdaagse mars naar Ankara gehouden hebben om te protesteren tegen het verbod op alle activiteiten van de IKD, de progressieve vrouwenvereniging, Hoewel de (reeds gesloten) IKD-kantoren er niet door geopend zijn 'is het de vrouwen gelukt om zich vier dagen lang openlijk te manifesteren tegen het opkomend fascisme.'

Uit het Vrouwenhuis twee protestbrieven van de - zo lijkt het langzamerhand - vijf enige actieve groepen, De Bonte Was, de Strijdijsers, de AEK-groep, Vrouwen Tegen Seksueel Geweld en de Vrouwenkrant hebben zich kwaad gemaakt over het Melkwegfestival met name omdat het tegen betaling, met te hoge toegangsprijzen en ook toegankelijk voor mannen, plaatsvindt. Een andere protestbrief is gericht aan de Haagse Post. Daarin heeft een artikel gestaan waarin met een soort wellust de meest gruwelijke gewelddadigheden tegen vrouwen werden beschreven met als konklusie dat de mishandelde vrouwen er emotioneel niet buiten zouden kunnen en de mannen die slaan er 'niks aan kunnen doen'.

Pauline: "Een aantal van ons waren na het zomernummer wel meer betrokken geraakt bij de akties en initiatieven van andere groepen in het Vrouwenhuis en de beweging. We wilden daar ook wel meer aandacht aan besteden in de Vrouwenkrant maar ik denk dat we niet wisten hoe. We hielden vast aan dezelfde werkwijze, en die was nogal arbeidsintensief, ook doordat we alles zo persoonlijk opvatten. Opvattingen bezàt je, die waren van je eigen unieke zelf, dat was je persónlijke bewustwording. Het was in die tijd ook dat we weer redaktieleden erbij zochten en je dan dàcht dat je met bondgenootjes aankwam ter ondersteuning van jouw specifieke feministiese stroming, maar in feite berustte dat gewoon op persoonlijke voorkeuren. We wilden dus wel van alles, maar we konden het niet. Ik heb toen nog wel het plan bedacht voor een soort steungroep-Vrouwenkrant. Daar zouden dan verschillende vrouwen uit een aantal actieve groepen in moeten zitten, die ons zouden helpen met de uitbreiding van 'Uit Vrouwenhuis en Vrouwenbeweging', zodat daar meer aktie en diskussie in zou komen. Omdat we dat weer heel pluriform aan wilden pakken, ontaardde dat in vreselijk gekibbel over wie daar dan in moesten zitten, de één wou dan wel iemand van de FORT of zo, en de ander niet, maar ik geloof dat we het vooral alsmaar hadden over 'het beleid uit handen geven', en dat we bang waren dat wij de tiepen plakvrouwen zouden worden van de vrouwen die allerlei briljants zouden bedenken, en dat laatste wilden we uiteraard liever zèlf."

Wat hiervan zichtbaar is zijn de wisselende namen in het kolofon (zo zijn Connie Franssen en Emma van Lohuizen verdwenen uit de redaktie en Francis de Haan en Titia Jansen - een poosje - en Ilona Scharree - een blijvertje - erbij gekomen), en de temanummers die gewoon blijven komen. Zo is het justitienummer (58) een hele degelijke krant, gemaakt in samenwerking met de Solidariteitsgroep vrouwelijke gevangenen en vrouwen van het Klachtenburo Politieoptreden. Vooral het hoofdstuk over de Bijlmerbajes is heel uitgebreid en schetst in ervaringen van vrouwelijke gevangenen een aantal wantoestanden en ook een beeld van het beleid en hoe vrouwonderdrukkend dat is. De gevangenen moeten voorbereid worden op de terugkeer in het maatschappelijk leven. 'Er bestaat kennelijk al een bepaald beeld van hoe die gevangene in het maatschappelijk leven moet funktionieren, anders kan je haar daar niet op voorbereiden'. Dat gebeurt dan bijvoorbeeld door allerlei verplichte huishoudelijke werkjes. 'Binnen de gevangenis leeft dus het idee dat de vrouw die haar rol aanvaardt passief, vriendelijk en verzorgend is, dus niet crimineel. De resocialisatie is er dus op gericht, om vrouwen aan te passen aan maatschappelijk aanvaardbaar gedrag. Dat vrouwen juist tot crimineel gedrag zijn gekomen omdat ze zich bewust of onbewust verzetten tegen hun rol, en de gevolgen van die rol in hun dagelijks leven, dat wordt dus "even" over het hoofd gezien. Vrouwen die onafhankelijk en sterk worden, zouden orde en rust in de gevangenis wel eens kunnen verstoren en dat is wel het allerlaatste wat de direktie wil.' De gevangenis is trouwens niet het belangrijkste middel om vrouwen uit te schakelen. Vrouwen worden immers veel vaker dan mannen 'ter beschikking van de regering gesteld' en in een inrichting geplaatst. Als vrouwen crimineel handelen zijn ze gek en niet verantwoordelijk te stellen voor hun daden; ze krijgen dan op deze manier levenslang.

Na deze krant, waar je echt een 'kluif' aan hebt, volgt 'moederschap'. De redactie begint met de mededeling dat alle vrouwen moeders zijn. Dat is wel een enigszins neerdrukkende gedachte voor iemand die geen kind heeft: je kunt er blijkbaar niet aan ontsnappen. Een aantal vrouwen komt aan het woord die terugblikken op hun moederschap. 'Ik ben de jaren doorgekomen met veel verbieden, ruzies beslechten, het gezellig maken', schrijft iemand. En een andere moeder: 'Ja, wat te zeggen van een groot gezin? Omdat ik meestal goede huishoudelijke hulp kon krijgen, heb ik het volgehouden. Ik vond het organiseren best leuk. Ik nam ook wel eens de benen en niet alleen om boodschappen te doen.' Veel aandacht is er voor het Bewust Ongehuwd Moederschap, waarover voor- en tegenstanders aan het woord komen. En ook is er iemand die vrouwen aanraadt om eerst eens, net als zij, een jaartje voor kinderen te gaan helpen zorgen: zijzelf was toen voorgoed van elke wens om een kind te hebben genezen. 'Ik had mijn werk, was actief in de vrouwenbeweging, en dat wou ik beide zo houden. Daar kon helemaal geen moederschap meer bij! Die ene dag in de week van half 9 tot half 9 putte me meer uit dan wat ik verder ook deed.'

Pauline: "Ja, die over moederschap was weer een leuke krant, met van alles wat. Een aantal van onze eigen moeders hebben toen hun ervaringen opgeschreven. We hadden ook veel discussies in de redactie, vooral over of je wel mocht stellen dat vrouwen maar beter geen kinderen kunnen krijgen. Dat vonden we toch een beetje eng. Niet dat we zelf kinderen wouen, maar wat niet was, kon toch nog komen, dat zat toch heel diep in jezelf, het verlangen naar een kind. En als we 35 zouden worden, zou het te laat zijn om dáár iets mee te doen. Maar het grappige is dat ik, toen die krant eenmaal af was, nou helemaal nooit meer daarover gepeinsd heb."

Het nieuwe jaar begon met een nummer over 'prostitutie', 'nadat we het einde-loos voor ons uitgeschoven hadden', aldus de inleiding. Want hoe pak je het aan om een krant over prostitutie te schrijven? De meeste vrouwen kennen geen prostitutees en als ze ze leren kennen bestaat er over en weer wantrouwen. Toch is het een van de beste kranten uit die tijd geworden, vindt **Henriëtte**, die er dan ook met veel plezier aan heeft gewerkt: "Het was de eerste keer dat er uitgebreid aandacht werd besteed aan zo'n prekair onderwerp. En met Violet erbij, een vrouw uit het vak, werd het allemaal veel steviger, zij heeft er in feite voor gezorgd dat niet de voor de hand liggende versie "prostitutie is slecht" in de krant kwam, maar dat we vanuit het standpunt van de prostitutees, van binnenuit, schreven."

'Wij zijn verontwaardigd, dat prostitutees wel belasting moeten betalen, maar geen sociale zekerheden hebben. Wij zijn verontwaardigd dat de maatschappij wel neerkijkt op prostitutees, maar het toch wel nuttig vindt dat ze bestaan', aldus de inleiding. 'Staat prostitutie ver van ons bed?' vraagt de redactie zich af. 'Net zo ver als alle andere zaken in de mannenmaatschappij die vrouwen onderdrukken, uitbuiten.' En: 'De hele maatschappij is zo ingericht, dat er voor vrouwen alleen plaats is, als zij ten dienste van mannen staan. (...) Of je er dan al of niet geld voor vraagt, is dan misschien niet eens meer zo'n groot verschil.' Prachtig is het interview 'Ik zou er geen geld voor uitgeven', waarin aan een hoer de vraag gesteld wordt of zij zich kan voorstellen dat ze 'met 25 gulden naar een man toe zou gaan'. Nee: 'Dat is voor mij onbegrijpelijk. Ik zou toch denken: ik had er liever iets anders voor gehad.'

Er staan meer mooie interviews en ervaringen in, ('veel last van m'n beroep heb ik niet, behalve dat ik als ik thuis ben, bijna nooit vrije tijd heb') en achterin wordt verslag gedaan van hoerenakties in Frankrijk en Engeland.

Voor **Henriëtte** was deze krant de laatste. Waarom ze toch al die tijd bij de krant gebleven is, hoewel ze het er steeds minder prettig vond en, zoals ze zelf zegt, blij was dat ze wegging? 'Ik denk dat het een soort kalvinisties plichtsbesef was,

je gaat niet weg als het moeilijk wordt, en ook, je moet je twee jaar volmaken. Nou, na twee jaar was ik ook wel op, ook zonder die regel wel.'

De 'achterblijfsters' ploeterden verder en maakten in maart een krant over 'Werk'. Globaal genomen hebben de stukken die daarin staan twee verschillende visies op werk. Sommige schrijfsters vinden het prettig om betaald werk te hebben, zoals de vrouw die samen met een vriendin een reisburo drijft: 'Ik heb nu het gevoel dat mijn blik weer ruimer geworden is. Je komt onder de mensen. Je hoort meer wat er op de wereld gebeurt. Je krijgt een hoop kennissen. Ik vind het ook heel belangrijk dat ik mijn eigen geld verdien en een eigen bankrekening heb.' En iemand anders die als werkster in een buurthuis werkt: 'Dit is het goeie werk voor mij, hier ben ik op ingesteld. Ik vind het leuk om in een buurthuis te werken. Je hoort erbij, je werk moet gedaan worden, anders kan de boel niet draaien. Je hebt contact met de mensen, ze zijn blij dat je de ruimte voor ze schoonmaakt.' Andere ervaringsverhalen leggen het aksent op het onderdrukkende van betaald werk, vooral voor vrouwen. Eén vrouw kreeg al bij het solliciteren moeilijkheden, iemand anders probeerde op het werk het seksisme van haar mannelijke collega's aan de kaak te stellen. Tevergeefs: 'want het waren toch gewone grapjes, net als grapjes over Surinamers en Belgen (...) de andere vrouwen in het team vonden het ook leuk, dus dat was het bewijs dat er iets aan mij mankeerde. Wij vrouwen konden toch ook grapjes over de mannen maken?' Sommige vrouwen kiezen er dan ook voor om niet te werken: één schrijfster vindt dat betaald werk juist vrouwelijke eigenschappen als passiviteit, volgzaamheid en gespletenheid bevordert en al je creativiteit en je energie die je juist zo hard nodig hebt om je eigen onderdrukking te bestrijden, doodt. 'Voor mij houdt dat in dat ik niet betaald werk zoek, dat ik nu "werkvrij" ben, dat ik mijn ongericht verzet op scholen nu snap en steeds meer mijn verzet nu kan richten. (...) Betaald werk zou mij juist in die hele vervreemding duwen.'

Dat er in deze Vrouwenkrant over werk geschreven werd, was niet toevallig. 'Vrouwen Eisen Betaald Werk' was namelijk het thema van 8 maart 1980, de internationale vrouwendag en daar was nogal wat om te doen geweest, zodat ook de Vrouwenkrant vond dat ze er niet meer omheen kon. In de rubriek 'Uit Vrouwenhuis en Vrouwenbeweging' staan dan ook twee artikelen, waarvan er een de eis van het 8 maart comité ondersteunt ('Waarom ik wel meeloop', heet het), en het ander geschreven is door een groepje vrouwen dat zich de WWV noemt (Wij Werkloze Vrouwen). In dit stuk vertellen zij wat zij tegen hebben op de organisatie van 8 maart rondom de eis 'betaald werk voor vrouwen'. 'Wij onderschrijven het belang van financiële onafhankelijkheid voor de vrouw, maar dit hoeft niet verbonden te worden aan de roep om betaald werk. Door zonder meer betaald werk te eisen wordt voorbijgegaan dat uiteindelijk al het werk binnen het kapitalistische systeem erop gericht is winst te produceren voor die geldzakken van de bazen.' Het artikel noemt een aantal bezwaren die er aan reformistische en/of sociaal-ekonomiese eisen kleven en besluit met de vraag of er met deze ene demonstratie niet een beetje te weinig feministiese strijdbaarheid getoond zal worden. Het redaktielid dat hierop reageerde benadrukt het belang van financiële onafhankelijkheid en vindt de WWVsters ronduit elitair omdat ze roepen dat ze niet willen werken. 'Vrouwen, die bewust voor werkloosheid kiezen, kunnen dat alleen bij gratie van het feit dat ze keuzes kunnen maken, genoeg uitkering krijgen en geen kinderen hebben om voor te zorgen. Bewust werkloos als strategie kiezen is in feite puur cynisme ten opzichte van al die duizenden vrouwen die geen werk krijgen of worden ontslagen. Daar komt nog bij dat het volledig in de kaart speelt van de mannenmaatschappij, die er allang op uit is om vrouwen zover te krijgen, dat ze van hun lot een keuze maken.'

De strijd die in de kolommen van de Vrouwenkrant werd gevoerd was een neer-

slag van de strijd die elders in het huis en in het 8 maart komitee was losgebarsten. Er waren ruzies, er werden leuzen op de muren van het Vrouwenhuis geschreven met weinig verheffende kreten als '8 maart komitee door de plee', er gonsde van alles, vriendenschappen werden verbroken of juist aangegaan. Het leek of zich een definitieve breuk aan het voltrekken was tussen socialisten en anarcho-liberalen. Zelfs de koude oorlog speelde mee: een opschrift op de deur waarschuwde voor een kommunistiese machtsovername. Een verwarrende toestand, omdat de twee groepen ruziënde vrouwen een heel spectrum van politieke en economische opvattingen aan het opsplitsen waren: zoals de dreiging dat de mannelijke vakbonden en linkse partijen in de crisis de uitkeringstrekkers zouden laten vallen (de koppeling van lonen en sociale uitkeringen opgeven); de voortdurende maatschappelijke druk op uitkeringstrekkers omdat ze zouden parasiteren; het verschijnsel dat vrouwen pijlsnel uit het arbeidsproces verwijderd werden; de pogingen van de NVB-vrouwen om steun te zoeken in het Vrouwenhuis voor een uitbreiding van het feminisme binnen de CPN; de pogingen van de vernieuwers binnen de CPN om door de 'destalinisatie' het isolement binnen links te overwinnen; de trends in de kraak- en kernenergiebeweging tot de 'grote weigering' van alles wat met deze maatschappij te maken had, van werk tot stemmen, en de vrees voor isolement en sektarisme van anderen in dezelfde bewegingen; en het generatieconflict in het Vrouwenhuis. Hele verschillende problemen dus, gepolariseerd door de brandende wens van al die jonge vrouwen die de banden met mannen verbroken hadden en daardoor hun voor de hand liggende mogelijkheden op inkomen en status opgegeven hadden om dan tenminste bij de Radikaalste Groep te horen. Twee jaar later voerden anarca's en links-radikalen gezusterlijk actie voor Mies Minima: maar nu was samenwerking onmogelijk. Lidy en Diana (de WWV-stroming) vertrokken en een maand later Els ook, zij vond het allemaal te tijdrovend. De krant ging door met de vrouwen die nog restten en de nieuwe gezichten van Carin en Irene er bij en Pauline Vos, die onder de naam Pol een blijvertje zou worden.

Diana heeft achteraf heel uitgebreid geschreven hoe de Vrouwenkrant zich in haar ogen in die twee jaren ontwikkeld had. Een paar fragmenten: 'De Vrouwenkrant heeft altijd de pretentie gehad uit te gaan van de ervaringen van vrouwen. Niet alle ervaringen rondom een bepaald thema konden in de Vrouwenkrant, daar was vrijwel iedereen het over eens. Ik denk dat we ongeveer de helft van alle ongevraagd opgestuurde stukjes terug stuurden. We ontwikkelden een gezamenlijke zeef, waar bepaalde ervaringen doorheen vielen, onberoerd en onbesproken bleven, dat waren de ervaringen die onvoldoende de onderdrukking van vrouwen lieten zien. Niemand stond daar lang bij stil, ruzies onderling kwamen er pas toen we heel expliciet bepaalde ervaringen gingen benoemen als geschreven en ook beleefd uit een vals bewustzijn.' Wat er gebeurde was dat 'de opzet verontwaardiging op te wekken en andere vrouwen mee te nemen in een feministies bewustzijn het steeds minder noodzakelijk maakte genuanceerd te blijven. We schreven ervaringen steeds meer als rechtlijnige gebeurtenissen (tegelijkertijd werden er steeds minder stukjes spontaan opgestuurd), en bedachten theorieën die alles uitputtend zouden verklaren. Wat we eerst nog beschouwden als oninteressant c.q. de uitzondering werd nu ontkend, werd uitgesloten. We gingen er niet meer mee akkoord dat we er geen raad mee wisten, we analyseerden de uitzondering als vals. Bemoeiden we ons eerst niet met mannen, nu benoemden we alle mannen als onderdrukkers. Keerde de redactie zich in het zomernummer van '78 nog af van MVM, omdat zij emancipatie bedreven wat wij geen echt feminisme vonden, nu benoemden we alle emancipatie als anti-feministies, als zoethouder voor vrouwen. In plaats van uit te gaan van de ervaringen van vrouwen, waren we in een beweging terecht gekomen, die de ervaringen vastlegde, ze

zelfs bezwoer. En hierdoor namen we steeds fanatieker stelling. We leefden ons verklaringsmodel meer en meer als een geloof, we schreven een juiste manier van leven voor. We creëerden een sfeer van inzicht, ontmaskering, verontwaardiging, het-gelijk-aan-onze-kant, en zo ook een rechtvaardiging voor dogmatisme. Om weer een beetje te kunnen ademen werd een volgende breuk noodzakelijk, nl. die met het feminisme van de Vrouwenkrant.'

Het lijkt de redactie allemaal niet in de kouwe kleren te gaan zitten, want het aprilnummer begint met de vraag 'nu al moegestreden meisjes? (...) Nu al verlangend naar eindelijk rust en geen gezeur meer aan je kop?' Het is een krant over 'ouder worden', waarin de meeste vrouwen die er in schrijven (zo tussen de 20 en de 30) zich afvragen hoe het zal zijn als ze oud zijn.

Pauline: 'Met 'ouder worden' lukte het ons niet om het onderwerp zo te veralgemeniseren dat het maatschappelijk relevant werd, om het ook voor andere vrouwen iets strijdbars mee te geven. Ik herinner me dat Corrie van Dijk ontzettend hamerde op de armoede van oude vrouwen. Pensioenen, verzekeringen, hoge kosten, dat soort dingen, en dat we dat gewoon verdrongen.' Een paar vrouwen die in deze krant schrijven zijn al wel oud, of in elk geval ouder, en vertellen hoe dat is. 'In de vrouwenbeweging wordt veel gepraat over macht, prestatiemoraal, over het begrip "mooi en aantrekkelijk" te zijn. Daar wordt geprobeerd deze ziekten zoveel mogelijk te ontrafelen en uit te bannen en ons ervan te genezen door andere waarden op een rijtje te zetten. We gaan daardoor anders met elkaar om. Dat maakt het ook zo fijn om met feministen om te gaan en maakt het ouder worden tot een feest.' En een andere vrouw: 'Naast alle schokkende dingen die wij in onze levens hebben gehad lijkt het ouder worden daarmee in vergelijking een luc;htige finale.'

De volgende krant is strijdbaar: 'Gynaekologies handelen' werd gemaakt in samenwerking met de groep vrouwen die een tribunaal en een zwartboek aan het voorbereiden waren tegen de be-mis-handeling van vrouwen door gynaekologen. En zo is deze krant een aanklacht tegen vrouwenartsen die slechte voorlichting geven, die je niet het voorbehoedmiddel voorschrijven dat je wilt, die vaginisme bestrijden met operaties, fouten maken bij sterilisaties en amper antwoord geven op wat voor vragen je ook stelt. De oplossing die daarvoor aangedragen wordt, is: gynaekologie terug in vrouwenhanden - zelfhulpgroepen en vrouwengezondheidscentra, waarvan er in Amsterdam-Oost al een is. Voorts wordt vrouwen aangeraden om niet alleen naar de dokter te gaan maar met een vriendin en ervaringen uit te wisselen met andere vrouwen. **Pol** herinnert zich deze krant nog heel goed: 'Ik vond dat de nadruk teveel was komen te liggen op dat vrouwen alles zelf moesten doen. Dus in de inleiding schreef ik toen dat je je toch niet moest laten weerhouden om naar een gynaekoloog te gaan als je vond dat dat nodig was. Ik verwachtte een storm van protest, gezien de discussies zoals die tot dan toe verlopen waren, maar die kwam niet. Er werd überhaupt niet op gereageerd. Ik denk dat dat typerend voor die periode is. We zeiden nooit tegen iemand dat ze een bepaald stuk niet mocht schrijven of dat ze slecht schreef.'

De krant was niet altijd even zakelijk in haar behandeling van andervrouws stukken. **Pauline:** 'Ja, het gebeurde nog wel eens dat we stukjes weglieten. Dat was trouwens al een oude gewoonte. Als je iets niet goed vond of ook wel als een stuk niet op het aantal bladzijden paste dat we ervoor hadden uitgetrokken, dan schraptten we gewoon. We dachten daar niet zoveel over na.'

Maar het gebeurde ook wel dat stukken die niemand van de redactie goed genoeg vond, toch in de krant kwamen. **Pol:** 'Dat kwam omdat we niet konden aanwijzen waarom iets slecht was, we hadden niet genoeg kennis, en we praatten daar dan ook niet over. Waar we 't dan wel over hadden? Over onze stok-

paardjes; en dat was dan werk, of heteroseksualiteit of kraken. Maar verder hadden we ook niet zoveel ideeën, dachten we niet zoveel na. En als je iemand wel aardig vond, zei je niets over het stuk wat je dan misschien niet zag zitten, want je wou niet over gevoelens heenwalsen, maar we konden in feite dan niet aanwijzen wat er dan mis was. We hadden toen niet zo het idee dat we ons moesten ontwikkelen, of veel moesten lezen om de krant te kunnen volschrijven. Dat is pas weer later gekomen. Ik was goed begonnen: voor het tweede nummer waar ik aan meewerkte, het gynaekologienummer, had ik 'For her Own Good' van Ehrenreich en English gelezen. Maar daarna liep het af, ik vond ook dat feminisme uit jezelf, uit je eigen woede of uit je eigen wat dan ook moest komen, ik was geheel overtuigd.'

Toch hielden veel vrouwen zich in dat voorjaar wel degelijk met van alles bezig en ook werd er geprobeerd in de wirwar van identiteiten een lichtpuntje te zoeken. Zo doet nr. 63 ook verslag van een discussie in het Vrouwenhuis over de radikaliteit. Iedereen was het eens, zo blijkt uit het verslag met de stelling van de Strijdijsers: 'Het radikaal-feminisme vormt de broodnodige voorhoede van een brede vrouwenbeweging en verschaft een lange termijn planning voor de beweging: zij verhindert dat tussendoelen als: abortus vrij, kollektieve voorzieningen, behoud van het recht op alimentatie, als einddoelen worden gezien.' En onder radikaliteit werd dan verstaan het je verzetten tegen alle facetten van vrouwenonderdrukking. De discussiërende vrouwen stelden prijs op hun radikaliteit, maar konden er niet zo goed mee uit de voeten, zo blijkt uit het verslag: 'Een vrouw die bij het organiseren van 8 maart betrokken was geweest, maar niet in het Vrouwenhuis zelf actief was, voelde zich niet zo betrokken bij de discussie omdat de invulling van het begrip radikaliteit een strijd leek van de Vrouwenhuisvrouwen onderling.'

De Vrouwenkrant deed haar best en kwam die zomer met een (traditiegetrouw) nummer over de stand van zaken in de beweging. Omdat niet elk zomernummer altijd maar weer over hetzelfde kon gaan, had de redactie een discussiestuk geschreven met daarin haar kijk op de maatschappelijke ontwikkelingen van de laatste twintig jaar en de gevolgen daarvan voor vrouwen. 'Het lijkt erop dat, doordat buiten de beweging de situatie steeds ernstiger wordt, vrouwen iets krijgen van, ja, waar ben ik mee bezig, er is nog steeds geen resultaat, de mannenmaatschappij valt maar niet om, de vijand blijkt een plakkerige, ondoorzichtige vage bol, waar je tegenaan staat te trappen.' Het gevolg is dat de vrouwenbeweging leegloopt. Dat betekent echter niet dat vrouwen niet meer in verzet willen komen, integendeel. Is het dan geen tijd, vraagt de redactie zich af 'om in de eerste plaats aan onze overeenkomsten te denken en manieren te zoeken voor onze gezamenlijke strijd?'

De krant stuurde haar discussiestuk op naar verschillende groepen binnen en buiten het Vrouwenhuis met het verzoek hierop te reageren. Ook interviewde zij allerlei vrouwen van partijen, vakbonden, linkse bladen en actiegroepen (de anonimiteit blijft als een mist om hen heen hangen). Daarnaast worden discussieonderwerpen van het jaar daarvoor nog eens uitgekauwd, de krant lijkt haast een herhaling van het strategieën-nummer van het jaar daarvoor. Want omdat het niet zo goed gaat met de vrouwenbeweging, zoals al in het discussiestuk vermeld, gaat het met de meeste actiegroepen ook niet zo goed, en hebben ze niet veel nieuws te vertellen.

Wel wordt in de krant de discussie over een eventuele vrouwenpartij gevoerd aan de hand van een artikel uit het Duitse feministiese tijdschrift 'Emma': 'Met een vrouwenpartij moeten wij ons aan de heersende regels houden. Als het ons als partij lukt om originaliteit en identiteit te verwerven, en in de verkiezingsstrijd te bewaren, dan is het daarmee in het parlement zeker gedaan', zo schrijft een ex-

afgevaardigde van de SPD.

Ook staat er een discussie in het zomernummer tussen drie vrouwen in de kraakbeweging over het verband tussen feminisme en kraken, en over het belang om als vrouwenkraakgroep andere vrouwen die soms geen geld en geen huis hebben, te helpen met kraken.

In augustus 1980 besloot de redactie om het maken van temanummers te staken. Ze wilde een aktuelere, journalistiekere krant, met verslagen, achtergronden, film- en boekbesprekingen, kortom, ze wilde meer een opinieblad worden. 'Een sprong in het duister', noemde de redactie deze stap. 'Je zet dingen opzij maar je weet niet of de beoogde veranderingen positief zullen uitpakken.' **Ilona**: 'We vielen in een gat. We wisten niet hoe het verder moest en daar gaan dan ook heel veel stukken uit die tijd over: hoe nu verder met ons, hoe nu verder met de beweging.'

De eerste twee kranten die vanaf september verschenen, en die dus geen centraal thema meer hadden, waren nog een beetje een probeerseltje. De septemberkrant borduurde voort op het zomernummer met een stuk van twee vrouwen van de Open School en een reactie op het stuk 'voor de bevrijding van verlangens'. Ook staat er een lang interview in met een Italiaanse, Marina Cataruzza, op dat moment wonend in Hamburg, tegen wie een internationaal arrestatiebevel is uitgevaardigd omdat ze een gewapende bende zou hebben gevormd. Marina: 'De beschuldiging van terrorisme heeft geen enkele juridische grondslag maar komt alleen voort uit het feit dat ik met een bepaalde man heb samengewoond.' Het vrouwenhuisje in de Kinkerbuurt, Clara, dat van de gemeente uit haar huis moest, daarna een ander pand heeft gekraakt waar ze ook weer weg moest, kon eindelijk een nieuw pand betrekken.

In het laatste nummer dat een gekleurd omslag heeft doet Cinemien verslag van haar bezoek aan Kopenhagen, waar in juli 1980 zowel de officiële als de alternatieve internationale vrouwenkonferentie, Forum, werd gehouden. Ze draaiden daar hun films, wat niet zonder problemen ging en deden indrukken op van de konferentie zelf: van de protestdemonstratie die georganiseerd werd toen een andere demonstratie, ter ondersteuning van vrouwen in Bolivia en tegen de militaire coup die daar juist gepleegd was, door de politie in elkaar werd geramd; het levensgrote portret van Khomeini in de stand van de Iraanse vrouwen; de Russische vrouwen die beweren dat Russische feministen niet bestonden, en als ze wel bestonden waren ze een provokatie.

De Strijdijsers geven nog een aanvulling op het zomernummer: een overzicht van de verschillen in strategie die er in de vrouwenbeweging bestaan. Het langst blijven ze stilstaan bij de solidariteit (gemeenschappelijkheid) en met elkaar omgaan op grond van concurrentie (individualiteit). 'Nu staan we voor de opdracht om niet vanuit mannen te denken, voelen en handelen en daarbij ook niet te vervallen tot individualiteit. En dit laatste gebeurt nu juist wel. (...) Individualiteit betekent denken vanuit jezelf en de verschillen met anderen benadrukken, eventueel zelf maken. Je moet je dan voortdurend tegen anderen afzetten want je moet voortdurend anders zijn. Je voelt je ook alleen goed als je je kunt onderscheiden van anderen.' Mannen, aldus de Strijdijsers, maken daar handig gebruik van, en zo is die individualiteit waar ook vrouwen zoveel prijs op stellen de basis voor het mannelijk verdeel en heers. Voor solidariteit als doel en als strategie is dan ook, vinden de Strijdijsers, 'een revolutie nodig in onszelf, in ons eigen kleine groepje, in vrouwenhuizen, in de vrouwenbeweging. Maar als het je zo af en toe lukt om je een uur lang solidair te voelen met een vrouw, dan moet het toch ook mogelijk zijn dat elke vrouw zich een leven lang solidair voelt met andere vrouwen.'

MENENS

Vanaf nr. 68 in november 1980 beginnen de kranten opeens een witte buitenkant te krijgen - met daarop een bleekblauwe/bleekbruine foto. Mooi vind ik het niet, maar de redactie schrijft: 'Het is even wennen'. De vrouwen die de krant maken waren toen - na alle strijden die gestreden zijn - Heleen Buijs, Ilona Scharree, Marion de Ras, Marga van der Erve, Martje Wubbe, Pauline Harmsen, Pauline Vos en Rina van Hensbergen. Vrouwen uit de actiegroep 'Vrouwen eisen betaald werk' namen een groot deel van de novemberkrant voor haar rekening. Zij zijn buurthuizen afgeweest om met vrijwilligsters te praten - en de woede over al het liefdewerk was nogal groot. Felle interviews zijn dat geworden: 'Weet je, ik wil gewoon een beloning voor wat ik waard ben en niet een plantje of een bosje chrysanten uit dankbaarheid voor een jaar keihard werken! Eerlijk, ik gooi zo'n bos bloemen dan het liefst uit het raam.' Behalve een temadag over vrijwilligsterswerk wordt er ook een vrouwenwoededag aangekondigd op 29 november: 'Omdat we het alarmerend vinden hoe vrouwen steeds meer van het betaalde naar het onbetaalde werk worden gedreven.' Die laatste dag werd georganiseerd door Vrouwen eisen betaald werk in samenwerking met vrouwen uit het Vrouwenhuis, NVB, Rooie Vrouwen, ABVA en WSBZ-vrouwen. Het artikel 'Welk werk mogen vrouwen 's nachts doen' bleek later tot grote opwinding en zelfs radioprogramma's te leiden; wat er in verwoord wordt is het radikaal-feministische standpunt vanaf de eerste golf: geen 'beschermende' maatregelen voor vrouwen. Een mooi nummer.

Ilona: "Ja, dat was een heel ander nummer. Voor mij was het opeens alsof ik met de benen op de grond stond. We hadden het er altijd over dat er toch iets gemeenschappelijks moest komen, maar we kregen het maar niet voor elkaar. En toen kwam Madeleine Maurick van Vrouwen eisen betaald werk met al die interviews en dat vonden we allemaal prachtig; daar waren we het voor het eerst ook allemaal mee eens. Ieder van de krant was buiten de krant ook nog wel ergens actief in - het 8 maart kabaret, Wij Vrouwen Eisen - maar dat werkte niet echt onderling verbindend. Iemand van de Strijdijzers had al gezegd dat de krant politieker moest of zoiets, maar dat vonden we bemoeizuchtig. We wilden het zelf uitzoeken, en toen kwam dat "kadootje". Voor die tijd was er ook wel eens eensgezindheid, maar die was dan negatief, zoals bij dat stuk "Voor de bevrijding van verlangens", dat vonden we allemaal idioot."

Met een vette kop staat in deze krant opeens aangekondigd: discussieavonden in het Vrouwenhuis: 'De laatste tijd worden er in het Amsterdamse Vrouwenhuis weer regelmatig discussieavonden over allerlei actuele onderwerpen gehouden. Niet alleen is het prettig dat het Vrouwenhuis na een tijdelijke stilte, weer gonst van de vrouwenstemmen, wat er allemaal bediscussieerd wordt is zeer zeker van belang voor de vrouwenbeweging. Daarom geven we dan ook verslag van twee onlangs gehouden avonden.'

Ilona: "Marga en ik waren met nog wat vrouwen maar weer begonnen met discussieavonden; met de Bonte Was erbij kon er weer iedere woensdag één georganiseerd worden. We probeerden verbindingslijnen te zoeken met vrouwen van buiten het huis: mediavrouwen, kernenergievrouwen en later MVM - die hadden partijprogramma's voor de verkiezingen geïnventariseerd. Ja, het was in die tijd opeens weer een drukte van belang in het huis, dat was begonnen naar aanleiding van die woongroep."

Wat er met 'die woongroep' was, zal de lezeres tevergeefs in de krant zoeken. 'Een interne kwestie', zegt Ilona. 'Nee, dat was geen beleid, ook nooit geweest

geloof ik - tenminste geen expliciet beleid, meer impliciet - van sommige dingen wist je gewoon dat ze niet in de rubriek "Uit Vrouwenhuis en Vrouwenbeweging" moesten.' Wat was er aan de hand geweest? Terwijl in de maanden voor de zomer in de Vrouwenkrant iets van de identiteitstrijd werd uitgevochten, werd het in het Vrouwenhuis steeds stiller. Ieder jaar was het wel zo geweest dat, behalve een klein oplevinkje begin juni (de verjaardag van het Vrouwenhuis), in grote lijnen de activiteiten tussen half mei en half september stillagen. Dat klinkt heel officieel, maar betekent, dat het huis dan leeg was op een handjevol vrouwen na, die de tuin als stedelijk zomerverblijf gebruikten, wat buitenlandse vrouwen die er een slaapplek zochten en wat 'oudjes' die zich regelmatig ervan vergewisten dat het er nog stond, c.q. niet afgebrand was. Na de zomer kwam er dan altijd wel weer een groep die coördinatie, bar-, kookdiensten van de grond trok. Alleen nam het aantal vrouwengroepen dat gebruik maakte van het huis jaarlijks af. Cinemien was vertrokken naar een mooier pand; universiteitsvrouwen zorgden voor universitaire ruimtes; het vrouwenkafewezen nam een deel van de bar weg; timmerkursussen, zelfverdedigingskursussen, eetgelegenheid voor vrouwen bleken buiten het huis een lukratievere bezigheid. Ieder zichzelf respecterend buurthuis organiseerde voor zijn 'eigen buurtvrouwen' thema-ochtenden, discussieavonden, praatgroepen, enz. Je kunt zeggen dat in het Vrouwenhuis alleen de niet-geïstitutionaliseerde/institutionaliseerbare groepen vrouwen overbleven. Buiten het Vrouwenhuis leek het veel vrouwen opeens veel veiliger dan erin. De inkapseling was sinds het jaar van de vrouw met steeds forsere schreden voortgeschreden.

Zomer '80 was dus ook weer alles leeg en na de zomer - in september '80 - kwam een groep meiden uit de kraakbeweging met het voorstel dat zij de twee bovenste verdiepingen van het gebouw zouden gaan verbouwen en bewonen. Zij zouden meedraaien in de coördinatie - het huis 'bewaken', huur betalen, enz. Een avond werd belegd, iedereen werd uit haar zomerslaap opgeschrikt. De argumenten vóór bewoning: veiligheid, continuïteit, leken in dat grote kale huis heel aantrekkelijk. Als er toch geen bloeiende radicale beweging meer was, dan was een klein vrouwenhuisje toch genoeg. Maar voor steeds meer vrouwen van de 'oude garde' leek de 'woongroepoplossing' een beslissing te zijn om afscheid te nemen van de idealen waarmee het Vrouwenhuis gestart was. En dat afscheid wilden ze nog niet. Nog één jaar wilden ze proberen het huis vol en levendig te krijgen; nog één jaar waarin en grote congressen, en afgeladen discussieavonden, en gezelligheid en actieve actiegroepen allemaal een plaats konden krijgen. Bonte Was, Strijdlazers, Vrouwenkrant, gesteund door Wij Vrouwen Eisen en andere huisgebruiksters werden het daarover eens. Geen woongroep dus - nog - maar zo mogelijk: beweging. Alleen moesten ze dat dan grotendeels zelf organiseren. Vandaar dus de discussieavonden, avonden over *Geschiedenis van de Vrouwentoekomst*, een vaste avond voor vrouwen die afgeknapt waren op sociale akademies om uit te vinden wat dat onderwijs met vrouwen uitspookt, muziek, publikaties, coördinatie. **Ilona:** "Achteraf is het wel een beetje raar dat we daarover niet in de krant schreven - we waren er allemaal bij betrokken. Carin, die bij de kraakgroep hoorde is toen boos uit de redactie gestapt. Ik denk dat het allemaal nog een beetje gescheiden in ons hoofd zat, de krant en de rest - we schreven dan ook over de discussieavonden die we zelf georganiseerd hadden, alsof we verre verslaggeefsters waren."

In nr. 69 wordt uitvoerig bericht over de benarde situatie van buitenlandse vrouwen in Nederland, die ook als ze door hun man mishandeld worden geen zelfstandige verblijfsvergunning krijgen; veel over kernenergie in het algemeen en Dodewaard in het bijzonder; verslagen van discussieavonden over parlementaire politiek en over automatisering: vrouwenwerkloosheid en de narigheden van

beeldscherm en komputer-huisindustrie. Aktiviteiten genoeg dus, maar dat het op al die interessante avonden nou storm liep, nee. De grote uitzondering was de avond tegen het vrijwilligsterswerk op 26 november. Daar kwamen zoveel boze vrouwen dat meteen de Vrijwilligstersbond kon worden opgericht, met 60 leden.

Verder was het een getrek. Alle buurthuizen kregen twee keer per maand een prachtig programma maar het leek of ze ze meteen in de prullenmand gooiden; er kwamen nauwelijks nieuwe vrouwen. Die avonden waren dus meer een scholingsprogramma voor de vaste vrouwen in het huis en brachten hen dicht bij elkaar - maar verder leek het radikaal-feminisme reddeloos uit de mode. Vrouwenkrant, Vrijwilligstersbond en Bonte Was vierden wel de eerste open feministische Sinterklaas uit de geschiedenis: iedereen was welkom die een pakje en een gedicht voor een onbekende feministe meenam. De gezelligheid werd nog verhoogd doordat de meeste verzen de toekomst uiterst somber bezongen. (Het was de tijd, dat op de deur van de huiskamer stond 'doe de deur dicht, anders bevriezen de laatste feministen'.) Het somberste gedicht (bij een stripboek van Brétécher met nonnen op de omslag) kwam in de krant:

De Feministen

Wij zullen u helpen
spraken wij met kracht
zuster versaag niet
wij houden de wacht

Wij hielden de wacht
in ons donkere hol
de wereld is slecht
maar wij houden vol

Zij zullen mij helpen
herhaalde zij zacht
toen ging zij slapen
in een paarswollen vacht

Hier zitten wij nu
om ons heen is het nacht
maar de kaarsen branden
zusters wacht

Wij schikten de dekens
toen verliet zij ons
tevreden slaapt zij nu
onder het dons

Een ding rest ons
daar troosten wij ons mee
wij weten het beter
dat houdt ons tevrede

'Zusters bevrijdt u'
zij vatte de hint
zij raakte zwanger
en kreeg een kind.

Onze zusters daarbuiten
omarmden hun lot
maar wij wisten beter
wij deden dat not

Wij legden ons brood
neer op haar bord
zij at het op
en ging bij de fort

Wij zitten hierbinnen
dat is onze keus
wij bevrijden onze zusters
dat doen wij heus

Wij leerden haar
van lieverlee
van vrouwen te houden
nu werkt ze ermee

Onze zusters daarbuiten
zij horen ons aan
wij zijn hun geweten
dat is ons bestaan

Zuster versaag niet
riepen wij blij
luister naar ons
dan keert het tij

Feminist ben ik
Maar ach lieve god
was dat een keuze
of is dat mijn lot?

Onze zusters daarbuiten
zij werden bewust
maar na al die emotie
willen ze rust

Maar toen de laatste tonen van het zelfbeklag door de sombere krochten van het Vrouwenhuis weggegalmd waren, ontstond er weer nieuwe aktiviteit. Steeds verontrustender berichten uit Den Haag drongen via Wij Vrouwen Eisen door: 'Het hangt op één of twee stemmen, maar dat wetsontwerp komt er door'. Dat was de echte politiek en dat die zich van al die jaren vrouwenbeweging niets aantrok bleek op 18 december: met één stem meerderheid nam de Tweede Kamer de 5 dagen bedenktijd-wet aan. Ongeloof, woede, verbittering en natuurlijk de vraag 'Wat nu te doen?' Een aantal maanden zou een ongekennde vastberaden eensgezindheid door vrouwenbewegingsgelederen woeden en het rondwarende spook van verdeeldheid verwijzen naar het rijk der mannelijke myten.

In het februarinumnummer van de krant (nummer 70) is een eerste neerslag daarvan te vinden in de vorm van foto's, pamfletten en artikelen. Op het omslag een foto: Bonte Was, Strijdlazers, Vrouwenkrant en andere Vrouwenhuisvrouwen liggen op de trappen van het monument op de Dam in Amsterdam - breinaald in de hand, bloed tussen de benen, dood lijkt het wel. Abortus staat er onder de foto, en in de krant het stencil dat op de 19^e december 1980 aan geschokte voorbijgang-st-ers werd uitgedeeld:

VROUWEN WEER TERUG NAAR DE BREINAALD

Gisteravond is de abortuswet van CDA en VVD aangenomen. Deze wet vernietigt de huidige praktijk, die vrouwen in de loop der jaren bevochten hebben. Vrouwen hadden het beslissingsrecht veroverd. Dit wordt ons nu afgepakt. Niet de vrouw, maar de arts en de minister gaan over de abortus beslissen.

Buitenlandse vrouwen worden door de 5 dagen bedenktijd rechtstreeks naar de breinaald verwezen. Voor nederlandse vrouwen worden de duimschroeven iets langzamer aangedraaid. De mogelijkheden voor artsen en andere autoriteiten worden van nu af uitgebreid om vrouwen bang te maken, onder druk te zetten en aan het lijntje te houden. Tot ook wij uit wanhoop weer onze toevlucht moeten nemen tot breinaald en zeepsop.

WE NEMEN DIT NIET

WE WILLEN NIET DOODBLOEDEN

Deze wet is over ons, zonder ons en tegen ons tot stand gekomen. De meerderheid van de vrouwen in Nederland is voor vrije abortus, voor het beslissingsrecht van vrouwen.

ABORTUS VRIJ; DE VROUW BESLIST!

We doen niet mee. Zij hebben ons allemaal verkocht. In de eerste plaats CDA en WD, maar ook PVdA en D'66 die blijven aansturen op een regeerakkoord met het CDA.

WIJ ROEPEN ALLE VROUWEN OP OM OP DIE SCHAARSE PARTIJEN TE STEMMEN BIJ DE VERKIEZINGEN IN MEI '81, DIE OOK IN DE PRAKTIJK VAN DE POLITIEK ONZE EISEN NIET ONDERGRAVEN:

-ABORTUS UIT DE STRAFWET-

-DE VROUW BESLIST-

-ABORTUS IN HET ZIEKENFONDSPAKKET-

Hierbij roepen we ook alle vrouwen op om as. zaterdag 20 december om 13.30 uur naar de demonstratie van WIJ VROUWEN EISEN te komen. Start vanaf de Westermarkt.

VROUWENHUIS AMSTERDAM, 19 december 1980

Die breinaalden, daar had een vroeger nijver breiende vrouw voor gezorgd. Maar dat bloed was nog een heel gedoe. Het abattoir was achterdochtig, wilde weten

waarvoor het gebruikt zou worden. 'Voor een performance' - nou goed dan, één liter kon opgehaald worden maar het stonk en was gevaarlijk, of dat wel bekend was? Nee dus. Dankzij de konnekties van de Bonte Was met de 'patat' kreeg het Vrouwenhuis de beschikking over een vat ketchup en dat deed het ook goed. In dezelfde krant een stuk over de verkiezingen dat nogal voor wat opschudding zou gaan zorgen omdat er zomaar een stemadvies gegeven werd: 'Laten we de PSP en CPN steunen, niet omdat we daar voor specifieke vrouweneisen iets van verwachten, maar om druk uit te oefenen op de PvdA in de leven-en-dood-kwestie van de kernwapenwedloop.'

De troebele gang van zaken binnen de PvdA komt in deze krant ook naar aanleiding van de abortuswet aan bod:

'DE PARTIJ VAN DE ARBEID EN DE ROOIE VROUWEN

Dat we niet alleen de rechtse partijen maar ook de PvdA in ons pamflet aansprakelijk stellen voor deze abortuswet lijkt sommige vrouwen misschien wat vreemd. De hele PvdA heeft toch. al die jaren de 3 eisen van Wij Vrouwen eisen in het program? Dat is inderdaad allebei waar, maar lijnrecht tegenover die vrouwvriendelijke schijn staat de politieke werkelijkheid van de PvdA. Zij willen niets liever dan samen met het CDA in de regering, met een partij dus die eksplicit bij monde van Van Agt vrouwen naar huis, en naar het vrijwilligsterswerk verwijst. Daar heeft de PvdA dus geen onoverkomelijke bezwaren tegen. Anders zouden ze wel voor een linkse meerderheid de verkiezingen ingaan (niet dat het iets voor vrouwen zou garanderen, maar dan zouden we er misschien nog een beetje op vooruit kunnen gaan). En mocht het CDA nog enigszins getwijfeld hebben, dan heeft Den Uyl ze toch meteen na de 18e december al weer gerustgesteld door mee te delen dat hij natuurlijk niet meteen een andere wet zou willen. Den Uyl zal er geen onderhandelingspunt van maken bij een eventuele kabinetsformatie. Een beetje bedenktijd, een beetje kernwapens, een beetje koopkrachtbeperking voor minimuminkomens, een beetje speculatie, een beetje politiegeweld, dat is het beleid van de PvdA. In de hoop daarmee geloofwaardig te zijn voor de eigen achterban en ook voor rechts.

Een belangrijke vraag is natuurlijk of wij, als wij de PvdA onbetrouwbaar en ongeloofwaardig vinden, daar de Rooie Vrouwen ook onder begrijpen? Kunnen de Rooie Vrouwen aan al die ontwikkelingen gewoon niets doen? Zijn het onze zielige zusters die onder de harde knoet van Den Uyl te lijden hebben of mogen we hen ook ergens op aanspreken?

Pijk Schröder, de voorzitter van de Rooie Vrouwen, nam in de Haagse Post van eind december het standpunt van Den Uyl in. Ze zei dat deze wet voor buitenlandse vrouwen natuurlijk wel heel vervelend was, maar dat het voor Nederlandse vrouwen nog maar moest blijken. Ze gaf de wet het voordeel van haar nationalistiese twijfel. Met die uitspraken konden heel wat Rooie Vrouwen zich niet verenigen. Op een vergadering van de Adviesraad, in januari 1981, werd Schröder min of meer gedwongen haar woorden terug te nemen. De vrouwen in de vergadering bijeen eisten dat publiekelijk bekend zou worden dat zij zich van de uitspraken van Schröder distantieerden en aan het bestuur van de PvdA werd gezegd, dat abortus wel onderhandelingspunt bij de formatie moest zijn, en wel in de vorm van de drie eisen van Wij Vrouwen Eisen.

En als het bestuur dat niet doet, wat doen de Rooie Vrouwen dan? Stappen ze dan op? Gaan ze dan uit de partij? Met wat voor dreigement zetten ze hun eisen kracht bij? Met niets. Net zoals ze ook niets in het werk gesteld hebben om te zorgen dat de PvdA niet met het CDA in zee gaat. Beleggen ze grote bijeenkomsten om een linkse meerderheid af te dwingen? Nee, nee, nee, ze blijven zitten waar ze zitten en verroeren zich een beetje. Kortom, ze legitimeren de 'een beetje van dit en een beetje van dat-lijn' van het PvdA-bestuur, op alle punten, inclusief de abortus.'

Een deel van de krant wordt gevuld door een interview over 'het groepsproces', een initiatief van de groep vrouwen die vanaf november het jaar daarvoor met en analyse van het groepsproces sociale akademies en andere 'zachte' opleidingen

bezig waren. De Vrijwilligstersbond meldt verder nog dat het goed gaat; de Strijders vertellen over hun echtscheidingsboek 'En nu is het uit'; een groep socialistes-feministen verhaalt hoe zij op een anti-fascisme manifestatie in de Jaap Edenhal door de organisatie en de ordedienst gehinderd werden toen zij hun leus 'en seksisme' toe wilden voegen aan de rij 'tegen fascisme, racisme en antisemitisme'; de vrouwen tegen het wetsvoorstel omgangsrecht zijn hard bezig met hun handtekeningen actie en dan komen er ook nog vrouwen die 'afgefallen' zijn op het dagonderwijs voor volwassenen aan het woord. En het was niet eens een dubbelnummer. Het einde van de inkapselende illusie dat de abortusvrijheid wel behouden zou blijven, had de activiteit duidelijk verhoogd.

Ook andere politieke ontwikkelingen maakten dat hard nodig: organiseerden Bonte Was, Vrouwenkrant en Vrijwilligstersbond in december nog 'een performance' die er voornamelijk voor diende de noodzaak van abortusvrijheid tot henzelf te laten doordringen, in februari gingen ze een stap verder. De keuze van de PvdA, bij monde van Jaap van der Doef, voor het kostwinnersbeginsel was de druppel die de emmer deed overlopen. Zou het niet kunnen lukken om die Rooie Vrouwen uit de partij te krijgen? Dan zou de vrouwenbeweging heel wat groter en sterker kunnen zijn. Rondbellen dus om te kijken welke vrouwengroepen onder de Open Brief aan de Rooie Vrouwen wilden. En op dat moment brak de verandering die zich in de krant van november al begon te manifesteren echt door. De identiteitenstrijd, het lege Vrouwenhuis, het onderling getob over 'hoe er weer beweging in te krijgen', nu was het gezeur echt afgelopen. Want wat bleek? Tientallen vrouwen(groepen) waren even bezorgd en even kwaad, zodat de open brief aan de Rooie Vrouwen opeens een brede actie werd en het ontdekte vrouwen netwerk zich voor de toekomst als organisatiemogelijkheid begon op te dringen.

28-2-'81 OPEN BRIEF AAN DE ROOIE VROUWEN IN DE PARTIJ VAN DE ARBEID

Als jullie werkelijk

- tegen kernwapens,
- tegen steeds verdere doorvoering van het kostwinnersbeginsel,
- voor vrije abortus

zijn, ga dan nu uit de Partij van de Arbeid, die, afstevenend op een coalitie met het CDA, al jullie eisen verkwanselt. Ga met zo veel mogelijk vrouwen, om in eigen organisaties en actiegroepen nu eindelijk echte politieke macht te veroveren.

Ondertekend door: Vrouwenkrant, De Bonte Was, Vrouwenboekhandel De Feeks, Vrouwen Eisen Betaald Werk, De Vrijwilligstersbond, Anti-Wegwerpvrouw-komitee, Vrouwenboekhandel Xantippe, Vrouwenboekhandel Dikke Trui, Aktiekollektief De Strijders, Anti-Atoom-Vrouwen, Vrouwenboekhandel Sappho, Vrouwenhuisje Clara, Cinemien, Zelfhulpgroep, Vrouwenboekhandel Ka, Vrouwenboekhandel Emma, Femkes Hûs, Een vrouwenpraatgroep, Politikologievrouwen, Vrouwen van het Vrouwenhuis Nijmegen, Vrouwenfilmgroep, 8-maart-kabaret, 3 vrouwen van Amazone, Vrouwenkafé Saarein, Vrouwenband The Periods, 2 ombudsvrouwen, Blijf van m'n Lijf Amsterdam, en op 28 februari hadden zich 98 vrouwen individueel opgegeven als ondertekenaars.

De brief werd afgedrukt in de Vrouwenkrant van maart 1981 - nummer 71. Evenals een verslag van het bezoek aan het PvdA-kongres om er met Rooie Vrouwen te praten - ze over te halen, en natuurlijk ook om hinderlijk aanwezig te zijn midden in de officiële mannenpolitiek. Dat lukte: zelfs de Volkskrant week even van zijn anti-feministies beleid af en publiceerde in Open Forum twee stukken plus

een foto waarop de Vrouwenhuisvrouwen als Rooie Vrouwen ondertiteld werden! Aktieve bemoeienissen met de politiek worden in deze krant afgewisseld met beschouwingen over het praatgroepwezen - het is dan immers tien jaar geleden dat de eerste praatgroepen startten - en daarmee ook tien jaar geleden dat de radicale vrouwenbeweging - overgewaaid uit Amerika - een paar vaste voeten kreeg. Onder de titel *'Tien jaar radicale vrouwenbeweging, of: haalt de radicale vrouwenbeweging 1984?'* verscheen een overzicht dat we hier in haar geheel overnemen:

In maart 1971 startte de eerste 'consciousness-raising-group' in Nederland, om te onderzoeken of het werkelijk waar was dat vrouwen, zoals de Amerikaanse radikaal-feministen beweerden, door mannen onderdrukt worden. Daarmee begon ook de beweging, die op de stelling 'vrouwen worden door mannen onderdrukt' gebaseerd is. Omdat het met die beweging helemaal niet zo goed is gegaan als we gedacht en gehoopt hadden, is het na tien jaar wel nuttig om nog eens te kijken wat je met de strijdmiddelen van die beweging - de bewustmakingsgroep en de aktiegroep - eigenlijk doen kunt.

In 1971 zaten wij aanstaande radikaal-feministen in gemengde organisaties ter emancipatie van vrouwen, homoseksuelen en/of arbeiders (als ik MVM, Dolle Mina en COC zo mag samenvatten). We raakten daar steeds gefrustreerder door de aanwezigheid van mannen en mannelijke organisatiestructuren; juist veel aktieve MVM- en Dolle Mina-vrouwen waren daarom ontzettend blij met het Amerikaanse idee nu eens vrouwelijke organisatiestructuren te gebruiken. Even waren we bevrijd van de harde, taaie strijd tegen ongelijke lonen en onrechtvaardige sociale uitkeringssystemen, waar maar weinigen van ons de 'deskundigheid' voor konden opbrengen, en van de eindeloze vergaderingen over organisatievormen, taktiek en strategieën. Eindelijk mochten we iets doen wat we leuk vonden, omdat we het zo goed konden: over onszelf praten als politieke aktie.

PRATEN OVER ONDERDRUKKING In het begin vormden die groepen, waarin vrouwen over mannen praatten, zelfs een hele effectieve vorm van aktie. De direkte omgeving van de praatgroepvrouwen schudde op zijn grondvesten: echtgenoten en vrienden werden gewelddadig en impotent, vriendinnen meldden zich enthousiast aan voor óók een groep; na een half jaar begonnen de eerste vrouwen bij hun mannen weg te lopen; MVM-sters en Dolle Mina's verlieten hun organisaties en organiseerden in plaats daarvan het praatgroepwezen; vrouwen uit het AJAH en COC gingen meedoen, Vrouwenkrant en Vrouwenbevrijdingsfront werden opgericht. De nadruk van het praatgroepgebeuren lag echter niet op het optreden naar buiten, maar op de innerlijke veranderingen. We ontdekten, dat we de onderdrukking geïnternaliseerd hadden: dat we economiese en politieke machteloosheid in ziektes en problemen hadden omgezet. De vage afkeer, die vrouwen hebben van mannen en hun organisaties, werd duidelijk bewust gemaakt en geformuleerd: de mannenwereld deugt niet, wij kunnen er niets beginnen. Alle structuren en omgangsvormen blijken zo te zijn ingericht, dat wij vrouwen altijd het onderspit delven, en door mee te blijven doen houden we onze eigen onderdrukking in stand, erger nog, we zijn medeplichtig aan de onderdrukking en uitbuiting van andere vrouwen. We moeten ons terugtrekken uit de bestaande samenleving, de 'banden met mannen verbreken' (zoals we het later samenvatten), we moeten op grond van de nieuw verworven solidariteit van vrouwen tegenstructuren gaan opbouwen.

Het leek allemaal heel vanzelfsprekend. Maar al snel bleek, dat de nieuwere praatgroepen lang niet zo goed liepen als de oude. Er kwamen steeds meer klachten, dat de groepen gedomineerd werden door vrouwen die opschepten over hun maatschappelijke prestaties (met man, kinderen of werk) en die de minder succesvollen wel eens even zouden uitleggen hoe ze hun problemen moesten oplossen. Kennelijk misten zij iets dat de aktivisten van MVM, Dolle Mina, AJAH en COC wel geleerd hadden: dat iedere politieke strijd betekent, dat je ook voor anderen dan jezelf opkomt. We probeerden dat te ondervangen, door nieuwe groepen een 'ervaren kracht' aan te bieden om de eerste bijeenkomsten mee te helpen de uitgangspunten duidelijk te maken, maar dat werd steeds geweigerd: dat zou niet democraties zijn.

TEGENSTRUKTUREN Na de 'praatgroepfase' werd alles voor de nieuwelingen nog moeilijker; omdat het voor iedereen moeilijker werd. Het opbouwen van 'tegenstructuren' is nog wel wat anders dan één keer in de week samen praten. Eén van de basisregels van de praatgroepen is dat de deelnemers elkaar tussen de bijeenkomsten niet ontmoeten, dat zij dus geen gemeenschappelijk dagelijks leven hebben, waarin de 'normale' maatschappelijke omgangsvormen kunnen binnen dringen. Voor die tegenstructuren, die de vrouwen uit de eerste praatgroepen nu gingen opzetten, waren juist die dagelijkse banden onmisbaar: er moest samengewerkt worden, verantwoordelijkheid en continuïteit werden nu belangrijker dan 'bevrijding'. In alle 'normale' situaties waarin vrouwen samenwerken doen ze dat in een kader van door mannen gegeven voorschriften en orders. In een autonoom vrouwenproject ontbreken die. Onmiddellijk ontstaat het autoriteitsprobleem: wij willen geen orders van vrouwen, nu wij ons van mannen bevrijd hebben, wij zijn allemaal gelijk. En eigenlijk zouden wij ook liever geen verantwoordelijkheden hebben, want in het gewone leven hebben we er al genoeg.

Zo ontstond het probleem van de 'informele machtsstructuur': de vrouwen die zich verantwoordelijk voelden beklaagden zich dat niemand hun verantwoordelijkheden wilden delen, en de rest dat 'de directie' zich de macht toeëigende en hen geen toegang wilde geven tot 'de informatie'. In de woorden van Joke Smit: 'Iedereen wilde opnieuw het wiel uitvinden, en velen vertrokken teleurgesteld voor zij nog maar één spaak hadden vervaardigd.'

HET RADIKALE TERAPIEWEZEN Gezien dit alles is het geen wonder, dat het radicale therapiewezen dat in 1975 uit de Verenigde Staten werd geïmporteerd, zo'n groot succes werd. Daar wél een duidelijke structuur en een duidelijke leiding door 'deskundigen', die, omdat het hier om therapie ging en niet om politiek, ineens wel geaccepteerd werd. Daar niet de groep als onduidelijk middel voor een verafgelegen doel - de vrouwenrevolutie - maar de groep en de leden daarvan als doel op zichzelf. Leren 'opkomen voor jezelf', individuele autonomie verwerven, je 'rationele volwassene' versterken: wie zou dat niet willen? Wat een krachtige vrouwenbeweging zouden we krijgen met al die autonome vrouwen! Helaas werkte het niet zo. De in de radicale therapie aangeleerde omgangsvormen bleken geheel ongeschikt om met vrouwen samen te werken, juist vanwege hun nadruk op de individuele beleving en de formulering daarvan in therapeuties taalgebruik, en vooral, door het geheel ontbreken van enig onderscheid tussen wat door mannen, en wat door de noodzaak van gezamenlijke strijd van vrouwen gemeenschappelijk, opgelegde normen zijn. In therapeutische opvatting is iedere gedragsregel een opgelegde norm, die met het oog op de individuele ontplooiing bestreden moet worden (in dit opzicht zijn de anarca-feministes ook heel wat moderner dan ze zelf denken: bij Emma Goldman bijvoorbeeld is van dergelijke ideeën niets te merken). De FORT-trend, die zich verzet tegen algemene uitspraken over vrouwenonderdrukking en tegen algemene regels over de wederzijdse rechten en plichten van samenwerkende feministen, en in plaats daarvan alleen regels over de procedure heeft (de beroemde rondjes van wrevels, knuffels en spinsels), is zo krachtig en belangrijk, juist omdat hij niet op zichzelf staat. Hij sluit aan bij alle therapeutiseringstechnieken, die het welzijns- en vormingswerk beheersen en nu ook het onderwijs binnendringen: technieken waarbij de gevolgen van uitbuiting en onderdrukking worden omgevormd tot individuele ziektes en problemen, waarvoor vervolgens 'deskundige hulp' wordt aangeboden.

Evenals de radicale therapie hebben vormings- en welzijnswerk tegenwoordig de officiële strekking om 'de onderdrukten bewust te maken en tot strijd aan te sporen'. Aan het eind van de jaren zestig hadden de sociale akademies namelijk het socialisme ontdekt. In 1971 ontdekten ze ook het feminisme. Vrouwen van een Amsterdamse sociale academie begonnen een praatgroep, om elkaar warmte en steun te geven. Enige tijd lang deden de aanstaande welzijnswerkers zelfs mee aan de radicale vrouwenbeweging maar kort na de oprichting van het Amsterdamse Vrouwenhuis in 1973 verdwenen ze weer: de fem-soc ontstond. In samenwerking met volkshogescholen werden methodieken ontwikkeld om 'gewone vrouwen bewust te maken': de basis voor het 'werken met vrouwen' als beroepspraktijk was gelegd. Vrouwen van universiteiten sloten zich aan: zij zouden in 'vrouwenstudies' de theoretische legitimatie voor deze methodieken gaan ontwikkelen (dat deze theorieën voornamelijk uit systematische ontkenning van radikaal-feministische inzichten bestaat, is weer een ander verhaal; de hoofdzaak is, dat de femsoc-

stelling, dat vrouwen niet alleen door mannen maar ook door 'het kapitalisme' worden onderdrukt, tot praktische konklusie heeft, dat vrouwen samen met mannen tegen het kapitalisme moeten vechten; wat dan weer door het feminisme wordt uitgesloten, met het gevolg dat ze dan maar helemaal niets anders doen dan hun eigen beroepsbelangen behartigen).

Omdat de vrouwen in vormingswerk, hoger onderwijs en therapie-industrie ook sterke banden hebben met de vrouwen in progressieve en 'feministische' media - zo sterk, dat we het geheel in de vorige Vrouwenkrant een 'maffia' genoemd hebben - is het een wonder, dat er nog iets van een radicale vrouwenbeweging bestaat. Alleen op het gebied van de strijd tegen porno en seksueel geweld bestaat er nog een voortdurende wisseling van anonieme groepjes, die steeds op andere plaatsen de strijd aanbinden, maar die zijn over het algemeen te anarchisties om zich te verbinden met de strijd die op andere punten gevoerd wordt. Op de andere punten zijn nog alleen wat vaste groepen met duidelijk omschreven bezigheden en een tamelijk gesloten karakter overgebleven. De overgrote meerderheid van de vrouwen die door de impulsen van de radicale vrouwenbeweging ontdekten dat zij onderdrukt zijn, is of alleen actief in de eigen huiselijke omgeving, of in vrouwengroepen binnen manschappelijke instituties: op het werk, of in politieke partij of vakbond en niet om daar samen actie te voeren tegen de mannen, maar om samen te praten over persoonlijke problemen met het 'vrouw-zijn', samen te aarzelen en te twijfelen: wel of niet een man, wel of niet een kind, wel of niet hoge hakken en oog-make-up. Aarzeling en twijfel worden dan vervolgens opgevat als verzet, als het bekritisieren van bestaande vanzelfsprekendheden. En daarbij wordt vergeten wat we in 1971 zo goed zagen: dat aarzeling, twijfel en gespletenheid (de 'vrouwelijke schizofrenie') juist het toppunt van vrouwelijkheid zijn, de vorm waarin mannen ons willen drukken - en dat de enige manier om daaruit te breken gemeenschappelijke woede is. 'Woman is beautiful' betekent dat we van elkaar leren houden, elkaar moeten leren waarnemen en waarderen - niet dat er aan vrouwen op zichzelf iets moois is. Want zelfs het zorgzaam gedrag, waardoor vrouwen zich van mannen onderscheiden, is niet voor vrouwen bestemd, maar voor mannen. Als je met vrouwen samen gaat werken, moet je helemaal overnieuw beginnen met zorgzaam gedrag voor elkaar aan te leren. Dat is die beroemde solidariteit, waar we het vroeger altijd over hadden.

Solidariteit is een mannelijk begrip. Het verwijst naar de broederlijkheid in de strijd voor gemeenschappelijke belangen. Wie denkt dat mannen akelig met elkaar omgaan moet beter opletten hoe solidair ze zijn als wij één van hen aanvallen - al die verlichte geesten die zeggen, dat ze zelf niet van porno houden maar dat het censuur zou zijn om de andere mannen hun plaatjes af te pakken zijn maar een voorbeeld. De banden tussen mannen zijn zo sterk omdat ze onpersoonlijk zijn, objectief gegeven, niet afhankelijk van persoonlijke voorkeur of sympathie. In de praatgroepen leerden we daarom ook om persoonlijke voorkeuren en antipatieën te overwinnen, om andere vrouwen te leren waarderen als medestrijdsters en niet om hun lieve glimlach of vriendelijk gedrag, om ons aan vaste regels te houden en allemaal om de beurt notulen te maken, om geheimhouding te bewaren over wat er verteld werd. Allemaal gewone, mannelijke organisatieprincipes, die de basis zijn voor iedere machtsvorming onder moderne omstandigheden.

Het probleem is, dat we ze niet verder hebben ontwikkeld, omdat we zo bang zijn dat we echt macht zouden kunnen veroveren en daar mannelijk van worden, of dat we door mannelijke vrouwen in de vrouwenrol gedrukt zouden kunnen worden. De traditionele vrouwenverenigingen zijn tenslotte een afschrikwekkend voorbeeld: de passiviteit van de leden, de arrogantie van de hoofdbesturen. Toch is die angst voor grote, bureaucratiese organisaties op een misverstand gebaseerd: in een maatschappij waar de macht bij mannen berust, bestaan geen bureaucratieën zonder mannen. De traditionele vrouwenverenigingen zijn een verlengstuk van mannelijke belangenorganisaties zoals kerken en politieke partijen: daarop berust het gezag van hun top. Een radicale vrouwenbeweging die uiteraard geen enkele steun van mannen ondervindt, zou de eerste historische beweging kunnen zijn die echte democratische structuren gaat opbouwen: organisaties waar de beslissingsmacht in handen ligt van gekozen vertegenwoordigers die na een tijd vervangen worden door anderen, en die verantwoording moeten afleggen over de beslissingen die ze genomen hebben.

Nieuwe belangenorganisaties, zoals de Vrijwilligstersbond, zullen zonder zo'n structuur niet groter kunnen worden dan een groepje vrouwen die elkaar persoonlijk kennen: de organisatievorm is juist nodig om al die groepjes kwade vrouwen met elkaar in contact te brengen, en andere vrouwen er zich van bewust te maken, dat ze eigenlijk ook al heel lang kwaad zijn. Want nu de aarzeling gemeenschappelijk is, is de kwaadheid eenzaam. Nèt zoals in 1971 zijn er ontelbare vrouwen die denken dat zij de enige zijn die bezorgd en boos zijn over wat er in de politiek en op hun werk allemaal gebeurt, die kwaad zijn over algemene dingen, niet alleen over wat hen persoonlijk wordt aangedaan. Krisis, oorlogsdreiging en opkomend fascisme brengen de politiek, de machtsstrijd, bij vrouwen in de huiskamer en maken vrouwelijk gedoe vanzelf be-lachelijk.

En zo zullen we nieuwe vormen vinden om het oude doel van 1971: het overwinnen van de vrouwelijkheid, te bereiken. En als we daarbij ook behoefte hebben aan genezing en innerlijke groei, dan moeten wij nog veel vaker gezamenlijk lachen om hoe wij, individueel en gezamenlijk, steeds op nieuwe manieren in oude valkuilen trappen.

Achterin het 'tien jaar praatgroepen/radikale vrouwenbewegingsnummer', opgeluchte brieven over het groepsprocessenstuk uit de vorige krant. Verder nog de Wet gelijke behandeling, een bedrijfsbezetting van vrouwen in Haulerwijk en de eerste aflevering van een interview met vrouwen van het Duitse feministiese blad Emma. Terwijl de drukker al hard bezig was om de artikelen tot krant te maken, moest de pers stil gezet worden om het omslag en de eerste pagina te veranderen. Want wat was er aan de hand? De schrijfster van het artikel 'tien jaar radicale vrouwenbeweging' had haar artikel beëindigd met de woorden: 'En zo zullen we nieuwe vormen vinden om het oude doel van 1971: het overwinnen van de vrouwelijkheid, te bereiken'. Maar zij wist toen nog niet dat ze, na inlevering van het stuk bij de redactie, een staking zou gaan organiseren. '30 maart 1981, *Algemene Vrouwenstaking tegen de Abortuswet*' prijkt er dan ook op het omslag van het 10 jaar radicale vrouwenbeweging-nummer - na de ingreep bij de drukker. En op de eerste pagina is het oorspronkelijk redactioneel vervangen door een oproep om te staken én de toespraak die door de Bonte Was, Vrijwilligstersbond en Vrouwenkrant op 6 maart gemaakt was en op de 8 maart-bijeenkomst in Paradiso werd voorgelezen.

De oplage van de Vrouwenkrant schommelde zo tussen de 6000 en 7000, de gratis *Vrouwenstakingskrant* die door de Bonte Was en Vrouwenkrant samen gemaakt werd en op 21 maart verscheen, telde 225.000 exemplaren: informatie over abortus, inventarisatie van andere vormen van vrouwenonderdrukking en -uitbuiting; een stuk over de wapenwedloop, maar ook de op dat moment bekende stakingskomitees, plannen uit het hele land en 'wat te doen bij staking', plus juridiese tips, bereikte door de inzet van tientallen 'verdeelcentra' honderdduizenden vrouwen. Bij het Vrouwenhuis dat opeens een echt actiecentrum was geworden, reden auto's en fietsen af en aan om al die kubieke meters krant plus honderduizenden stikkers, duizenden stakingsbordjes en affiches, het land in te krijgen. Op honderden pakken stencil papier, voor duizenden guldens aan postzegels en telefoonrekeningen werden de stakingskomité's bijna dagelijks op de hoogte gehouden; 16-urige werkdagen, perskonferenties, radio, tv, en permanent tientallen vrouwen in het Vrouwenhuis, die of in het landelijke stakingskomitee, of in het amsterdamse, alles deden om 30 maart 1981 tot een historische dag te maken. Eén van de vrouwen van het landelijk stakingskomitee hield een dagboek van die roerige tijden bij, en dat verscheen in het meinummer van de Vrouwenkrant:

'Donderdag 5 maart: Ik kom in het Vrouwenhuis om te repeteren. Over 3 dagen is het interna-

tionale vrouwendag en dan treden we op met het kabaret, over de moderne vrouwelijkheid. Maar ik heb nu wel andere dingen aan mijn hoofd dan moderne vrouwelijkheid. We hebben net actie gevoerd op het PvdA kongres - Rooie Vrouwen opgeroepen om uit de PvdA te stappen. 'Ik twijfel al 8 jaar', roept een wanhopige mevrouw. Dat is wel vrouwelijkheid, maar wat moeten we nu met een kabaret? Veel vrouwen zien niets in de PvdA maar kunnen zich daarbuiten ook niets voorstellen. We zijn onzichtbaar; er straalt geen autoriteit van mannen van ons af. Er komt ook geen kabaret. We gaan een staking organiseren. Tegen de abortuswet die op 31 maart in de Eerste Kamer komt. We zitten wat moedeloos bij elkaar. Er moet iets gebeuren want we worden overspoeld en dreigen steeds moedelozer te worden. Een staking, het klinkt heel groots en echt, maar wat moet ik me daar bij voorstellen? Ik verdiep me er nog maar niet in. We spreken af dat we gaan bellen, het hele land door, naar alle plaatsen waar nog autonome vrouwenbeweging te vinden is. Marga zal een toespraak houden.

Vrijdag 6 maart: Om half elf ben ik in de Bonte Was-ruimte. Nu moet het gebeuren. Ik ga koffie zetten. 'We gaan een vrouwenstaking organiseren.' Ik drink nog maar meer koffie en bel de eerste boekhandel: Dikke Trui in Groningen. Het meisje aan de andere kant blijft heel lang stil en dan zegt ze: 'Goh, wat leuk, ja we moeten echt iets doen.' En natuurlijk gaat ze heel Groningen rondbellen, direkt, en natuurlijk gaan ze iets organiseren. Om half drie probeer ik de anderen van het stakingskomitee te bellen om te vertellen dat iedereen enthousiast is. Maar iedereen is alsmat in gesprek. Om vijf uur word ik gebeld. Van Maastricht tot Appingedam weten nu zo'n 120 vrouwen van de staking af en ze willen allemaal. Ergens fietst nu een mevrouw door de kop van Noord-Holland om het nieuws van de staking rond te brengen.

Zaterdag 7 maart: Ik ben mijn stem kwijt en raak soms in de war met mijn tekst 'We zijn hoe langer hoe bozer geworden, we dachten, het kan zo niet langer, we moeten iets doen. Niet weer een demonstratie, of een manifestatie, en niet meer verontwaardigd worden achteraf als weer niemand ons serieus heeft genomen. We moeten massaal protesteren ...'. Dat heb ik nu zo'n 50 keer gezegd, 2 dagen lang en iedereen wil meedoen. De toespraak is af en zal morgen met een lijst vol suggesties worden uitgedeeld en morgenavond weggestuurd. we maken een lijst: wat te doen bij staking beginnen we ferm. Tja wat moet je eigenlijk doen als je staakt, en voordat het zover is. Weet ik veel. 'Bel alle vrouwen in je buurt'. Zouden vrouwen dat echt doen? Maar ja, ik zit hier ook. Met Marieke en Paulien stencil ik tot 5 uur in de ochtend.

Zondag 8 maart: Om half 12 ben ik in Paradiso. De pers is gebeld, de stencils zijn geniet, de slag kan beginnen. Als de demonstratie bij Paradiso komt zijn alle vrouwen nieuwsgierig: er is iets spannends op til. Een paar van ons hebben tijdens de demonstratie rond gefluisterd dat er iets gaat gebeuren. Alleen de pers heeft het niet serieus genomen. Die is er haast niet en met moeite is het NOS-journaal er van te overtuigen dat ze onze persverklaring moeten filmen. Maar even later binnen, nog voor dat Marga klaar is beginnen vrouwen te schreeuwen 'staken, staken!'. De zaal is laaiend. Ik hoef helemaal niet met stencils rond te lopen. Ik kan ze gewoon in de lucht gooien en neer laten dwarrelen en iedereen grijpt ze. Binnen 5 minuten zijn ze op. In een zij-kamertje in Paradiso vergaderen we over de staking, voornamelijk met vrouwen van buiten Amsterdam. Waarom tegen de abortuswet, willen sommige vrouwen weten, waarom niet voor een sociaal-ekonomiese eis? Maar de meesten zijn het met ons eens: abortus is altijd het punt geweest waar ontzettend veel vrouwen het over eens waren; behalve een aantal christelijke vrouwen vindt iedereen dat vrouwen daar zelf over moeten kunnen beslissen. 's Avonds in het Vrouwenhuis wachten we in spanning: zouden er nog meer vrouwen komen? Er kómen vrouwen. Er wordt een stakingskomitee gevormd dat de staking in Amsterdam gaat organiseren.

Maandag 9 maart: Nu begint het echt en de telefoon gaat heus. Hij gaat voortdurend en er bellen vrouwen op die van alles willen weten over de staking. Ik kan het nog maar amper geloven. Twee dagen geleden waren we nog met ons twintigen en nu lijkt het wel alsof iedereen er van weet. Aan het einde van de dag zijn er zo'n 25 stakingskomitees door heel Nederland. ABVA en ABOP-vrouwen zijn actief. Er hebben zich mannen aangemeld om op de kinderen te passen als wij staken. Daar moet een centraal telefoonnummer voor komen, met een meneer er achter. Het is prachtig, die solidaire mannen, maar ik hoef ze niet allemaal aan de telefoon. De

Emancipatie-kommissie vindt dat vrouwen het stakingsmiddel niet kunnen hanteren. Over abortus hebben ze al 2 nota's aan de regering gestuurd. Het FNV adviseert om maar een vrije dag op te nemen.

Dinsdag 10 maart: Er wordt nog steeds druk rondgebeld om nog meer vrouwen in nog meer steden en dorpen actief te krijgen. Ik bel een mevrouw uit Leerdam. Ze zat daar al jaren in haar eentje het Leerdamse Wij Vrouwen Eisen komitee te vormen. Ze had wel gehoord over een staking, ver weg in Amsterdam, en nu werd ze ineens opgebeld en vormde ze onderdeel van een keten.

Woensdag 11 maart: Er zijn meer dan 50 stakingskomitees in heel Nederland. In Hoorn hebben de 10 actieve feministes jaren ruzie gemaakt en elkaar bestookt; maar er is een klein wonder gebeurd en nu zitten ze in een komitee. Het FNV-vrouwensekretariaat staat achter haar FNV-mannen. Staken kan niet, dat zou illegaal zijn, en je ziek melden is tegen de wet en het is misbruik maken van de sociale voorzieningen. Maar de vrouwen in diverse bonden zijn woedend en vergaderen maandag. In de Nieuwe Linie staat dat de staking tegen de abortus en tegen kernwapens is. Daar bestaan wel meer misverstanden over: het is moeilijk om uit te leggen dat de staking tegen de abortuswet is maar dat we over nog heel veel andere dingen kwaad zijn en dat je het daar op de stakingsdag zelf best over kunt hebben. Maar de staking is tegen iets concreets, iets dat je wint of verliest. Tegen slechte tijden kun je moeilijk gaan staken. Dan zou een staking alleen symbolies zijn. Heel veel vrouwen in partijen en bonden zijn verbaasd dat wij zomaar een staking schijnen te kunnen organiseren. Soms ben ik ook wel een beetje verbaasd.

Donderdag 12 maart: Paniek. We hebben prachtige klappers met adressen van vrouwen, en die noemen we stakingskomitee, maar wat doen ze eigenlijk? We horen nooit meer wat. We sturen wel bezielende persberichten maar hoe weten we of die niet gebruikt worden voor de kattenbak? Maar als ik 's avonds in de coördinatie weer een nieuw gloedvol betoog over het verloop van de staking zit te vervaardigen hoor ik in de bar plotseling gekrijs. In Maastricht gaan ze met een standje in het winkelcentrum staan in de week voor de staking; ze gaan posten bij winkels en bedrijven, en ze gaan oefenen voor de dertigste door alvast niet meer te glimlachen. In Deventer gaan ze een extra editie van de plaatselijke vrouwenkrant maken en verspreiden in een oplage van 20.000!

Vrijdag 13 maart: Ik heb een interview over de telefoon met Martine van der Does van het vrouwenprogramma Week In Week Uit. Op de achtergrond roept een meneer eerst dat de vraag niet deugt en dan dat het antwoord niet goed is. Hij wil dat ik iets zeg over het zelfbeschikkingsrecht van vrouwen maar dat woord kan ik niet uit mijn strot krijgen. Als het hele interview af is moet het over omdat er anders zo geknipt en geplakt moet worden. Nu moet ik weer hetzelfde entoesiasme in mijn stem zien te krijgen, en dat is al niet mijn sterkste kant. Hoor Haar loopt door ons pand om opnamen te maken. Dat vergroot de chaos maar die was al giganties. We roepen wel verrukt 'Wat leuk' als zich een nieuw stakingskomitee aanmeldt, maar niet altijd stellen wij hen dan precies op de hoogte van wat ze allemaal van ons kunnen verwachten, en we noteren ook niet altijd naam en adres. Dat heeft ons al voor veel problemen gesteld. Ik ben een antiburokraat in het diepst van mijn gedachten, en daarom ben ik in het Vrouwenhuis gekomen. Nu wordt er opeens ordelijkheid van me gevraagd. Ik vind voortdurend briefjes in mijn broekzak met telefoonnummers en ik heb geen idee van wie ze zijn of hoe ze daar terecht zijn gekomen. Als ik postzegels wil plakken zijn ze op of weg, niemand die het me kan vertellen. En als ik rekeningen heb geschreven en ik ga even weg, zijn ze spoorloos en niemand heeft ze ooit gezien. De stikkers zijn op. 100.000 in anderhalve dag. We bestellen 100.000 nieuwe.

Zaterdag 14 maart: Groot tumult. Het stedelijk komitee heeft vergaderd en er schijnt een manifestatie op de Dam te komen, iets met spreeksters en verklaringen. Maar het was juist de bedoeling dat vrouwen allemaal zelf iets zouden doen, met elkaar de straat opgaan en met elkaar praten over wat ze gaan doen en hebben gedaan, en niet dat ze verloren in een massa zouden staan en passief tot zich zouden nemen wat er door mikrofoons omgeroepen zou worden. Maar als iedereen weer wat tot rust is gekomen blijkt dat er nog niets is besloten.

Zondag 15 maart: Ook op zondag werken we. Ik kan me het leven zonder staking niet goed meer voorstellen.

Maandag 16 maart: Mijn moeder belt op om te vragen wanneer ik mijn vader nu eens op kom zoeken want die schijnt heel ziek te zijn. Maar ik heb geen tijd om zomaar een dag naar huis te gaan. Pauline is de verjaardag van haar vader vergeten. Iemand van ons is opgebeld door een vriendje met de mededeling dat hij verliefd is geworden op iemand anders. Maar ze heeft geen tijd en geen energie om zich daar druk over te maken.

Dinsdag 17 maart: De behandeling van de abortuswet is uitgesteld tot 28 april. Is dat een succes? 30 maart staken en op 31 maart al stemmen, dat zou de gemoederen teveel in opwindning brengen. Teveel vrouwen zouden razend worden als nog geen dag later de abortuswet door de Eerste Kamer gejaagd zou worden. Veel vrouwen bellen ons op: wordt de staking nu ook uitgesteld? Maar we hadden bijna al meteen besloten dat we in elk geval de 30ste gingen staken. Marijke en Anneke werken als gekken aan de krant. Een vrouwenstakingskrant waar we er 200.000 van gaan verspreiden. Het lijkt onvoorstelbaar.

Woensdag 18 maart: In het logboek lees ik dat Truus Divendal van de NVB Marga's toespraak te negatief vindt, er was toch al best iets bereikt en we waren toch een macht. Maar hoe kan het dan dat we nu bijna een abortuswet hebben die bijna geen vrouw wil? Zelfs in onwaarschijnlijke plaatsen als Druten en Gemert proberen vrouwen iets van de grond te krijgen. Klara heeft een bel-actie gedaan naar allerlei dorpen. In Havelte was een mevrouw net bezig een lammetje ter wereld te brengen maar desondanks had ze wel oren naar een staking. Of misschien wel juist daarom.

Donderdag 19 maart: Er zijn 100.000 kranten gekomen en het is een gekkenhuis want al die kranten moeten ook weer weg, en wel zo snel mogelijk. Er zit iemand aan een tafel in de bar met om zich heen grote vellen papier. Het ziet er niet naar uit dat het goed met haar gaat en ik bemoei me er maar niet mee. 's Nachts droom ik dat er iemand van het landelijk stakingscomité door een mistig landschap in Oost-Groningen sjokt, met kranten onder haar arm, op zoek naar het Afhaaladres. Het gezeur over de vakbonden houdt maar niet op. De pers schrijft voornamelijk over wat de vakbonden vinden en Elske ter Veld mag overal komen vertellen dat de staking onrechtmatig is. De discussie met het FNV dreigt de hele staking te gaan domineren en dat terwijl maar 20% van alle vrouwen betaald werk heeft. Vier van de vijf vrouwen heeft met vakbonden niets te maken.

Vrijdag 20 maart: Er komen nog eens 125.000 kranten en nu ligt de hele gang vol, van de deur tot aan de trap. Er zijn ook weer stikers - we gaan al naar de 300.000 - en er zijn stakingsbordjes en affiesjes, gemaakt door entoesiaste vrouwen. En er zijn vrouwen, voortdurend lopen er drommen vrouwen in en uit, die kranten, stikers en nog veel meer komen halen. Het is hier zelden zo druk geweest.

Zaterdag 21 maart: Het Amsterdamse comité vergadert weer en ik wil wel weten wat er in mijn eigen stad gaat gebeuren, dus ik bemoei me ermee. Het gaat nog steeds over al of geen mikrofoons en al of geen vergunningen. Waarom moet je een vergunning hebben om op de Dam te gaan staan? Als je daar toestemming voor gaat vragen is het leuke eraf. Maar één van de vrouwen op de vergadering vindt dat vrouwen toch beschermd moeten worden. Waartegen dan? Iemand anders vindt dat je toch centrale eisen moet formuleren anders weten vrouwen niet waarom ze op de Dam zijn. Gelukkig zegt weer iemand anders verschrikt dat de vrouwen van haar buurthuis zouden schrikken als er zomaar eisen gesteld zouden worden, en dat je toch ook niet zomaar iets voor andere vrouwen kon bepalen. Leve de individualisering. Het Amsterdamse comité stelt voor dat zij de kookstaking (want zo heet het intussen) verder zullen organiseren op basis van de gevoerde discussie.

De spanning is eraf. Of de staking een succes wordt hangt niet meer van ons af - we kunnen daar weinig meer aan doen.

Maandag 23 maart: Ik heb een afspraak met een journalist van het Algemeen Dagblad. Hij wil weten hoeveel vrouwen er nu gaan staken. Dat wil ik nou ook zo graag weten; dus vraag ik dat een uur later aan Alie in Rotterdam. Zijn het er wel 10.000? Rotterdam is toch bijna net zo groot als Amsterdam, dus dan is 10.000 toch niet onmogelijk? Maar Alie vindt 10.000 wel veel, en verder kan ze er geen zinnig woord over zeggen. Het meisje van de vrouwenboekhandel 't Wicht in Enschede vindt 1000 vrouwen ook veel voor Enschede, en kan het ook niet schatten. Het valt

me op dat veel vrouwen tegenover ons amsterdamsen een soort schaamtegevoel hebben: 'Wij zijn nog niet zover, dit is maar een kleine plaats, het is hier nog heel achterlijk, christelijk, katholiek, burgerlijk, liberaal.' 's Middags loop ik door de stad. Er is nog niet veel te merken van een staking. Alleen een paar stikers op de WC van de Universiteitsbibliotheek. Maar als ik naar Radio Stad luister weten de meeste vrouwen van de staking af. Een mevrouw in een winkel waar ik een viltstift koop ziet mijn stikker en begint te lachen. Ze vindt de staking heel leuk, maar zelf kan ze niet staken want dan zou ze meteen op straat staan.

Dinsdag 24 maart: Ik heb een hele dag vrij. Ik wil wel een boek gaan lezen maar dat lukt niet. Ik zou het liefst de hele staking overboord zetten maar ik kan ook niet bedenken wat ik dan liever zou doen. Ik zou de andere vrouwen van het landelijk komitee het liefst een tijdlang niet zien maar ik heb ook geen behoefte om andere mensen te zien want wat moet ik daar tegen zeggen? Om half vijf ben ik in het Vrouwenhuis, zomaar, om even te kijken. Dit is het spannendst wat ik in 4 jaar vrouwenbeweging heb meegemaakt.

Donderdag 26 maart: Onze laatste stencils zijn verstuurd, de laatste postzegels geplakt. Er komen nog steeds stakingskomitees bij, op de valreep. Het zijn er nu tegen de 120. De gang is weer leeg; de meeste kranten zijn weg en hopelijk gekomen waar ze moesten zijn. Hopelijk. En eeuwig rinkelt de telefoon. Er belt een meisje uit Oud-West: hoe moest ze staken. Want ze werkt free-lance en haar vriend kookt. Ja, dat wordt moeilijk. In de Valeriuskliniek wilden vrouwen gaan staken maar dat is van directiewege verboden. Een lerares wil weten of ze ook moet gaan staken als haar leerlingen niet willen. Natuurlijk. Radio Stad wil maandag de hele dag uitzenden maar krijgt geen toestemming van minister Gardeniers. Ze gaan een kort geding aanspannen. In heel Amsterdam worden stencils verspreid. Elke vrouw die om wat voor reden dan ook bij ons binnenkomt vragen we om ze in haar straat te verspreiden.

Vrijdag 27 maart: Als ik postzegels ga kopen zie ik bij het postkantoor op de Nieuwe Zijds twee meisjes met stikers lopen: één heeft haar op haar jas geplakt en de ander op haar tas. In mijn buurt is geplakt en in mijn straatje zie ik voor twee ramen affiesjes hangen. Ik krijg even de neiging om daar zomaar aan te bellen.

In Amsterdam zullen maandachtochtend heel vroeg auto's met geluidsapparatuur de wijken ingaan om vrouwen op te roepen: Vrouwen ontwaak! Staak! Er zijn grote stikers met daarop: *Gesloten wegens vrouwenstaking*. Die kunnen we maandagochtend op winkels plakken. In Apeldoorn willen vrouwen zondagnacht al in het vrouwenhuis gaan slapen want de staking begint toch om 0.00 uur? De VPRO filmt 's avonds, en er zijn ook vrouwen om een video-opname te maken. Nu zullen we onmaskerd worden als onordelijk tuig. We moeten van de VPRO een gedeelte van onze vergadering overdoen. Dat moet je ervoor overhebben.

Zaterdag 28 maart: Met Lucy ga ik stencils verspreiden in Slotervaart. Het is prachtig weer en de zon schijnt. Eindelijk weg uit dat muffe Vrouwenhuis. Twee vrouwen in de Comeniusstraat willen wel staken maar waar moeten ze dan met de kinderen heen? Met de mannen mee naar het werk? Onmogelijk. In Slotervaart zijn geen kresjes op de dertigste. Twee andere vrouwen zullen in elk geval een laken uit hun raam hangen, en weer een andere mevrouw komt in ieder geval naar de Dam. Een mevrouw zegt dat zij wel voor vrije abortus is maar dat ze zo'n moeite heeft met haar dochter want die vindt een zwangerschap een proces van de natuur waar je niet in mag ingrijpen, en je baart toch een kind uit liefde? Een enquête heeft uitgewezen dat 70% van alle vrouwen van de staking op de hoogte is, dat 50% van die vrouwen het met ons eens is en dat 7% daarvan staakt. Dat zou betekenen dat er zo'n 300.000 vrouwen gaan staken maandag. Valt dat mee of tegen? Maar het uiteindelijke succes of verlies komt pas de 28ste april, en wat de staking uiteindelijk oplevert moet nog blijken. Er is een heel netwerk van vrouwen gekomen door de voorbereidingen van de staking. Dat is iets om verder op te bouwen. Als je kan staken kun je ook nog meer.

Zondag 29 maart: De spanning is te snijden. Ik heb niets meer te doen dan af te wachten. Ik schilder een laken om uit mijn raam te hangen. Mijn moeder belt op: ze staakt niet want ze is niet tegen de abortuswet (en er ook niet voor). Maar ze hangt wel een laken uit haar raam, met niks erop, omdat het de 30ste is. Het laken uit het raam schijnt een soort nationaal symbool van de vrouwenstaking te zijn. Heleen en Elisabeth zijn jarig maar het valt niemand op en henzelf

ook niet.

Maandag 30 maart: Ik vind het wel rustig op straat als ik naar het Vrouwenhuis loop. Maar wat had ik dan precies verwacht. Toch meer drukte. We bellen het land door: wat gebeurt daar? Er is moeilijk hoogte van te krijgen. Iedereen loopt een beetje zenuwachtig rond. Iemand roept dat ze net verkeer wil gaan blokkeren, ergens, en met ons tieners gaan we op pad, behangen met stakingsbordjes om onderweg uit te delen. In de stad is het druk! Overal komen we groepjes vrouwen tegen, op weg of op zoek naar actie, iets dat verstoort, ontregelt en opvalt. Binnen tien minuten hebben zich drie van zulke groepjes bij ons aangesloten. Als we roepen: 'Kom mee, we gaan iets blokkeren' lopen ze mee. Met zo'n vijftig vrouwen zitten we tenslotte op het Muntplein en zingen stakingsliederen terwijl het verkeer zich langzaam over de trambaan wurmt. Er komt wel politie maar die kijkt alleen. We trekken achter een bakfiets stapvoets door de Vijzelstraat, midden over de weg. Bij de Openbare Bibliotheek gaan we zingend naar binnen om alle vrouwen tot staking op te roepen. Buiten staan al stakende vrouwen van de bibliotheek. Er gebeurt wel degelijk iets in Amsterdam! Al staken dan niet alle vrouwen, alle vrouwen weten dat er gestaakt wordt en ontzettend veel vrouwen praten erover. Ik ga op zoek naar nog meer actie. Op de Dam zijn om half drie al vrouwen spandoeken aan het schilderen. Het is er al flink vol. Met een paar vrouwen trekken we door de Kalverstraat en delen de overgebleven stakingsbordjes en stencils uit. We komen een groep vrouwen tegen die met een levensgrote pop rondsjouwen - met ketchup en breinaalden tussen haar benen. We gaan op weg naar het Ge-rechtsgebouw op de Prinsengracht waar we in de hal abortusliederen zingen - de pop dwars voor de ingang. Tenslotte komen er mannen in uniform die met geweld dreigen - politie en wat al niet. We zingen nog een tijdje door maar als er nog meer uniformen komen gaan we maar weg. We sjouwen de pop mee en zingen in de Leidsestraat voor alle winkels waar vrouwen werken: 'Zuster Anna, zuster Anna, werkt gij nog? Alle vrouwen staken, alle vrouwen staken, abortus vrij'. We doen gewoon de winkeldeur open en gaan met de pop in de deur staan, de breinaalden en de ketchup goed in het zicht. Lucy, die wel een eindeloze stroom stencils bij zich schijnt te hebben, snelt telkens naar binnen om stencils en kranten uit te delen. In het Vrouwenhuis is het druk, totdat om vijf uur iedereen naar de Dam trekt. Om half zes komt Marion hijgend terug. De hele Dam staat vol met vrouwen, tot in de zijstraten. En het is waar. In de Damstraat zie ik al vrouwen bovenop het monument staan, onze heilige nationale pik. Lijn vijf staat wat verloren tussen al die massa's vrouwen, en verder staan alle trams op het station. Alleen de solidaire mannen hebben het af laten weten. Die hebben broodjes gesmeerd, wel 20.000. Maar als ik om half zes op de Dam kom zijn ze allang op. We vieren feest. De eerste keer dat vrouwen ooit gestaakt hebben en meteen staat de Dam al vol.

Over de **staking** wordt in dit nummer maar summier geschreven, want 'het stakingsnieuws van de 30ste maart is al uitstekend verslagen in de tweede landelijke Vrouwenstakingskrant, en van de 100.000 exemplaren die daarvan gedrukt waren zijn er nu zo'n 70.000 verspreid. Iedereen die haar nog niet gelezen heeft, maar vooral die nog vrouwen weet (en dat is dus overal, gezien het feit dat er 6 miljoen vrouwen in Nederland zijn die recht hebben op die informatie) wordt vriendelijk verzocht een stapeltje af te halen in het Vrouwenhuis te Amsterdam. Ze kosten maar een kwartje per stuk. Ben je niet in staat om ze af te halen en zelf door te verkopen 'adopteer' dan een stapel.'

Met die verspreiding en 'adoptie' liep het helaas aanzienlijk minder entoesiast dan bij de eerste stakingskrant. Nog steeds liggen er vergeelde stapels in allerlei hoeken van het Vrouwenhuis - terwijl het een mooie krant was, met entoesiaste verslagen en foto's uit het hele land en (op de eerste 50.000 exemplaren) een forse oproep van het inmiddels drasties geradikaliseerde Wij Vrouwen Eisen om 28 april - de dag waarop door de eerste kamer over het wetsontwerp gestemd zou worden - allemaal naar het Binnenhof te komen. Dat dat geblokkeerd zou gaan worden stond er wijselijk niet bij - het belemmeren van parlementaire akti-

viteiten kon immers geïnterpreteerd worden als een staatsgreep, en zelfs het plannen daarvoor maken wordt door de wet met zware straffen bedreigd. In het meinummer een verslag van wat zich daar op het Binnenhof afspeelde. Helaas is door het onzinnige ME-geweld aan de achterkant van het Binnenhof en de centrale plaats dat dat èn in mannenmedia èn in vrouwen media (inklusief de Vrouwenkrant) kreeg, zoekgeraakt hoe bijzonder het was om in de vroege ochtenduren ontvangen te worden door met walkie-talkies uitgeruste Haagse feministen die zo rustig alsof het haar dagelijks werk was de blokkadeplaatsen aanwezig en zo ervoor zorgden dat inderdaad niemand zonder geweld de Eerste Kamer in kon en ook menig Tweede-Kamerlid van de vaste roete moest afwijken. Schuimbekend deed Dolman zijn naam eer aan; andere kamerleden vonden het eigenlijk wel leuk en zelfs begrijpelijk; weer andere probeerden met gevaar voor pantalon over puntige hekken hun werkplek te bereiken, wat meestal door kordate vrouwengroepen belemmerd werd. Prachtig gegild werd er - heel hoog en schril - een aktiemiddel dat ingebracht werd door punkoïde meisjes en dat wonderbaarlijke effecten sorteerde - radeloze politieagenten: wat moesten ze hier aan de straatkant van het gebouw waar ze geen geweld durfden gebruiken tegen doen? Een andere verbindinglijn die tussen de groepen vrouwen bij de verschillende poortjes, gangetjes en deuren bestond was het gemeenschappelijk geskandeerde 'Wij zijn vrouwen, wij zijn met velen, wij hebben er de buik van vol'. Dankzij het ME-geweld kon de belemmering van het eerste kamerwerk beperkt worden tot anderhalf uur - waarna de wet, alweer met één stem verschil, werd aangenomen.

Naast een verslag van een deel van die gebeurtenissen in Den Haag ook in het meinummer: 9 pagina's met op straat geïnterviewde vrouwen: gaan ze stemmen bij de aanstaande verkiezingen op 26 mei, zo ja waarop, en waarom. In het artikel 'Stemmen, stel je voor dat er iets verandert' worden alle argumenten genoemd om wèl te gaan stemmen, ondanks ongeloof in parlementaire mogelijkheden: 'Stemmen kost maar een kwartiertje, alles staat klaar, onze (over)(groot)moeders vochten voor het kiesrecht om ons deze kleine luxe te verschaffen. Maak er gebruik van en ga daarna weer over tot de orde van de buitenparlementaire dag!' D'66 dat in die tijd enorm in de lift zat wordt onder de radikaal-feministische loep genomen. Het was nog steeds, zoals de Strijdijzers zeiden, 'een redelijk alternatief voor redelijk rijke mannen', niet alleen om redelijk goedkoop van hun vrouw af te komen, maar ook om daarbij nog greep op haar te houden via de kinderen, door middel van het nieuwe omgangsrecht - waarover de Strijdijzers en Vrouwen tegen het Omgangsrecht zowel in Den Bosch als in het Amsterdamse Vrouwenhuis een tribunaal organiseerden.

Voor redactieleden die vroeger tijden nog voor ogen stonden, was deze periode een heel bijzondere. **Pol:** 'Het was echt ongekend, ongelooflijk met hoeveel inzet vanaf de staking de krant in elkaar gezet werd. Ineens bleek dat de 'lay-out-week' in één weekend kon en dan liepen op dergelijke weekenden er nóg vrouwen op de redactie rond voor wie er geen klusje meer was en die op de kachel gingen zitten wachten totdat er ook maar een halve bladzijde was afgeplakt zodat ze die tenminste alvast konden gaan corrigeren. Hadden we daarvoor altijd vrouwkracht te kort, nu was het zowat te veel! Wat ook nieuw was, dat we de artikelen aan elkaar gingen voorlezen tijdens de redactievergadering, dus toen met het hele landelijke stakingscomité, voordat ze geplaatst werden. Als er dan iets niet goed aan een artikel was werd het meteen opgemerkt en móest het ook echt veranderd worden - kon het niet op de lange baan geschoven worden totdat je het totaal ongewijzigd terug zag als het al in 6000-voud gedrukt was. Dit is ook de enige manier om enige aansluiting van de artikelen op elkaar te krijgen, dus dat

niet in het ene artikel een lijnrecht tegenovergestelde opvatting zou komen naast een ander artikel. Keihard gewerkt werd er dan op zo'n avond. Niet langer dus eindeloos gezeik over onbenullige klusjes om het politieke tot het laatst te bewaren. Al die klussen bleken ineens ook heel goed met haar drieën tussendoor geregeld te kunnen worden.' Dat was dan de krant. Maar hoe liep het verder met al die Vrouwenhuisactiviteiten?

In de woongroepdiskussie van september 1980 had de 'oude' garde nog één jaar genomen om het Vrouwenhuis nieuw leven in te blazen; de maanden maart en april waren de drukste en actiefste Vrouwenhuismaanden uit de geschiedenis geworden. Maar het bleek een illusie dat dit door zou zetten. De maand mei brak aan en daarmee de traditionele leegloop; pogingen om stakingskomitees op 13 juni in grote getale naar een nieuwe plannendag te halen mislukten - slechts 7 groepen verschenen. Overal in het land bleek de teleurstelling over het verlies van de staking en van de Binnenhof-blokkade moeilijk te verwerken. En terwijl de 20 vrouwen van het landelijk stakingscomitee zich gezusterlijk over Vrouwenkrant 74/75 bogen, begon het er steeds meer op te lijken dat veel vrouwen eigenlijk hun er de schuld van wilden geven dat de manschappelijke politiek niet voortbracht wat de vrouwenbeweging wilde. In een Socialisties-Feministische visie verscheen een koude-oorlog-scheldpartij; in een vrouwenkafé werden dito leuzen op toiletten geschreven, ook in en rond het Vrouwenhuis verschenen allerlei varianten op het thema 'De Bonte Was ophangen', een Arnhemse groep probeerde alle stakingskomitees bijeen te krijgen op 'kritiek op het landelijk stakingscomitee', en de Strijdijzers verlieten het Vrouwenhuis. Maar niets van die ontwikkelingen is terug te vinden in het zomernummer van de Vrouwenkrant. Opgedrongen moederschap is het hoofdthema. Na alle partijpolitieke belevenissen nu weer eens een radikaal-feministisch nummer: stukken over de tiranisering van vrouwen met kinderen door onderwijsinstanties, het schrijnende verslag van een vrouw die vanaf haar dertiende via het verbieden van abortus tot een 'moeder' werd gebombardeerd door de instanties die zich over haar afgestane kind gingen buigen. In het redactioneel van deze krant, waarvan de inhoud er niet om liegt schreef de redactie: 'Het meest verontrustend is hoe de oude moederschapsideologie verstopt in zogenaamde feministische theorieën de vrouwenbeweging binnensluipt. Lees daarover het lange artikel over Adrienne Rich 'Uit vrouwen geboren' ... Een boek dat in 1976 in Amerika verscheen en daar een bestseller schijnt te zijn en dat in Nederland sinds de vertaling in 1979 van uitgeverij Sara, dezelfde kant op lijkt te gaan. Het is dan ook een internationale ontwikkeling die zich afspeelt, zoals ook bleek uit het gesprek dat we met de Duitse vrouwen van Emma hadden.' Het stuk over Rich heeft als titel '*De seksuele revolutie van het moederschap*'. Het eindigt met: 'De overeenkomst tussen de theorie van Adrienne Rich en de fascistische ideologie, voorzover die zich uitdrukt in de 'verheerlijking' van de vrouw-als-natuur, moet voor de vrouwenbeweging een waarschuwing zijn dat deze nieuwe theorie in feite volledig reaktionair is. Gebruik makend van de seksuele revolutie jaagt Rich vrouwen onverbiddelijker dan ooit tevoren in de geschiedenis is gebeurd, terug in de "gevangenis van haar lichaam". De mate waarin Rich-achtige theorieën onder de namen als "lijfpolitiek" of "seksuele politiek" bijvoorbeeld via de Socialisties Feministische Teksten van uitgeverij Sara allerlei vormen van vrouwenonderwijs aan het binnenstromen zijn, vind ik heel griezelig. Ik hoop dat een rationele discussie over deze trend degenen die dit soort theorieën aanhangen tijdig tot bezinning kan brengen.'

Voor al dit artikel bracht een schok teweeg bij veel vrouwen. Dat was al gebleken bij het voorlezen ervan in de tuin van het Vrouwenhuis op een warme zomervond. Doodstil was het en voor degenen die het boek van Rich ooit mooi gevonden hadden, was het zichtbaar pijnlijk dat iets wat zij als 'persoonlijk' hadden ge-

voeld, nu in een zo schel politiek licht werd gezet. (Uit ingezonden brieven die later in de Vrouwenkrant verschenen bleek dat allerlei vrouwen kritiek op het moederschap ook alweer persoonlijk opvatten.) Maar het was waarschijnlijk juist die schok, die de discussie op gang bracht. (Het stuk is in dit boek niet opgenomen omdat het al herdrukt is in *Feminist III*).

De vrouwen van de stakingskomitees die wèl verder wat wilden organiseren hadden op de zo slecht bezochte bijeenkomst op 13 juni in het Vrouwenhuis het onderwerp van de volgende krant al min of meer bepaald. Het waren bijstandskomiteevrouwen die de staking tegen de abortuswet 'erbij' gedaan hadden en die niets liever wilden dan een hele grote actie om aan de afhankelijke economische positie van bijstandsvrouwen een eind te maken. Een nummer dus over de bijstand, maar ook met een verslag van de zomeruniversiteit en de bijbehorende bundel, waar allerlei lichtpuntjes in ontdekt werden. De vrouwen van Bonte Was, Vrouwenkrant en Vrijwilligstersbond verhalen over hun post-vakantie-depressie waar ze aller-vrouwelijkst in waren blijven steken totdat ze opeens weer begrepen dat het feminisme voor een groot deel bestaat uit het bestrijden van eigen en andervrouws vrouwelijkheid; uit het afstand doen van de vrouwelijke konditie - wat hetzelfde is als actieve bemoeienis met de manschappij'.

Nu was die kollektieve depressie natuurlijk niet zomaar uit de lucht gevallen. De terugslag na de staking had al enig ondermijnend werk gedaan, en in september kwam er nog een flinke schep bovenop. Een nieuwe groep jonge vrouwen wilde haar schouders onder de organisatie van het Vrouwenhuis gaan zetten - en zoals jaarlijks na de zomer nodig was - er nieuw leven in brengen. Dat was prettig, maar zij wilden dat niet zomaar doen. Zij hadden namelijk een nieuwe analyse van de oorzaak van de leegstand: het was de schuld van de vrouwen van het landelijk stakingscomitee; die hadden met hun 'verkrampde kalvinistische werkmentaliteit' iedereen weggejaagd! Alle vrouwen in Amsterdam werden opgeroepen om daarover te komen klagen en in het daartoe uitgebrachte stencil werd nadrukkelijk meegedeeld dat de Bonte Was, de Vrouwenkrant en de Vrijwilligstersbond niet welkom waren. Honderd vrouwen kwamen en klaagden, en hadden plannen en anti-plannen en anti-anti-plannen, en uiteindelijk formuleerden zij na een aantal vergaderingen gezusterlijk de Vrouwenhuisregels weer zoals die al jaren bestonden: onbetaald, gezamenlijke verantwoordelijkheid voor coördinatie en schoonmaken. Toen het eenmaal zover was waren de vrouwen van de Bonte Was, de Vrouwenkrant en de Vrijwilligstersbond er inmiddels in geslaagd al die nare agressiviteit te 'kantelen': hoe heerlijk dat ze zich niet langer met het Vrouwenhuis hoefden te bemoeien en dat anderen dat gingen doen. Op de muren van het Vrouwenhuis hadden ze 'Moeder komt niet' geschilderd en ze waren weer aan het werk gegaan.

Met elkaar hadden ze na de staking drie Vrouwenkranten gemeenschappelijk gemaakt. Nu werd het tijd hun eigen activiteiten weer op te pakken. Het boeken uitgeven was bij de Bonte Was in het slop geraakt en *Feminist III* riep erom te mogen verschijnen. Ook de Vrijwilligstersbond was een beetje versukkeld; het leger van 'vrijwilligsters' groeide wel dagelijks, maar het ledenaantal van de bond niet. De NVV-vrouwenbond stelde dan ook alles in het werk om dat te voorkomen. De vrijwilligsters hoorden bij hen - evenals de huisvrouwen die 'thuiswerk' deden - want de NVV-vrouwenbond had macht, en zou na de fusie met de andere bonden in de FNV nog machtiger worden. In al hun propaganda vergaten ze er alleen bij te zeggen dat ze alleen mochten fuseren als ze zich niet met economische aangelegenheden zouden bemoeien! En van hun standpunt dat vrijwilligsters nooit de plaats van betaalde krachten mochten innemen - wat impliceerde dat ze vonden dat vrijwilligsters niet tot betaalde krachten gemaakt mochten worden

- namen ze geen afstand. In de november/december krant verscheen een verslag van het bezoek van Vrijwilligstersbond-vrouwen aan het fusiekongres: en een fragment van een open brief van ABVA/KABO-vrouwen aan de heren van hun bestuur, die zich tijdens het kongres als rooie hanen gedragen hadden. Ook gesprekken met thuiswerksters, abortus in België en vrouwen tegen kernwapens met o.a. een oproep om op 26 november naar de vrouwendemonstratie in Den Haag te komen.

Het oktobernummer moest helaas *Joke Smit herdenken*; gestorven op een moment dat het juist zo nodig werd dat reformisten en radicalen zich aaneen sloten om te voorkomen dat vrouwen alles wat de laatste twaalf jaren veroverd was weer zouden verliezen. Zij stierf na een leven waarin zij zich de tijd niet had gegund om zo veel mooie boeken te schrijven als zij eigenlijk gewild had. Een van haar ideeën was tenminste nog net voor haar dood verwezenlijkt: het Kamerbreed Vrouwenoverleg. Haar ideeën voor een vrouwenpartij bleken echter zeer snel in nogal troebele handen tot wasdom te komen. De Vrouwenkrant had de primeur van die ontdekking: al die oranje stikers, al die oranje stencils waarin ieder met lievig geneuzel werd opgeroepen de Vrouwenpartij te steunen, bleken inderdaad afkomstig uit Bhagwankringen. 'Wij hebben er al vaker over geschreven hoe het politieke bewustzijn dat de vrouwenbeweging heeft opgebouwd, door allerlei vormen van vrouwelijkheidswaan wordt aangevreten. Nu is er dan ook een Bhagwanvorm. Er zullen er wel meer komen. Dat kan allemaal omdat er inderdaad een vacuüm is. Vrouwen zien hun illusies in kisisrook vervliegen, en ze kunnen met hun teleurstelling nergens terecht... Het wordt steeds dringender om vrouwenorganisaties die echt feministies zijn, die dus werk binnenshuis en buitenshuis, de liefde en de lopende band, omvatten, van de grond te krijgen. Wij denken nog steeds dat vrouwenverbonden daarvoor het beste zijn.' Na de 'onthulling' in het decembernummer van de krant is er gelukkig nooit meer iets van 'de vrouwenpartij' vernomen.

Terug naar de oktoberkrant. Tot hun grote schrik ontdekten de verslaggeefsters die op de hoorzitting over 'De wet gelijke behandeling' aanwezig waren, dat zij de enigen waren met feministiese kritiek. Die wet zou immers mannen de gelegenheid bieden hun rechten uit te breiden en vrouwen hinderen (een paar maanden later zouden de vroegere stakingskomiteevrouwen op het nippertje nog een *bezwaarschrift* indienen, onderschreven door tientallen vrouwengroepen -later zou het feministies protest ondergesneeuwd raken onder christelijke, homoseksuele, pedofiele, linkse, liberale en andere mannen).

Dat het krities volgen van Vrouwenstudies geen eenmalige gelegenheid voor het septembernummer was, blijkt uit deze krant. Luce Irigaray, een Franse psychologe wier propaganda voor de vrouwelijke psychose binnen Vrouwenstudieskringen als zeer Wetenschappelijk (want van irrationaliteit onleesbaar) wordt aanmerkt, wordt ernstig voor de mal gehouden in twee kritiese artikelen. De satire op het moderne gezemel over voortplantingsorganen en de band tussen de moeder en ongeboren vrucht - in de vorm van een boekbespreking van '*Our eggs, ourselves*' dat vrolijk naast een artikel over het arbeidsburo prijkt - bleek menige lezeres in verwarring gebracht te hebben. In de volgende krant worden ze dan ook gerustgesteld: het boek 'Our eggs, ourselves' bestaat echt niet. Maar de redactie is dan wel geschrokken - zouden vrouwen op 'moderne' opleidingen zoveel onzin te lezen krijgen dat deze onzin ze niet als zodanig opviel? Had Christopher Lasch dan toch gelijk toen hij schreef dat het onmogelijk is om een satire over modern therapiees taalgebruik te schrijven - omdat die teksten zo absurd zijn dat je ze niet absurder maken kunt? De schrik over de irrationaliteit en over de

aktieve propaganda tegen rationaliteit is een van de onderwerpen waarover de Vrouwenkrant (in nummer 78) met Barbara Ehrenreich praat:

Barbara Ehrenreich is een Amerikaanse schrijfster die samen met Deirdre English o.a. het boek '*Voor haar eigen bestwil*' geschreven heeft, over de geschiedenis van 150 jaar adviezen van deskundigen aan vrouwen. Op 7 oktober 1980 hield zij een lezing in de Populier in Amsterdam. Haar verhaal ging over vrouwen en 'nieuw rechts'. De volgende dag had de Vrouwenkrant een gesprek met haar..

Vrouwenkrant: 'Wat is dat nu precies, dat nieuw rechts?'

Ehrenreich: 'Aan de top in Washington zie je allerlei netwerkorganisaties en lobbies tegen abortus, tegen wapenkontrole, voor meer godsdienst op scholen. En dan is er ook zo'n soort stemming onder een bepaalde groep kiezers. Deirdre English en ik hebben geprobeerd het anti-feminisme en de aantrekkingskracht daarvan op vrouwen te begrijpen. Want je kunt rustig zeggen dat er in Amerika twee vrouwenbewegingen bestaan waarvan er één feministies is en de andere anti-feministies.

Vrouwenkrant: 'Kan je vertellen wat de inhoud van de boodschap is? Nieuw rechts wil iedereen aanspreken, mannen en vrouwen. Je kunt mannen en vrouwen daarin niet scheiden.'

Ehrenreich: 'Er zit een traditionele en een moderne rechtse kant aan. Traditioneel rechts is zeggen dat de overheid de grote vijand is. In het begin van de jaren zeventig heeft 'rechts' een poging gedaan om de invloed van de regering te verminderen. Ze zeiden en zeggen dat de overheid zich teveel met het dagelijks leven bemoeit, en dat is voor de Amerikanen iets belachelijks. Voor nieuw rechts is de klassevijand: de progressieve hooggeschoolde middenklasse. Zij schrijven de schoolboekjes en hebben daarmee volgens nieuw rechts het leven van de mensen gemanipuleerd. Deze progressieve middenklasse schrijft in de schoolboekjes op een andere manier over vrouwen en er komen ook zwarte kinderen in voor, en ook nog vieze woorden. De mensen zien dat en zeggen: "Wie heeft ons dat aangedaan, dat is de overheid en die is dus te progressief". Ze hebben het idee dat er niets met je aan de hand is wanneer je je kinderen niet met zwarte kinderen naar school laat gaan en als je niet wilt dat je kinderen over seks praten op school.'

Vrouwenkrant: 'Is dat één van de redenen waarom het Amerikaanse ministerie van onderwijs opgeheven is?'

Barbara: 'Ten dele misschien wel, maar het is ook een onderdeel van de eliminatie van de overheid, een steeds groter gedeelte van de overheid gaat op in het militaire apparaat. Maar om op nieuw rechts terug te komen, het nieuwe is dat ze zich opwerpen als de beschermers van het gezin, tegen abortus, tegen homoseksualiteit. Er wordt een verband gelegd tussen het feminisme en het idee dat mannen daardoor te zacht zijn geworden om oorlog te voeren. De schuld van de werkloosheid wordt gegeven aan het feminisme, dat er voor gezorgd heeft dat mannen te slap zijn om te werken. Tegen vrouwen wordt gezegd dat er wetten moeten blijven om het gezin te beschermen want gelijkheid tussen mannen en vrouwen betekent in werkelijkheid dat de alimentatie afgeschaft wordt en de vrouw onbeschermd achterblijft.'

Vrouwenkrant: 'Hier verloopt de ontwikkeling *niet* ten gunste van het gezin. De manschappij is het erover eens dat de alimentatieduur verkort moet worden en het omgangsrecht er moet komen. Het altijddurende huwelijk wordt afgeschaft en daarvoor in de plaats ontstaat de nieuwe vorm van het gezin: de moderne inwisselbare wegwerpvrouw met haar kinderen. Zoals Friedrich Engels al zei: Pas wanneer mannen en vrouwen vrij en gelijk zijn, zal de specifieke onderdrukking van vrouwen door mannen duidelijk worden. En we gaan die fase nu tegemoet. Nu is onze vraag: Jullie hebben zo'n sterke rechtse beweging die de oude patriarchale waarden claimt, maar willen ze dit echt of dient het alleen ter versluiering van de werkelijke ontwikkeling waarin een manschappij gevormd wordt met vrije inwisselbare vrouwen? In Amerika is dat toch al een realiteit? Nog slechts 15% van de mensen leeft in traditionele gezinnen en in de suburbs leven vooral vrouwen met kinderen en verder een paar mannen die van het ene huis naar het andere trekken. Dus hoe funktioneert die rechtse beweging dan, met name wanneer je ziet dat de reële basis voor die beweging maar 15% omvat?'

Barbara: 'Eigenlijk is de manier waarop jullie denken ook de manier waarop ik gedacht heb. Ik werk nu aan een boek over de opstand van mannen tegen het huwelijk. Ik denk dat veel feministen het niet leuk zullen vinden maar ik raakte er van overtuigd dat mannen genoeg hadden van het gezin, voordat het feminisme opkwam. In het begin van de zestiger jaren is er een verandering opgetreden in de consumptie. In de vijftiger jaren was het gezin een consumptie-eenheid. Er waren familiebladen die vol stonden met reclames voor auto's, koelkasten en dat soort zaken. In de zestiger jaren wordt het individu steeds belangrijker in de reclame. Playboy was één van de eerste bladen die er op wijst dat mannen meer voor zichzelf moeten besteden; stereo-installaties, sterke drank en mannenkleding die veel gevarieerder wordt. Als je tegenwoordig naar de reclame kijkt zou je denken dat er helemaal geen gezinnen meer bestaan. Met de slogans: "permitteer je de luxe" en "jij verdient het beste" die op de individuele man gericht zijn.

Vrouwenkrant: 'Je suggereert dat dat iets nieuws is. Elisabeth Wilson zegt in haar boek "Women in the Welfare State", dat de meerderheid van de mannelijke arbeiders hoe dan ook niet aan hun vrouwen vertelden wanneer ze een loonstijging hadden gekregen, ze gaven jaar in jaar uit hetzelfde bedrag aan hun echtgenotes. En wat de opstand van mannen tegen het gezin betreft: Je kunt zeggen dat de "tweede golf" en de seksuele revolutie met resp. Simone de Beauvoir en Kinsey in hetzelfde jaar begonnen zijn en dat deze twee ontwikkelingen met elkaar botsten in 1968, de eerste radikaal-feministen waren zelf slachtoffer van de seksuele revolutie. Wanneer je het boek "Berichten uit Amerika" leest, dan zie je dat daarin, en ook ik had die ervaring, want wij hadden er in geloofd, we hadden geprobeerd het leuk te vinden en we waren zo teleurgesteld en woedend, omdat het helemaal niet was wat we ervan verwachtten.'

Barbara: 'Nieuw rechts verzet zich ook tegen de seksuele revolutie in die zin dat ze zeggen: "Mannen zijn onverantwoordelijk (iets wat waar is), we kunnen ze niet vertrouwen en daarom hebben we wetten nodig die de mannen aan ons binden. Er is een seksuele anarchie, iedere andere vrouw kan je man versieren, en zelfs iedere man kan je man versieren en dus moet je de seks tegenhouden." Dat spreekt veel vrouwen aan.'

Vrouwenkrant: 'Maar vanuit hun standpunt hebben die vrouwen ook gelijk in hun klachten over de seksuele revolutie, het heeft vrouwen veel kwetsbaarder gemaakt dan ooit. Shulamith Firestone zei al dat liefde en seksualiteit een ramp zijn voor vrouwen.'

Barbara: 'Maar willen jullie dan zeggen dat mannen verantwoordelijk gesteld moeten worden voor het onderhoud van vrouwen?'

Vrouwenkrant: 'Nee, nee, vechten voor banen! En tegelijkertijd vechten tegen de seksuele revolutie en tegen de emotioneel-erotiese revolutie. Wij denken dat het voor een deel een fout geweest is van de vrouwenbeweging zelf, dat het verzet tegen de seksuele revolutie niet duidelijk genoeg geweest is. Wanneer dat wel gebeurd was, hadden we de werkelijke klachten van huisvrouw kunnen betrekken in onze strijd, want op veel punten zijn we het met ze eens. Maar de vrouwenbeweging heeft gezegd: "Wanneer je een aardige man hebt wordt het wel beter." Er is voortdurend geprobeerd om deze klachten te verdoezelen zodat deze klachten nu overgegaan zijn naar rechts.'

Barbara: 'De relatie tussen feminisme en de seksuele revolutie wordt een steeds belangrijker punt van discussie. Het is waar dat wij ook begonnen zijn met sommige idealen uit de seksuele revolutie, het was niet zoals in 1963 toen feministen antiseks waren. Wij probeerden een paar jaar geleden een soort vrouwelijke vorm te vinden van de seksualiteit.'

Vrouwenkrant: 'Ja, kontakt, liefde, solidariteit en een waas van erotiek.'

Barbara: 'O, dat is een goeie uitdrukking, een waas van erotiek, dat schrijf ik even op. Ik ben namelijk bezig met twee anderen een artikel te schrijven over wat wij het dogma van de vrouwelijke seksualiteit noemen. Dat de vrouwelijke seksualiteit prachtig, vriendelijk, zacht en diffuus zou zijn. Geloven jullie in die diffuse vrouwelijke seksualiteit?'

Vrouwenkrant: 'Nee, helemaal niet.'

Barbara: 'Op een gegeven moment werden orgasmes en dat soort dingen te mannelijk en te prestatiegericht gevonden in de vrouwenbeweging. We moesten ons helemaal nergens op concentreren, seksualiteit was overal en kwam vanuit je hele lichaam. e nu verdwijnt dat ook.'

Vrouwenkrant: 'Ja, dat verandert nu in de seksuele revolutie van het moederschap. Kinderen beginnen de beweging in te kruipen in die zin dat wanneer vrouwen teleurgesteld zijn in de seksualiteit met mannen en dan teleurgesteld in de seksualiteit met vrouwen, want vrouwen zijn onderdrukt, vermoeid en boos dus seksualiteit is zelden leuk tussen vrouwen, dan vluchten vrouwen in een aardige erotische relatie met een kind dat niets terug kan zeggen. Want de enige relatie die je kan hebben met een klein kind is een erotische relatie. Al die kleine armpjes om je heen, dat is toch eroties? Maar dan worden die kinderen groter en de problemen groeien, de erotiek is verdwenen en op den duur moet je een volwassen relatie aangaan met iemand die toetaal niet volwassen is.'

Barbara: 'Tenzij je overgaat tot incest.'

Barbara: 'Ongeveer in '77 kwam de discussie rond de pornografie op gang. Pornografie is de theorie, verkrachting de praktijk. Maar de laatste jaren is er heel wat veranderd, zijn vrouwen zich af gaan vragen: "Is er wel een verband tussen pornografie en geweld?" Het antwoord was dan "Dat weten we niet. En ten tweede weten we niet wat porno is." Sommige porno is gewoon eroties en wordt door vrouwen ook opwindend gevonden. Maar het laatste jaar gingen de schrijfster Gail Rubin en anderen zeggen dat ze zelf sado-masochisten zijn. Ze zeggen: "seksualiteit bevat ook machts-elementen en we hebben een fout gemaakt door die machts-elementen uit de seksualiteit te willen halen." Ze willen niet terug naar de oude heteroseksuele relaties maar ze zeggen dat seksualiteit een spel kan zijn los van maatschappelijke verhoudingen. Hierin kun je je fantasieën uitleven en spelen met macht.'

Vrouwenkrant: 'Wij hebben de hypothese dat vrouwelijke seksualiteit afhangt van de kollektieve macht van vrouwen. We worden erotieser wanneer we kollektief meer macht hebben. In een relatie doodt de macht van de één de seksualiteit in de ander, behalve wanneer je sado-masochisme toelaat, dan kun je uit dat dilemma komen want machteloosheid kan ook een bron van lust wezen. We denken dat cultureel gezien seksualiteit en macht iets met elkaar te maken hebben, we denken niet dat dat altijd het geval geweest is maar nu al eeuwenlang wel met elkaar verbonden is. De reden dat sado-masochisme nu opkomt is dat vrouwen de claim op de kollektieve macht steeds meer opgeven. We denken dat de enige manier om de vrouwelijke konditie op te heffen de strijd zelf is omdat je daarin al je "mannelijke" en "vrouwelijke" kanten moet ontwikkelen.'

Vrouwenkrant: 'Hoe staat het op dit moment met de Amerikaanse vrouwenbeweging?'

Barbara: 'Ik moet vooraf zeggen dat er in Amerika nauwelijks een linkse beweging is, de vakbeweging stelt niet veel voor, de sociaaldemocraten stellen niet veel voor, zodat de vrouwenbeweging die rol overgenomen heeft. Je kunt naar ieder klein stadje gaan en wanneer je daar het Vrouwenhuis vindt, dan is dat de plaats waar je nieuws uit El Salvador vindt, of over de Klu Klux Klan of wat er op dat moment maar aktueel is. Wij kunnen niet zeggen: we nemen de abortus-kwestie en zaken rondom seksualiteit en eigen lijf op ons en laten de rest aan anderen over want er zijn geen anderen.'

Vrouwenkrant: 'Hier staan alle vrouwenhuizen leeg en bijvoorbeeld in Duitsland ook. Vrouwen zijn aktief geworden in de linkse partijen en vakbonden, in de vredesbeweging, in de krakersbeweging en anti-kernenergiebeweging. Die bewegingen worden gedragen door het werk van vrouwen. Maar dat is dan minder zichtbaar dan bij jullie.'

Barbara: 'Wij hebben heel veel verschillende vrouwenvredesgroepen en ik vraag me vaak af of wij daarin niet een speciale rol spelen. We wonen tenslotte in het land dat er het eerst voor in aanmerking komt om de hele wereld te vernietigen. Eerst de kernwapens en dan de rest, ik weet het niet, soms denk ik ook, waar zijn we mee bezig; we staan als Hansje Brinker met onze vinger in de dijk en er zijn te veel gaten. In de praktijk ben ik het ene moment bezig met actievoeren voor abortus, dan weer met petitie voor El Salvador. Deze zomer voerde ik samen met vrouwen uit de buurt een actie tegen giflozingen in onze buurt. Een paar jaar geleden al had ik verzonnen dat we ons huisvuil voor de deur van het ministerie moesten gooien. Maar al die linkse mannen waarmee ik sprak zeiden: "Oh nee, dat kan ik niet doen, dan verlies ik mijn baantje." Deze zomer, toen die gifstortingen weer toenamen kregen huisvrouwen hetzelfde idee, en

het was ongelooflijk maar toen hebben we het uitgevoerd. Al die grote zakken met stinkend en rottend vuil gooiden we voor die deur. De vrouwen en kinderen hadden de grootste zakken, de mannen kwamen met hele kleine zakjes aanlopen. De bewaker was zo perplex dat hij niet eens de politie belde. Het was fantasties, een ware orgie van vuil.'

De sombere inschattingen van wat de toekomst vrouwen brengen zal vinden hun vrolijke tegenhanger in een diepte-interview met mevrouw Dankodales - in het december/januarinumnummer - dat is overgenomen uit het gerenommeerde mannenmagazine 'Speeljongen'; vrouwen van de Vrijwilligstersbond verspreidden het later entoesiast onder haar leden - en ook de toenmalige PvdA-staatssecretarissen Dales en d'Ancona mochten een exemplaar ontvangen. Verder in dat nummer moederparticipatie, vrouwen en eksakte vakken en een pagina met **foto's** van spandoeken zoals die door de Vrouwenkrant en de haren op 21 november werden megedragen: 'Mannen ook uit de Nato', 'Society for Cutting up Reagan' en 'Eenzijdige Feministen voor Eenzijdige Ontwapening'; abortusprocessen in Spanje, omgangsrecht en een artikel over kapsters. En dan zijn we aangekomen bij nummer 80 op wier omslag fotootjes prijken van (bijna) alle Vrouwenkrantomslagen van de afgelopen tien jaar; het eerste nummer dus van de 11e jaargang, dat misschien nog wel eens door een nijvere feminist van de derde golf als startpunt voor het tweede deel van dit boek genomen gaat worden.

10 jaar Vrouwenkranten - natuurlijk heeft er veel meer in al die nummers gestaan dan we hier besproken hebben; malle wiskundesommen bijvoorbeeld en ook heel veel leed; veel meer aktiegroepen ook dan de vermelde; en jaarlijks groeiende adressenlijsten - eerst van Vrouwenhuizen en Vrouwentelefoons; dan van Blijf van m'n Lijf-huizen en Bijstandskomitees en op het laatst Meiden bellen meiden. Ook is natuurlijk niet alles beschreven wat zich binnen al die redakties afspeelde - veel vrouwen die ook jaren hebben meegewerkt, bijvoorbeeld al die tekenaressen, zijn niet aan het woord gekomen. We hopen maar dat zij zich in de verhalen van hun redaktiegenoten herkennen. Ook over de tijd vanaf 1980 hebben we niet alles onthuld. Sindsdien werken de vrouwen die dit boek maakten immers allemaal aan de krant mee; over de moeders-dochters konflikten die in deze redactie het zusterschap verscheurden zult u in onze autobiografieën nog veel kunnen lezen. Ook zijn allerlei zaken die misschien wel honderden vrouwen gekost hebben maar kort aan bod gekomen: de eindeloze diskussies over de anonimiteit; het vreselijk getob over welk werk je nu wel en niet tegen betaling mocht uitbesteden; het gehannes uit de tijd dat velen het schuim op de lippen verscheen als feministiese produkten niet op kringlooppapier gedrukt waren. Niets heb je kunnen lezen over hoeveel tiepmachines er zijn versleten, meters koppen geplakt, lichtbakken gebouwd, postzegels gestolen, benen gebroken, bandjes gewikkeld, drukkers opgevoed, marktkraampjes bevrouwd. Ook niets over wat de lezeressen vonden, behalve als ze brieven stuurden. We hadden dan ook alleen een indruk beloofd van hoe het in die tien jaar allemaal gegaan is; en we hopen maar dat dat gelukt is. Als degenen die er niet bij geweest zijn een beetje een idee gekregen hebben van wat ooit de idealen van de radikale vrouwenbeweging waren en hoe hard er aan gewerkt is om daar inhoud en vorm aan te geven en hoeveel mogelijkheden er zijn om dat te doen, dan zijn wij tevreden.

10 jaar Vrouwenkrant

KRANTENLIJST

nr 1	februari 1972	Waarom vrouwenpraatgroepen?
nr 2	juni 1972	praatgroepen: ervaringen, interviews, spelregels. Actieplannen
nr 3	augustus 1972	seksueel geweld, he/ho-diskussie, praatgroepinformatie
nr 4	oktober 1972	kongresnummer: waarom alleen vrouwen, over praatgroepen, uiterlijk, moederschap, abortus, afhankelijkheid, seksualiteit, economische positie van vrouwen, huwelijk, verdeel en heers, machtsverhoudingen tussen vrouwen, psychiatrische be(mis)handeling
nr 5	december 1972	werk, verslagen over buitenland, praatgroepervaringen
nr 6	maart 1973	funktie van het gezin, (gedwongen) moederschap, vrouwenrol in nazi-Duitsland, Gloria Steinem
nr 7	mei 1973	liefdesrelaties, seksisme in reclame, paarse september, akties vrouwenbevrijdingsfront
extra	juni 1973	speciale editie over het pas gekraakte Vrouwenhuis
nr 8	oktober 1973	tirannie van de struktuurloosheid (Jo Freeman), geschiedenis van de praatgroepen, he/ho, feminisme/marxisme, vrouwenhuis, zelfhulp.
nr 9	december 1973	herdruk speciale Vrouwenhuiseditie
nr 10	sept/ okt 1974	presteren-prestige-prestatie; Vrouwenhuisberichten
nr 11	okt/ nov 1974	vooroordelen/waardeoordelen; Vrouwenhuisberichten
nr 12	nov / dec 1974	he/ho-diskussie, abortus, Vrouwenhuisberichten
nr 13	dec/jan 1974/1975	betaald/onbetaald werk, vrouwen in Duitsland, abortus, Vrouwenhuisberichten
nr 14	jan/feb 1975	getrouwd/ongetrouwd, vrouwen in Duitsland (2), Vrouwenhuisberichten, vrouwenbeweging
nr 15	feb/mrt 1975	jong/oud, Vrouwenhuis en vrouwenbeweging
nr 16	mrt/ april 1975	rijk/ arm, moederschap, relaties, wordt-vervolgd-serie, Vrouwenhuis en -beweging
nr 17	april/ mei 1975	relaties
nr 18	zomer 1975	werk, femcipade/ emancipade
nr 19	september 1975	van alles wat
nr 20	oktober 1975	idem
nr 21	december 1975	het jaar van de vrouw, Vrouwenhuis en vrouwenbeweging
nr 22	februari 1976	Vrouwenhuisnummer
nr 23	maart 1976	vrouwen politiek, Vrouwenhuis en -beweging
nr 24	mei 1976	selfhelp en spekulum, abortus
extra	mei 1976	extra editie over de bezetting van de Bloemenhovekliniek
nr 25	zomer 1976	masturbatie, Bloemenhove
nr 26	september 1976	vrouwen en kunst, vrouwenfestival
nr 27	november 1976	verkrachting
nr 28	december 1976	menstruatie
nr 29	januari 1977	vorming
nr 30	maart 1977	echtscheiding
nr 31	april 1977	matriarchaat, PTT-vrouwen, vrouwenstaking in IJsland
nr 32	mei 1977	menopauze
nr 33	april 1977	vrouwenwerkloosheid, Claudia Caputti/Noreen Winchester
nr 34/5	zomer 1977	reakties op een jaar Vrouwenkrant, 4 jaar Vrouwenhuis
nr 36	september 1977	huishoudschool, internationale fem-soc-bijeenkomst
nr 37	oktober 1977	anti-konceptie, Feminist-diskussie, vrouwenfestival,

		kostwinnersbeginsel
nr 38	november 1977	vrouwen en kinderen, feminisme - het gat in de markt
nr 39	december 1977	de ideale vrouw, amsterdamse werksters, surinaamse vrouwen
nr 40	februari 1978	moeders en dochters, amsterdamse werksters, dagboek over het werk aan de vrouwenkrant
nr 41	maart 1978	mishandeling, vakbondsvrouwen, Alena B.-aktie
nr 42	april 1978	vrouwenstrijd, aktie kinderdagverblijven, ISIS, Bijlmerbajes, Marokkaanse vrouwen
nr 43	mei 1978	de vrouw en haar portemonnee
nr 44/5	zomer 1978	stromingen in de vrouwenbeweging, staking in het Vrouwenhuis
nr 46	september 1978	vrouwen in andere beroepen
nr 47	oktober 1978	uiterlijk, VPRO'S Grand Gala van de Emancipatie
nr 48	november 1978	depressies (huis, tuin en keuken-)
nr 49	december 1978	gezinsbouw, overzicht van plaatselijke vrouwenkranten
nr 50	februari 1979	verliefdheid
nr 51	maart 1979	abortus
nr 52	april 1979	seksueel geweld, verkrachtende rechtspraak
nr 53	mei 1979	gedwongen heteroseksualiteit
nr 54/5	zomer 1979	strategieën in de vrouwenbeweging, vrouwen in Portugal
nr 56/7	sept/ okt 1979	vrouwen en vakantie, meiden krant
nr 58	november 1979	justitie, de mannemedia
nr 59	december 1979	moederschap, anti-emancipatie-buro's-demonstratie
nr 60	februari 1980	prostitutie, anti-peepshow-akties
nr 61	maart 1980	werk
nr 62	april 1980	ouder worden, vrouwen en kraken
nr 63	mei 1980	gynaekologie, radikaliteit in het Vrouwenhuis
nr 64/5	zomer 1980	vrouwen in beweging (1)
nr 66	september 1980	vrouwen in beweging (2), vrouwen in Italië
nr 67	oktober 1980	Cinemien in Kopenhagen, Strijdijzerstrategieën, lesbies taboe
nr 68	november 1980	vrijwilligsterswerk, nachtarbeid, fabrieksbezetting Peru
nr 69	december 1980	buitenlandse vrouwen in Nederland, kernenergie, automatisering
nr 70	februari 1981	vrouwen op sociale opleidingen, verkiezingen, 2e kansonderwijs, abortus
nr 71	maart 1981	stakingsoproep, 10 jaar praatgroepen, 10 jaar radicale vrouwenbeweging, het Duitse 'Emma' en de verkiezingen, Rooie Vrouwen uit de PvdA
extra	maart 1981	Vrouwenstakingskrant 1, samen met De Bonte Was: abortus, vrouwenonderdrukking, stakingsvormen
extra	april 1981	Vrouwenstakingskrant 2, samen met de Bonte Was: verslagen uit het hele land van 30 maart 1981
nr 72/3	april/mei 1981	vrouwenstaking (voorbereiding, interviews, resultaat), verkiezingen, abortusstrijd
nr 74/5	zomer 1981	opgedrongen moederschap, kritiek op A. Rich, kinderonderwijs- tirannie
nr 76	september 1981	de bijstand als echtgenoot, zomeruniversiteit Vrouwenstudies
nr 77	oktober 1981	interviews: wat vindt u van mannen?, wet (on)gelijke behandeling, omgangsrecht
nr 78	november 1981	Vrouwen en nieuw rechts (interview B. Ehrenreich), abortus in België, vakbonden
nr 79	december 1981	Bhagwan en de vrouwenpartij, moederparticipatie, vrouwen en eksakte vakken
nr 80	februari 1982	10 jaar Vrouwen krant, vrouwenvakbond

Wie werkten allemaal – tussen 1972 en 1982 - mee aan de Amsterdamse Vrouwenkrant?

NAMENLIJST

vetgedrukte jaartallen betekenen dat de betrokken vrouw in dat jaar aan méér dan de helft van de kranten heeft meegewerkt

TOKE AALDERING 1978
ANNA AALTEN **1977, 1978**
GREETJE AALTEN-SAMSOM 1977
NICOLINE AALTEN 1977
FELICIA AARDEMA 1980
IRENE AARTSMA **1980**
ADRI ABBESTEE 1973
MURIEL AGSTERIBBE **1978, 1979**
FRANCIEN ALBACH 1972
HESTER ALBACH 1972
JOKE ALDERDING 1980
MARION ALGRA 1979
ROSA ANDELA 1979
ASTRID ANDERSEN 1972
RAGNHILD ANDERSSON 1977
ANTI EMANCIPATIE KOMMISSIE 1979
ANTI WEGWERPVROUW KOM. 1980, 1981
LISETTE VAN ARDENNEN 1977
JOOSJE ASSER 1979
ASTRID ATEN 1979
ANNEKE VAN BAALEN 1972, 1976, 1977, 1978, 1979, **1981**
M. VAN BAKKUN 1979
FRANÇOISE BALBER 1979
FRANZISKA BECKER 1981
AGNES BEDET 1978
MIEP BEENEN 1977
LISETTE BEENTJES 1979
ANNEMARIE BEHRENS 1974, **1975**
HENDRIKJE BEIKES 1975
IRENE DUBEL 1980
YVONNE BELONJE 1979
SJOEKE BENOIST **1976**
SALOME BENTINCK 1978
MARIAN BERENDSEN 1979
LILY V.D. BERGH 1972
INE BERKENBOS 1976
(alfabeties zie kolom 1 pag. 87)

NANJA BUSHOF 1979, 1980
HANNEKE VAN BUUREN 1973
LIDWIEN VAN BUUREN 1972
GON BUURMAN **1976, 1977, 1978, 1980**
HELEEN BUIJS **1978, 1980, 1981**
SJAN BIJMAN 1980, 1981
MARIANNE CARMIGGELT 1977, 1978
MARINA CATTARUZA 1979
MINTA CETIN 1980
JOPIE DE LA CHAMBRE 1977
LOES CHAUDRON 1979
INGRID CHRISTOCHOWITZ 1977
CINEMIEN 1980
COC-VROUWENGROEP 1975
MONIQUE CORTEN 1979
MARION CREZEE 1974, **1975**
WIL DAALDER 1972
JOKE TEN DAM 1975
ANNEKE DAVIDS 1979
ELLEN DEKKER-MUSEN 1978
LITTIE DIEDEREN 1980
MARIA VAN DIEPEN 1977
ELMIRA DIERICK 1980
RITA DINGEMANSE 1978
DORIEN DONDEERS 1980
MIES DOUW 1981
CATHELIJNE DRUKKER 1981
ELFRIED DUBURG 1972, **1973**
ANNEKE VAN DUINEN 1977, **1978, 1979**
JEANNINE VAN DIJCK **1981**
CORRIE VAN DIJK 1973, 1977, 1980, 1981
ITE VAN DIJK 1981
BARBARA EHRENREICH 1981
MARIJKE EKELSCHOT '77, '78, 1979, **1981**
GYDI EL DAGSEN 1979
MATHILDE ELEVELD 1977
BERRY ENSINK 1972
ELISE VAN DER ERVE 1980
MARGA VAN DER ERVE 1978, 1979, **1980, 1981**
ANDREE VAN ES 1980
TITIA EX 1980
FANNY FABER 1972
INEKE FABERY DE JONGE 1972
(alfabeties zie kolom 2 pag 87)

RINA VAN HENSBERGEN **1980, 1981**
SABINA V.D. HEM 1978
MIEKE HENRICA'S DOCHTER 1977
MARLEEN HEEMAN 1977
MARIE HERMSEN 1979
LIDWIEN HILHORST 1979
SELMA HINDERDAEL **1981**
RIKSTE HINLOPEN 1980
MARIJEVAN DER HOEVEN 1979
NELLY HOFMEESTER 1977, 1978
MARGA HOGENHOUT 1978, 1979
RIKI HOLTMAAT 1980
MARLEEN HOORNSTRA 1972
BERNADETTE V D HORST 1973
ELS VAN HOUT 1980
NAN VAN HOUTEN 1979
HENDRIKJE HOUTING 1975
ANNEL VAN HOUTS 1980
THEA HUIVENAAR 1977
COOS HUYSMANS 1978
JAKELIEN HUIJSMANS 1980
EVERDINE IEMHOFF 1972
INITIATIEFk. KINDEROPVANG 1979
JOKE JAARSMA 1980
LEILA JAFFAR 1980
ANNELIES JANSEN 1980
ATY JANSEN 1978
TINEKE JANSEN 1979
TITIA JAN SEN 1978, 1979, 1980
LENIE JANSSEN 1978
NATASCHA JANSSEN 1977
EVELINE DE JONG 1978
MARIANNE DE JONG 1976, **1977**
MARGREET DE JONGE 1977
LORETTE JONGEJANS 1980, **1981**
INEKE JONKER 1980
TINEKE KALK 1976
MIEP KALLE 1980
BERRY KALLENBERG 1976
RUTH DE KANTER 1977
MIEKE KAPTEYN 1979
MIEKE VAN KASBERGEN 1978, 1980
RENEE KEMPER 1977
JEANNE KERKHOVEN 1981
(alfabeties zie kolom 3 pag 87)

- INEZ VAN BEUSEKOM 1977, 1978, 1979
ANET BLEICH 1980
MARION BLOEM 1979
ELS BLOK **1972**
BLIJF VAN M'N LIJF 1978,1979
CARIN BOBELDIJK 1979, **1980**
ANNEMIEKE BOCKSMEEER 1978,1979
ELISABETH BOENDER 1979,**1981**
ANNELIES DE BOER 1979
MIEKE DE BOER 1977
SUSAN DE BOER 1979,1980
MARY BOE REE 1980
JOSE BOGAERT 1972
T. BOGERS 1977
ANNA BOL 1973
CONNIE BONARIUS 1979
HENRIETTE BONARIUS **1978, 1979, 1980**
DE BONTE WAS 1980
NOOR BOS **1978,1979, 1980**
TINI BOS-V.D. ENGEL 1978
MARGREET V.D. BOS 1979
HERMA BOSMAN 1980
INE BOSMAN 1977
DIEKE BOSSELAAR 1977
MARGREET BOUMA 1978
INA BOUMAN 1976
IRMA DE BRABANDER 1979
MIEKE BRAK 1980, 1981
MARTJE BREEDT BRUIJN **1978, 1979**
NICOLAINE DE BREEJEN 1977
INA BREKELMANS 1980
ELLY BRINK 1976, 1977, 1978
ANNEMARIE TEN BRINK **1981**
LIDA V.D. BROEK 1976
ELL Y BROEKSTEEG 1978
CARLA BRUNOTT 1975
EMMA BRUNT 1976
ANNA BRUIN 1976
LILIAN DE BRUYN 1979
TEKLA DE BRUIJN 1972
CHRISTIEN BUGEL 1978
MEINY BURGER-1980
RINEKE BURGERS 1975
JOKE BURINGA 1979
(alfabeties vervolg zie kolom 2 pag 86)
EMMA VAN LOHUIZEN **1979**
SUZANNE VAN LOHUIZEN 1979
MIEKE VAN LOOSBROEK 1977
INA LUICHIES 1978
KITTY MAANDERS 1978
BERTIEN VAN MAANEN 1980
AGNES MAARSEN 1980
JOSE MAAS 1978,1979
LOES MALLE 1977
SIMONE MARTENS 1976
BRENDA MARTHESDOCHTER 1981
OLGA MARX 1977
ANNA DA MATA 1980
MADELEINE MAURICK 1979, 1980, **1981**
MEDIAGROEP 1976
LOES VAN DER MEENE 1979, 1980
AKKE VAN DER MEER 1972, **1973, '77,'79**
IDA VAN DER MEER 1977
BARBARA MEETER 1976, 1977
NONJA MEINTSER '78, 1979, 1980, 1981
ANKE MENSINK 1980
(alfabeties vervolg kolom 1 pag 88)
- IRIS FELICE 1980
FEM-SOC LHNO-GROEP 1977
FEM SOC GROEP 1981
NELLEKE FLINZNER 1976
BELLA FOKKENS 1980
BIRGIT FONTAINE 1977, 1978
CONNIE FRANSSSEN **1977, 1978, 1979**
NANCY FRIEDMAN 1980
ANNIE FRIELING 1977
GAB-GROEPJE 1980
MARIJKE VAN GANS 1979
TINEKE VAN GESSEL 1977
GUILLAUMETTE VAN DER GEYT 1980
COLETTE GIRARD 1979
EVELINE GLASER 1977
SARA GOEDEWAAGEN 1980,1981
HUIK GOMPERS 1976
ANNELIES VAN DE GOOT 1979
HENRIET GOPPEL 1975
ANS GOTTENBOSCH **1972**
MIEKE GOUDT '72, **'76, 1977, 1978, 1979**
ANS GRAMBER 1977
ERICA GREINER 1979
MARIEKE GRIFFIJN 1979, 1980,**1981**
PUCK GROEN **1976,1977**
ANNET GROENFEL T 1978
GEERTE V.D. GROEP 1977
GROEPSPROCESSENGROEP 1981
THERESIA DE GROOT 1977
TINEKE DE GROOT 1980
LIDWIEN GROSSOUW **1972**
ADRIE VAN DER HAAK 1979, 1980
ANNET HAAK 1980
FRANCIS DE HAAN 1979
JOHANNA DE HAAN 1977,**1978, 1979**
RIEKJE DE HAAN 1980
CATHARINA DE HAAS 1973
ANNEMARIE HARMSSEN 1979
PAULINE HARMSSEN **1979, 1980, 1981**
ANITA HARTING 1972
LETTY VAN HEES 1980
RITA HENDRIKS **1972,1973**
ENGELIEN HENGVELD 1980
ODETTE HENGVELD 1976
(alfabeties vervolg zie kolom 3 pag 86)
ANNEMARIE ROGGEVEEN 1979
TINEKE ROHOLL 1981
SIMONE ROL 1976
ROBERTINE ROMENY 1979
MARIE VAN ROODEN 1977
GERHILD VAN ROOY 1978, 1979, 1980
WILLY VAN ROOYEN 1973
MONA ROOZENDAAL 1977,1978, 1979
JET ROTMANS 1978
DINI ROYE 1972
MARIAN RUHE 1975, **1976**
WILLY RULOFFS 1977
BEP RUTING 1976, 1978
WILLEMEN RUYGROK 1972, 1973, 1976
LIA VAN RIJEN 1979
MARGA VAN RIJEN 1978, 1980, **1981**
LIDA DE RIJK 1980
TINEKE DE RIJK 1977
JOLANDE RIJNDERS 1980
OEM SABRI 1980
MARJAN SAX 1972, 1973, 1979
(alfabeties vervolg kolom 2 pag 88)
- ANNEKE KERN-ESBACH 1978
ELS KERPEL 1979
MARIANNE VAN KEUK **'72, 73, 75, 76**
MARGA KEUNING 1979
FREEKE KINGMA 1979
SANDRA KLAASSEN 1980
SABETH KLANT 1980
SWANNY KLESSSENS 1979
LOES KLOKKERS 1977
RIET KLUCK 1972
KATI KOEK, 1981
JOYCE KOK 1978
LUCY KOK 1979,1980,**1981**
ANNE KONING 1979
JOKE KOOL-SMIT 1972
KIM KOOPMAN 1977,1978
MARIJKE KOOIJ 1978
RUBY KORTHUIS 1979,1980
MARION KOUWETS 1979
MARLIES KNABE 1978
TANJA KRAFT VAN ERMEL 1980
NANDA KRONENBERG 1973
AFIEN KRUIZINGA 1976
MARIANNE KUSTERS 1975
ELS KUYPERS 1977
LIA VAN DER LAAN 1978, 1979
LIDY VAN DER LAAN 1977,**1978, 1979**
LAND. STAKINGSKOMITEE 1981
LEIDA LANDZAAT 1977
MARCELLE LANGE **1972**
EVA DE LANGE **1978, 1979**
ROOS DE LANGE 1981
LIESBETH LASERUS 1978
FREDERIKE V LEEUWEN '78,'79,'80,
1981
HANS VAN LEEUWEN 1978
MARIA VAN LIER 1975,**1976,'77, '78**
TREES VAN LIESHOUT 1977
PHIL VAN DER LINDEN 1978, 1980
RIET VAN DER LINDEN 1977
MARIKE LINDHOUT 1976
JANTJEN LODDER 1972
GRIETJE LOF 1978
BRIGIT VAN LOGGEM 1977
(alfabeties zie links, kolom 1))
ELSKE TER VELD 1977
MATIN VAN VELDHIJZEN 1978
ANITA VELDKAMP 1972
HENRIETTE VELING 1977
MIEKE VAN VELLE 1977
TRUUS VELLER 1977
LIES VERDENIUS 1981
TONNY VERHAGEN **1981**
DIANA VERNOOY **1978, 1979, 1980**
RIA VERPALEN 1978
DE VERSCHRIKKELIJKE
SNEEUWVROUW 1979
JET VERSLUIS **1976,1977, 1978, 1979**
MEVR. VERSLUIS 1977
VIRGINIA (DRUKKERIJ) 1979
FELICIA VIZI 1977
ADA VAN VLIET 1973
INEKE VAN VOORDEN 1981
JETSKE VOLLMAR-STRAATSMA '78
GREET VOOREN 1974, **1975**
MARTHA VOOREN 1973
(alfabeties vervolg kolom 3 pag 88)

MYRA TER MEULEN 1979	BETTY SCHAAP 1978	MARITA VAN DE VOOREN 1979
SIJA VAN DER MEULEN 1977	TIL SCHAAP 1972, 1973	LIESBETH VOS 1979
ANJA MEULENBELT 1972,1973,1977	ILONA SCHARREE 1979, 1980,1981	PAULINE VOS 1979, 1980, 1981
HETTY MEYER 1975	SASKIA SCHEFFER 1978	Vrouwen in de bijstand 1981
IRENE MEYER 1978	FROUKJE SCHELLINGA 1976,1977	Vrouwen Bellen Vrouwen 1977,1980
MAAIKE MEYER 1978	JOPIE SCHOMING 1975	Vrouwen Tegen Kernenergie 1980
RINY MEYER 1981	AGAATH SCHOON 1979, 1980	Vrouwen Tegen Seksueel Geweld
RITA MEYER 1973	LIDY SCHOON 1979,1980	1979, 1980
LIA MEYLER 1976	LUCY SCHOTHORST 1975, 1976	Vrouwen tegen porno 1981
MONIQUE MOLLER 1978	MARJA SCHOUTEN 1980	Vrouwen Tegen Verkrachting 1976,
ELSJE MOL 1977	COBY SCHREIER 1972	1978,1979
HILLIE MOLENAAR 1972	EVELINE SCHRIPEMA 1975,1976	Vrouwen Tegen Wetsvoorstel Om-
JOSIEN MOLENAAR 1976, 1977, 1978	ERNA SCHUTTEN 1978, 1979	gangsrecht 1981
MARJO MOOIJ 1977	MARIANNE SCHUT 1977	Vrouwen Tegen Kernwapens 1981
INEKE MOT 1980	ALICE SCHWARZER 1981	Vrouwengezondheidscentrum1980
ANNEKE MULDER 1979	MARLEEN SEGEN 1977	Vrouwenverbredingsgroep 1979
ELIES VAN MUYDEN 1972	TRILBY SHAW 1977	VRIJWILLIGSTERSBOND 1980, 1981
ELSKE NAKKEN 1972, 1973	AN VAN SLIGTER-HAUSER 1977	BEA VRUGT -DE GROOT 1978
SANDRA NEDERBRAGT 1981	MAY VAN SLIGTER 1975, 1976,1977	MARJA VUIJSJE 1981
HERMIEN VAN NEDERVEEN 1972	1978, 1979	LIESBETH VAN DER WAALS 1972,
EVA NEUTEBOOM 1978	JORIEN VAN DER SLUYS 1973	1976, 1977,1980
'NIEUWE VROUWELIJKHEIDSkabaret '80	LIESBETH VAN DER SLUYS 1972,1973	ELS DE WAARD 1979, 1980
MARJAN NIEUWENHUIS, 1972,1973, '80,	JOPIE SMIT 1980	MARRY DE WAARD 1979
1981	MARGREET SMIT 1979, 1980	ANS DE WEERD 1977
IEN VAN NIEUWENHUIZEN 1981	LOUISE SM ITS 1973	MARIJKE WEISGLAS 1976
RIA NIEUWENHUIZEN 1978	NINSKA SMITT 1973	SENAREN WERTENBROEK 1978
ANJA NIEUWKOOP 1978, 1979	BEATRIJS SMULDERS 1979	LESLIE WESDALL 1975
RASMARI NILSSON 1980	WILMA SOEDERHUIZEN 1978	MONIEK WESSELS 1979
MIA NOTENBOOM 1977	FRANCIS VAN SOEST 1973	SYBILLA WESTERWEEL 1972,1973
T. NOUWEN 1977	MARJO VAN SOEST 1977, 1978	COCKY WEY 1981
GEESKE NIJHOFF 1977	SOLIDARITEITSGR. VROUWELIJKE GE-	WIL WICHELMANS 1976
MARIA VAN OOSTEN 1979	VANGENEN 1979	BARBARA WIEMANN 1977
ASTRID OSTERLAND 1980	L. SPARLA 1977	GERDA DE WILDE 1979
MARGA OUWEHAND 1977	ADINDA VAN DE SPEK 1979	JOKE DE WILDE 1978
LOES OUWENDIJK 1977	ANS SPEL 1977	JULIANA WILLEMIENSdochter 1980
LIDA OVERVEST 1977	RIWKA STAALMAN-COHEN 1977	BERNADETTE DE WIT 1977
GEMMA PAGANO 1978	JUTIEN VAN DER STEEN 1978,1980	LYDIA DE WIT 1979
MENNY PASTOOR 1979	BEATRIJS STEMERDINK 1979	ANNA DE WOLF 1980
ANNEMIEKE PELS 1979	STICHTING WERKENDE MOEDERS 1979	ANNIE DE WOLFF- GOEDHART 1978
MARIETTE PETERSE 1979	STICHTING TER BEHARTIGING V.D. BE-	CORNELIA DE WOLFF 1975
THEA PETERSON 1978	LANGEN VAN PROSTITUEES 1980	ADELIJNE WOLFFENSPERGER 1973
WIL PEYPER 1980	MARIA STRAVER 1976	JOYCE WOUTERS 1977
YVONNE PHILIPPA 1979, 1980, 1981	INGRID STROBL 1981	RENEE/MARTJE WUBBE '78, ' 80, 81
ANNET PLANTEN 1980	ADA STRUIS 1978	WWV 1980
YVONNE PLENTER 1975	STRIJDIZERS 1979, 1980	WIJ VROUWEN EISEN 1980
DIENEKE PLOMPEN 1972,1973	HENNIE DE SWAAN 1972, 1976, 1979	MAAIKE WIJNBERG 1977
TOOS POELS 1976, 1978	PAULIEN SIJES 1972	AMEI DE WIJS 1978
SASKIA POLDERVAART 1977	BOUKJE SIJES 1972	XANTIPPE 1981
EEF POLTER 1977, 1978, 1981	INGRID TEEUWEN 1979	GONNEKE VAN DER ZEE 1972
CISKA VAN POMMEREN 1978	SJUUL TEGELAAR 1975	ZELFHULPBEWEGING 1977, 1980
AIIE POOT 1976	LYDIE TERWEE 1972	TRUUS ZIELHUIS 1978
SJOUKJE POSTMA 1981	LIESBETH THEUNE 1973	LIESBETH ZIKKENHEIMER 1978, '79
ANNEMARIE V.D. POTTE 1975	ELS THISSEN 1974,1975	JULIETTE ZIPPER 1979
TINA PRAK 1978	INA THOLEN 1972	ELISABETH VAN ZOETENDAAL 1981
MIEKE PRICE 1981	ANNEMIEK TIMMERMANS 1981	LIEKE ZUIDEMA 1972
WENDA PROCEE 1977	MARGREET TOEPOEL 1977, 1978	YVONNE ZUIDSCHERWOUDE 1979
ROSWITHA PUDLAT '78, '79, 1980, 1981	MARIKEN TROOSTHEIDE 1972, 1973,'77	HENNIE ZWARTS 1978
RADIKALE THERAPIEGROEP 1975	EVELIEN TREESDOCHTER 1977	TINIE ZIJLSTRA 1979
MARION DE RAS 1979, 1980,1981	ANKE-PHIEN VAN TIJEN 1978	EN VOORTS NOG:
MARIJKE VAN RAVENBERG 1977	RIA URBAN 1977	'77MANON, SARAH, MIRIAM, INGRID
INA REURINK 1979	JOPHIEN VAN VAALEN 1977, 1978	'78MARION, MARIAN, MI EN, NOOR
CILIA RIENKS 1979	EVELINE VAANE 1978	'79ANDREA, ANNABEL, ARETA,EM -
AASE RIEMAN1977,1978	RIETJEVALENTIEN1980	'80ALIE FATIMA FOKJE GRETHA
TINEKE RIKKERTS 1981	KLARA VALKHOFF 1981	JOSEE,JOSE, KADIJA, KAISA, GEER
MIMI ROBBEN 1972	DINA VASQUEZ 1981	LAURA
SONNY VAN 'T ROER 1978	MILLY VEENKER-VREDEVOORT 1976	81 ANNECHIEN, HENRIETTE, MARIE
ELS ROGIER 1978(>kolom 2 pag 87 ROG)	HELENE VAN DER VEER 1981(> kolom 2 pag 87 VELD)	